

A zsidókérdés és a szociáldemokrácia.*)

alíciában 1905-ben, a lengyel szociáldemokrata pártból kilépett egy csoport zsidó elvtárs, oly célból, hogy a zsidó szociáldemokrata munkások külön szervezetét alkossa meg. A nemzetközi szociáldemokrácia végrehajtó bizottsága Ausztriában azonban nem ismerte el az autonóm zsidó csoport alakítását a párton belül, hanem kijelentette, hogy ama zsidó szociáldemokraták — a „szeparatisták” — a lengyel szociáldemokráciából való kilépés által egyszerűen az osztrák Internacionále kötelékéből is kiváltak. A zsidó elvtársak eme kis része kilépésének közvetlen oka nem az államalkotmány kérdése volt, hanem a pártszervezet kérdése: nem a zsidók autonómiájáról volt szó az államban, hanem egyelőre a zsidó csoport autonómiájáról a párton belül. A szervezés kérdéséről ezen a helyen nem akarunk szólni. De az nem oldható meg, ha fel nem vetjük azt a kérdést, hogy vajjon a munkásság követelje-e a zsidó nép autonómiáját az államon belül? **)

*) Részlet szerzőnek *Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie* címen most megjelent munkájából, mely, véleményünk szerint, a zsidókérdésnek legteljesebb és legmélyebb elemzése a történelmi materializmus szempontjából. Az egyébként is nagyfontosságú könyvre még visszatérünk. *A szerk.*

**) A következő fejtegetések megértésére tudni kell, hogy a szerző az európai kisebb népeknek nemzeti öntudatra való kifejlődését történelmi szükségességnek tartja s számukra nemzeti autonómiát követel, melyen belül és az állami rend oltalma alatt szabadon fejleszthessék ki kulturális és nevelési szükségleteiket. *A fordító.*

A szeptatisták követelésüket ezzel az egyszerű gondolatmenettel indokolják: a zsidók egy nemzet; a szociáldemokrácia minden nemzet számára a nemzeti autonómiát követeli az államban és minden nemzet munkásainak nemzeti autonómiát enged a párton belül; ugyanez a jog, miként a többi nemzeteket, a zsidókat is megilleti. Ezt a gondolatmenetet úgy igyekeztek megcáfolni, hogy kiindulópontját vonták kétségbe: a zsidók, mondták, épen nem nemzet. És a vita ennek kapcsán egész hévvel oda csúcsosodott ki, ha vajjon egy terület megszállása lényeges jellemvonása-e a nemzetnek és a nemzeti autonómiát nem-e a territoriális elvre kell alapítani? A szeptatisták elleni harcukban lengyel elvtársaink többnyire érveik háttérébe azt az elméletet helyezték, mely a közös földterületben a nemzetnek egy „elemét” látja és az általuk követelt nemzeti autonómia alakját a nemzetek zárt területeinek önkormányzatában keresték. Én ezt az elméletet helytelennek tartom és azt hiszem, hogy az államalkotmányoknak ez a programja nem felel meg a munkásosztály szükségleteinek. Mégis a lengyel elvtársaknak a szeptatisták ellen felhozott emez érveiben, a sok helytelen mellett, egy igaz mag lappang. Meg fogjuk kísérteni azt kihámozni. Nem fogjuk sajnálni ezt a fáradságot, ha visszaemlékezünk rá, hogy a legutolsó foglalkozási statisztikai főlvetel az osztrák zsidók között 42.681 alkalmazottat, 81.455 munkást, 31.567 napszámot 16.343 cselédet talált és hogy ezeken felül ahhoz a 235.755 zsidóhoz, akiket a statisztika önállóknak tekint, igen sok proletár existencia, a tőke szolgálatában álló iparos és házi munkás járul.

Idegenekként jöttek be a zsidók a középkor feudális társadalmába. Gazdasági szervezetében nem volt részük: a falusi közösségek a régi, a vérrokonságon nyugvó nemzetségi kötelékekből alakultak ki, az idegen zsidó tehát nem lehetett tagjuk. És midőn az ősrégi szövethetesi kapcsolatok alapján a hűbéri szervezetek létrejöttek, a földesúri hatalom alatt sem találkoztunk zsidókkal. Minő szerepet játszhattak tehát ama kor gazdasági rendjében?

A középkor parasztja és földesura nem árútermelő: rendszerint a saját szükségletének kielégítésére termel, nem eladásra. Ugyan alkalmilag kicseréli fölöslegeit, de ez a csere lényegében mindig valami szokatlan: kivétel. Ennélfogva rendszerint sem a földesúrnak, sem a parasztnak nincs nagyobb pénzkészlete: gazdagsága legnagyobb része használati értékekben, gabonában, lenben, ökörbén stb. vagy idegen munkateljesítményre vonatkozó követeléseiben áll. Áruforgalom, pénztőkeforgalom, vagyis pénzgazdaság általában lényegében eltérő ezen társadalmi alkotmánytól; a pénztőke, Marx szemléltető kifejezése szerint, csak pórusaiban él. Ama társadalom ezen likacsiba ugrik be

egyszerre a zsidó. Amaz idők nagy gazdasági folyamataiban, amelyek a parasztházban, a falusi és az udvari szövetkezetekben, a földesuraságban folynak le, nincs része. De ha a paraszt egyszer venni akar valamit, a zsidó házaló hozza neki az árút; ha a paraszt el akarja adni ökrét, akkor a zsidó megveszi; és ha a paraszt pénzt akar kölcsönvenni, akkor a zsidó ad neki magas kamatra. Ekként a zsidó az áruforgalom és pénztőkeforgalom közvetítője oly társadalomban, mely az önszükséglet számára való jószágtermelésen alapszik. A paraszt csak alkalmilag adja el termése fölöslegét, hogy bevételén más javakat vehessen; a zsidó ellenben mindig vesz, hogy vételét nyereséggel újra eladja. A paraszt a természeti gazdaság hordozója, a zsidó a pénzgazdaságot képviseli. Ez a viszony mindaddig tart, míg a kapitalizmus a népesség egész tömegét az árútermelésbe, a pénzgazdaságba be nem vonja. Keleteurópában, a falun, a zsidó még ma is, mint házaló, pálinkaboltos, állat- és gabonakereskedő, alkusz, uzsorás, kézműiparos, a pénzgazdaság képviselője a természeti gazdaságot űző társadalomban.

Abban az időben a zsidók kétségtelenül nemzetet alkottak. Azt sem tagadhatja senki, hogy a zsidók fajukat legalább is oly tisztán fentartották, mint az európai nemzetek legnagyobb része, hogy az ősök sorsa, kiválasztás és természetes átöröklés által, az utódok faji sajátosságát meghatározta és a zsidókat szoros természeti közösségbe egyesítette. De nemcsak a vér közössége, a kultúrjavak hagyományának közössége is szűk kapcsolatot vont a zsidók köré. Volt saját nyelvük, saját erős ideológiájuk, saját szokásuk, melyek külsőleg is megkülönböztették őket azoktól a népektől, amelyek között éltek. Azon nemzetek sorsában, melyek közepette éltek, kevés részük volt, mint-hogy ki voltak zárva azoknak gazdasági, szociális és politikai életéből; kereskedtek ugyan velük, de nem éltek velük, saját sorsuk, saját történelmük, saját kultúrájuk volt. „Akarok veletek kereskedni” mondja Shylock, „veletek menni és időzni, de nem akarok veletek enni, veletek inni, veletek imádkozni”. A gazdasági forgalom szála, mely a zsidót a paraszttal összefűzte, sokkal gyöngébb volt, mint szoros forgalmi közössége a többi zsidókkal, a pénzgazdasági és természetgazdasági kultúra különbözősége hasonlíthatatlanul erősebb, mint az az egyenlőség és érintkezés, melyet az adás-vétel és a kölcsön lebonyolítása hozott létre. Így a zsidók külön nemzet maradtak más népek között.

De a kapitalista termelési rend előrehaladásával a zsidók helyzete is megváltozik a társadalomban.*) Legelőször a zsidók egy része

*) A zsidó nemzet fejlődése a kapitalista termelési rend uralma alatt semmiképp sem halad egyenes vonalban. A korai kapitalizmus kezdetben

az ipari polgárság osztályába nyomul előre. A pénztökéék, melyeket összegyűjtöttek, a kapitalista lélektan, melyet a kereskedelemmel és az uzsorával való foglalkozás bennük kifejlesztett, képesekké teszik őket erre. A merkantilista kormányok előmozdítják gazdag zsidók ama törekvését, hogy tőkésüket az iparban helyezték el. Az új zsidó nagypolgárság mindjobban eltávolodik ama zsidók élet- és gondolkodásmódjától, kik a régi, hagyományos életviszonyokban vesztegelnek; keresztény osztálytársaihoz mind szorosabb gazdasági viszonylatokba lép; a zsidóság hagyományos ideológiája nem elég neki többé és mohón veszi fel a kor műveltségét és ideológiáit, a felvilágosodás gondolatait. A 18. században a zsidó polgárság kezd a régi zsidó kultúregységtől elválni és az európai népek kultúrközösségébe belépni. A zsidó polgárság alkalmazkodni, asszimilálódni kezd azon népekhez, melyek körében él.

Ez a mozgalom lassanként a zsidó nép többi osztályait is megragadja. Leghamarabb az intelligencia kerül hatalmába, de a kispolgárság is egyre inkább enged neki. A zsidó kereskedő helyzete az ipari vidéken vagy a városban egészen más, mint nagyapjáé a falun, ki a pénzgazdaságnak volt egykori képviselője a paraszt természetgazdaság világa közepett. A pénzgazdaság az egész társadalmat hatalmába kerítette, maguk a keresztények is zsidók lettek. A zsidó kereskedő a városban árúeladó és árúeladók társadalmában félnie kell keresztény kollégája versenyétől, alkalmazkodnia kell a vevőközönség igényeihez, annak nyelvét kell beszélnie, ízlését kielégítenie, nem szabad azt idegen szokásokkal megsérteni, ha meg akarja állani helyét az életben, így lassacskán leveti népe hagyományos ruházatát, hagyományos nyelvét, hagyományos szokásait és mindinkább hasonlóvá lesz környezetéhez.

A zsidóknak eme lassú alkalmazkodása környezetükhez ama tény hatása, hogy a kapitalista árútermelés lassanként az egész népeiséget uralmába keríti. Míg hajdan a zsidók a pénzgazdaság egyedüli hordozói voltak: most a pénzgazdaság az egész társadalmat hatáskörébe vonja. A zsidók kultúrájukat hozzáidomítják az európai nemzetek kultúrájához, amióta a pénzgazdaság, melyet egykor csak a zsidók képviseltek, az összes európai népek gazdasági rendje lett. „Mivel a zsidó valódi lényege a polgári társadalomban általában megvalósul,

kiszélesítette az űrt a zsidók és a keresztény nemzetek között, mivel új ellentéteket teremtett zsidók és keresztények között; versenyküzdelmeket zsidó és keresztény kapitalisták, érdekelletéteket a zsidó kereskedelmi és kölcsöntőke és a keresztény ipari tőke között, a zsidó tőke és a keresztény kézműipar között stb. Azonban itt csak a modern kapitalizmus hatásaival van dolgunk. A korai kapitalista fejlődés az ő kísérőjelenségeivel csak egy epizód, mely persze évszázadokon át tartott és a zsidó népre fájdalmas volt.

elvilágiasodik” *)), ezért alkalmazkodik a zsidó a polgári társadalom általános jellegéhez.

Ez a tényleges alkalmazkodás végül a zsidóknak jogi emancipációját, a keresztényekkel való egyenjogúsítását hozta létre. „A zsidók annyiban emancipálódtak, amennyiben a keresztények zsidókká lettek.”**) És ez a jogi egyenjogúsítás azután ismét a maga részéről előmozdította a tényleges egyenjogúsítást. Mióta a zsidó a nemzetek köz- és politikai életében részt vesz, a zsidó gyermek a nyilvános népiskolát látogatja és a zsidó is a hadseregben szolgálati kötelességének eleget tesz: a zsidók kulturális alkalmazkodása gyorsan halad előre.

De a döntő pillanat számukra mégis csak azóta következett be, amióta a paraszt modern mezőgazda, tiszta árútermelő lett. Csak most szabadítja fel magát mindenütt a paraszt a zsidó szatócs, a zsidó uzsorás alul. A paraszt összeköttetése a várossal szorosabb lesz, a városban fedezi bevásárlással szükségleteit és ott szerzi be a szükséges kölcsönt, nincs többé a falu zsidójára és a házalóra ráutalva. A vasutak megkönnyítik ezt a fejlődést, minthogy a parasztot közelebb hozzák a városhoz. De a leghatékonyabban a mezőgazdasági szövetkezetek küzdik le a zsidót a faluban, melyek most igazán tiszta árútermelővé teszik a parasztot, hitelt szereznek neki s elvégzik helyette az eladást és bevásárlást. A zsidónak fel kell hagynia régi pénzgazdasági közvetítő szerepével a falun s más hivatásokhoz kell látnia. Évszázadok óta kereskedéssel foglalkozván, a városban vagy az ipari vidéken is mindenekelőtt kereskedni akar. De a kereskedelem többé nem adhat annyi sok kéznek foglalkozást; hisz a kapitalista társadalomban az üzemek koncentrációja rég megkezdődött: egy áruház vagy fogyasztó szövetkezet száz meg száz kis kereskedőt pótol. Így a zsidók lassanként a többi hivatásokba kényszerülnek; szétszóródnak a vidéken, szétoszlanak az összes termelési ágakban s mindenütt mind szorosabb gazdasági érintkezésbe lépnek a népességgel, mindenütt a kultúrában egyre jobban hozzáalkalmazkodnak.

Ekként kezdetét veszi a zsidók asszimilációja azokhoz a nemzetekhez, melyek közepette élnek. Nehéz folyamat ez, mely csak lassanként megy végbe. Középeurópában már rég elfeledték régi zsidó nyelvüket, de még mindig „jüdliznek”; és ha már ezt nem is teszik, mégis felvett nyelvüket mint idegen nyelvet beszélik, mint könyvből megtanult nyelvet, semmi kapcsolatban az illető vidék szójáráásával. A hagyományos zsidó öltözetet nem hordják többé, de az ember fel-

*) Marx, *Zur Jadenfrage. Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Lassalle. Herausgegeben von Franz Mehring*, I. 430 l.

**) Marx. Ib. 426.

ismeri bennük a zsidót a taglejtésről. A régi zsidó vallást rég feladták, de gondolati és érzelmi tartalomban oly szegény reformzsidóságukról nem akarnak lemondani. Nem ismerik többé népük régi irodalmát és mondáit, de mindezek nyomorúságos maradványait — egyes szavakat és szokásokat belőlük — nagy szívósággal megtartják. Érintkeznek ugyan az emberekkel, akik között élnek, de csak egymás között házasodnak és erős öntudatuk van sajátosságukról és összetartozásukról. A régi zsidó kultúrközösségből való elválásuknak és a többi nemzetek kultúrközösségéhez való csatlakozásuknak folyamata még nem zárult le, még folyamatban van. Ezért tekintik ezek a népek is a zsidót még mindig idegennek. Talán még Nyugat- és Középeurópában is túlsokat állít ma az ember, ha azt mondja, hogy a zsidók nem egy nemzet. De bizony lehet állítani, hogy meg fognak szünni nemzet lenni.

Azokban az országokban, melyekben a kapitalizmus felforgató munkáját gyorsan teljesítette, az asszimiláció folyamata is gyorsan haladt előre. Ezen haladás első jele a régi zsidó iskolák megszűnése, így Csehországban a zsidó kultuszközségek 1890-ben még 86, 1900-ban már csak 28 magániskolát tartottak fenn. Ezen iskolákból 27 cseh iskolai kerületekben fekszik; tehát a német iskolai kerületekben a zsidó gyermekek már valamennyien a nyilvános iskolákat látogatják. De a cseh kerületekben is a zsidók a többséggel asszimilálódnak; így az utolsó népszámlálásnál már a zsidók 55,2 száztlója Csehországban cseh nyelvűnek vallotta magát.

Lassabban folyik le a zsidók beolvadása a többi nemzetek kultúrközösségébe Galíciában és Bukovinában. Ennek mindenekelőtt az az oka, hogy a zsidók ott nagyobb tömegekben élnek együtt — az 1,224.711 osztrák zsidó közül 811.183 lakott Galíciában és 96.150 Bukovinában — s így az egyes zsidót szoros érintkezés köti össze a többivel. Ezen jelenségnek egy további oka abban a körülményben keresendő, hogy a galíciai zsidók nagyrészt az alacsony néposztályokhoz tartoznak, a kispolgárság alsó rétegeihez és a proletariátushoz, vagyis oly osztályokhoz, melyek új műveltségi elemeket nehezebben vesznek fel, mint a polgárság és az intelligencia. A lassúbb asszimilációnak azonban főoka amaz országok gazdasági hátramaradottsága. A kapitalista árútermelés elterjedése, a parasztnak tiszta földművelővé átalakulása itt csak lassan megy végbe; csak nemrég kezdték meg a mezőgazdasági szövetkezetek itt is a zsidó közvetítő-kereskedést és uzsorát kiküszöbölni. De bármilyen legyen is az asszimiláló folyamat tempója, az bizonyos, hogy mindenütt végbemegy: a kapitalizmus és a modern állam mindenütt megkezdtek a régi zsidóság lerombolásának munkáját. Ez még az orosz birodalomról is áll, bármennyire is visszatartotta

ott ezt a folyamatot a gazdasági fejlődés elmaradottsága, a közélet hiánya és a törvényhozás, mely a zsidókat mesterségesen egyes pontokon összetömörítette, ahelyett, hogy a birodalomban való szétszóródásukat mozdította volna elő. Mégis minden megbízható tanú ítélete szerint a társadalmi fejlődés ott is lassacskán szétszakítja azokat a régi kötelékeket, melyek a zsidóságot évszázadokon át oly erősen összetartották.*)

Az asszimiláció folyamata, mint már említettük, a különböző osztályokat eltérő mérvben ragadta meg. Mindenütt legerősebben és legerősebben a polgárságot és az intelligenciát kerítette hatalmába. Közép- és Nyugateurópában kispolgárok, alkalmazottak és munkások is sorra kerültek. Ellenben Keleteurópában még millió számra élnek nem asszimilált zsidók, kik túlnyomó részben az alsó néprétegekhez tartoznak. Ezek a zsidó kispolgárok és munkások Oroszországban, Lengyelországban, Litvániában, Galíciában, Bukovinában és Romániában stb. alkotják ma a zsidó nemzetet. Ezek még megőrizték a hagyományos zsidó nyelvet és szokásokat. Már ismerjük az ilyenféle nemzetek típusát, melyek csak kizsákmányolt és leigázott osztályokból alakulnak, melyekhez gazdagok és uralkodók nem tartoznak: amennyiben a mai európai zsidók még nemzetet alkotnak, a történelemnélküli nemzet*) jellegét viselik. Minthogy nem tartoznak hozzájuk olyan osztályok, melyek az osztályokon alapuló társadalomban a kulturális fejlődés hordozói: kultúrájuk elsatnyult, nyelvük elnyomorodott, nincs nemzeti irodalmuk. A 19. század, miként tudjuk, az összes történelemnélküli nemzeteket új életre keltette. Vájjon a 20. század a zsidó nemzetnek is meg fogja-e adni az új és önálló kulturfejlődés lehetőségét?

Tényleg az utolsó évtizedben egy oly mozgalom ütötte fel a fejét, mely az asszimiláló folyamat ellen működik és a zsidóknak is

*) „A mai szabadságharcosok nem ismerik többé a zsidóságot, nem gyűlölik, mert sohasem szerették, közömbösebbek maradnak vele szemben, mivel többé mit sem jelent az életükben . . . Mikor még fiatal gyermek voltam, azt mondta nekem egy az öreg beolvasztok, a *Los vom Ghetto*-mozgalom előharcosai közül, hogy bátor, tett volt, valóságos élmény számba ment, szombaton egy szivart elszívni. És főtréfám volt péntek este, égő szivarral menni a görbe Reb Nachim elé, ki a zsinagógából jött. A fiam nem tudja többé, hogy szombaton nem szabad dohányozni. Az ő számára olyan egyszerű lett a világ.”
Es ez az értesítés nem valamelyik nyugat- vagy közép-európai asszimilációs központból ered, hanem — Wílnából, a „litván Jeruzsálemből” és nem az asszimiláltak valamelyik lapjából vesszük át, hanem — a zionista *Welt* 1906. augusztus, 10. számából.

*) Így nevezi szerző könyvében azokat a nemzeteket, melyeknek felső- és középosztálya a történelmi fejlődés folyamán vagy megsemmisült, vagy pedig az uralkodó osztályba beolvadt s melyek így kizárólag parasztokból és szolgákból állottak. Szerző kimutatja, hogy ezek a nemzetek mind új életre kelnek, mert a modern kapitalizmus gazdasági középosztályt és intelligenciát fejleszt ki soraikban, melyek a harcot a nemzeti kultúráért megindítják. Ennek a folyamatnak legteljesebb példáját, szerző szerint, a cseh nemzet nyújtja.

önálló nemzeti létet akar biztosítani. A zsidóknak ezt a nemzeti mozgalmát rendszerint úgy tekintik, mint az antiszemitizmus visszahatását. És valóban lehet, hogy az antiszemitizmus volt az a közvetlen ok, mely azt kiváltotta. De bár bizonyos, hogy erősíti azt s az asszimilált zsidók körében, főleg a zsidó intelligencia soraiban részvétet és megértést kelt a kelet nem-asszimilált zsidóinak nemzeti mozgólódásai iránt: mégis kétségtelen, hogy az egész mozgalom mélyebb társadalmi okokra vezethető vissza. Ezt az új mozgalmat ugyanazok az erők irányítják, melyek a többi történelemnélküli nemzeteket is új kultúréletre ébresztették. Itt van mindenekelőtt az alsó osztályok társadalmi fölébredése, öntudatos fölébredése: a zsidó munkás nem érzi többé magát csekélyebb értékűnek, mint a gazdag és művelt lengyel avagy a gazdag zsidó, aki a lengyel műveltséget magába fölvette. És amint a személyi méltóság öntudata fölébred benne: büszkén mutatja ki sajátosságát, nem szégyenli nyelvét és különleges szokásait. Hogy micsona változás állott be a zsidó munkások fejében, azt Európa az orosz forradalom kezdetétől fogva csodálkozva látta: a ghettó félnék, alázas zsidóiból kerültek ki a nagy forradalom leghősibb harcosai. És ezek a tömegek nem élnek többé tunyául a hagyományok szűk körében: új kultúrára van szükségük, új kultúrát kezdenek alkotni. Zsidó szervezetek keletkeznek, a gyűlésekben zsidó nyelven közvetítik a tömegeknek az új kultúrértékeket, zsidó nyelvű sajtó áll elő, kezdik az európai nemzetek irodalmát *jargon*-ba fordítani s nemsokára egy új önálló zsidó irodalomnak is az első nyomai jelentkeznek. És most az új forradalmi szellem az intelligenciát is megragadja. Ő is kezdi erőit az új kulturmozgalom szolgálatába helyezni; ő, aki a nem-asszimilált zsidót mindig kigúnyolta és megvetette, most a kizsákmányolt proletárt és a forradalmi harcost látja benne. Ismerni akarja nyelvét s megtanulja, mint idegen nyelvet, minthogy rég elfeledte már a jargont. Szóval és írásban a zsidó tömegek felé fordul, ő az, aki hozzálat irodalma megalkotásához. Ezt az egész folyamatot már leírtuk egyszer, amikor előadtuk, hogy miként ébredt fel a cseh nép történelemnélküli állapotából. Nem-e ugyanazokat az erőket látjuk itt működésben, mint ott: az alsó néposztályok új öntudatrakelését; a forradalmi szellem előrenyomulását, mely a magasabb osztályokat is megragadja és megakadályozza, hogy mindenki, aki gazdagságra, műveltségre, társadalmi tekintélyre tesz szert, a nemzeti kultúrközösség számára elveszen és idegen kultúrközösségbe keresse fölvetelét; a „közönség” keletkezését, mely az új nemzeti kultúrát élvezni képes; új nemzeti irodalom kialakulását? Vajjon ugyanazok az erők, melyek a 19. század első felében a cseh népet új kultúréletre ébresztették, nem fogják-e Oroszország,

Lengyelország, Litvánia nem-asszimilált zsidóinál is a nemzeti kultúra új virágzását életrehozni, a beolvasztás folyamatának nem fognak-e véget vetni?

Semmi kétség: a keleten is hatnak és egyre hatékonyabbak lesznek azok az erők, amelyek Közép- és Nyugateurópa zsidóit a régi zsidó kultúrközösségből kioldották s belesorozták őket a többi népek kultúrközösségébe. Másrészt azonban a keleten egy oly irányzatot is működésben látunk, mely a még nem-asszimilált zsidókat a történelmi nemzet rangjára akarja fölemelni. Így irányzat irányzat ellen működik: melyik lesz erősebb a két fejlődési törekvés között?

Erre a kérdésre talán legkönnyebben úgy válaszolhatunk, ha a nemzeti zsidók kulturális fejlődésének föltételeit azokkal a társadalmi föltételekkel hasonlítjuk össze, melyek mellett a cseh nemzet megtette történelemnélküli állapotából a történelmibe vezető utat.

A cseh új életrekelés tulajdonképeni kiindulási pontjai a cseh nép zárt telepei voltak. A cseh nép tömegei itt csak az öveikkel állottak érintkezésbe, nem pedig idegen nemzetekkel. Csak azok a csehek germanizálódtak itt, akik a magasabb társadalmi rétegekbe emelkedtek fel. Az egész mozgalom oka a széles néprétegeknek ama lélektani fordulata volt, melyet a társadalmi mély átalakulás hozott létre. A cseh kispolgárok, parasztok, munkások tömegeinek a nemzet föléledése nem nemzetiségük megváltozását jelentette, hanem az nemzetiségük lényegében történt eltolódással volt egyértelmű: az ősrégi nemzeti kulturjavak tunya hagyományának helyére új, nemzeti kultúra után való törekvés lépett, a képesség új kulturjavak termelésére és élvezetére.

Itt tehát a dolgok egészen másként álltak, mint a zsidóknál. A zsidóknak nincsenek zárt telepeik. Oroszország és Lengyelország néhány városában ugyan nagyobb tömegekben laknak, de túlnyomó többségük mint kicsiny kisebbség lakik idegen népek közepette s kétségtelenül megvan az az irányzat, mely a zsidók zárt tömegeit kelet felé szét akarja szórni. De ha fenn is maradna néhány nagy zsidóváros: a zsidók tömege, mint törpe kisebbség fog más népek között élni. Nos ezek a zsidók, miként már kifejtettük, mind szorosabb érintkezésbe jutnak a többi népességgel. A forgalmi közösség, mely őket azokkal a tömegekkel összefűzi, amelyek között élnek, melyekkel együtt dolgoznak, melyek nyelvét beszélik, melyek igényeihez alkalmazkodniuk kell, egyre szorosabb lesz. Míg a régi zsidó kalmár vagy uzsorás megtarthatta nemzeti sajátosságát a természetgazdaságot folytató parasztok társadalmában: addig a modern zsidó iparos, kereskedő, ügyvéd, orvos, kézműves, munkás egyre szorosabb érintkezésbe jut keresztény kollégái és közönsége tömegeivel; ez a szorosabb érintkezés arra kény-

szeríti, hogy gyermekeit ugyanabban a nevelésben részesítse, hogy ugyanazokat a kulturelemeket vegye fel és ugyanazokat az ételszokásokat, mint azok. A szoros forgalmi közösség szükségkép kultúrközösséggé lesz. Látnivaló: a zsidóknál a nemzeti fejlődés föltételei egészen mások, mint a cseheknél. A cseh kultúra föléledése nem jelentette a forgalmi közösség megváltozását, hanem csak a forgalom nemének megváltozását, minthogy csekély kulturjavak pusztá hagyományának helyére a forgalomban új kulturjavak újjáalkotása lépett. Erre a kulturális fejlődésre kétségtelenül a zsidó nemzet is képes volna; ha a forgalmi közösség a zsidók között olyan szoros, érintkezésük a többi nemzetekkel olyan gyér maradna, hogy a zsidók megmaradhatnak nemzetnek: akkor ez a nemzet is kétségtelenül történelemnélküliből történelmi nemzetté lenne. De, szerencse vagy szerencsétlenség, a zsidók egyre szorosabb érintkezésbe kényszerülnek a többi nemzetekkel, úgy hogy kulturális sajátosságukat nem tudják fentartani; és ha a kulturális sajátosság egyáltalán nem marad meg, akkor a nemzeti kultúra haladása sem lehetséges. A zsidók történelmi nemzetté válnának, ha egyáltalán megmaradnának nemzetnek; de a kapitalista társadalom egyáltalán nem engedi meg, hogy mint nemzet éljenek.

E ponton vizsgálhatjuk meg annak a jelszónak helyességét, mely szerint a zsidók azért nem maradhatnak meg nemzetnek, mert nincs territóriumok. Ha egész általánosságban azt állítják, hogy a zárt földterület a nemzet fenmaradásának előfeltétele, akkor ez helytelen. Ép a zsidók története, kik territórium nélkül is évszázadokon át megtartották nemzeti voltukat, megcáfolja ezt a véleményt. De most tudjuk, hogy hogyan volt ez lehetséges: a zsidók, mint a pénzgazdaság képviselői a természetgazdaságot folytató világban, dacára, hogy az európai népek között éltek, oly laza érintkezést folytattak velük, hogy megtartották saját kultúrközösségüket. A kapitalista fejlődés, mely a régi természetgazdaságot mindenütt elpusztítja és a kapitalista árútermelés által a pénzgazdaságot a társadalom általános rendjévé emeli s így, mint Marx mondja, magukat a keresztényeket zsidókká teszi, a zsidókat keresztényekké alakítja át. A territórium nem előfeltétele a nemzeti létnek, amíg a lakóhelyek közössége még nem jelent forgalmi közösséget; abban a pillanatban azonban, amelyben zsidók és keresztények többé nem különböző gazdasági rendeket testesítenek meg, hanem, mint ugyanazon gazdasági rend, a kapitalista termelés szerveiként kell működniök: a lakhely közössége az érintkezés oly szoros közösségét hozza létre, hogy a kulturális sajátosság fentartása többé tartósan nem lehetséges ezen a közösségen belül.

Erre azt fogják ellenünk felhozni, hogy a többi nemzetek is fentarthatják magukat mint kisebbségek idegen telepterületeken s épen mi követeltük fenmaradásuk jogi föltételeit. Tényleg a cseh kisebbségek nem tűnnek el a német nyelvterületen, hanem napról-napra nőnek és ezen kisebbségeknek kétségtelenül nem csekély részük van nemzetük kulturális fejlődésében. De itt is élesen kell megkülönböztetni. Amennyiben ezen kisebbségek nem kapnak pótlást a nemzet zárt telepterületeiről, tényleg lassacskán szétmállanak. Ez akkor is meg fog történni, ha számukra a nemzeti autonómia nemzeti iskolákat és jogsegélyt fog biztosítani. Ez a parasztkisebbségekről is áll, ama szívósság ellenére, mellyel a paraszt sajátosságát megtartja. A német parasztelepések Csehország cseh részében lassan ép úgy eltűnnek, mint az egykori cseh telepek utolsó maradványai Mies kerületben. Ez még sokkal inkább igaz, ha városokban van szó polgári vagy proletár kisebbségekről. Ha a cseh kisebbségek a német nyelvterületen nemcsak fenmaradnak, hanem még gyarapodnak is: úgy ennek oka abban a tényben rejlik, hogy folytonosan pótoltatnak a cseh nyelvterületről azok az elemek, melyek a nemzeti többségbe beolvadtak. A bevándorlók mindenekelőtt a német területre magukkal viszik hazájuk cseh kultúráját. Ott föléledt bennük a nemzetük közéleté, kulturális fejlődése iránti érdeklődés. Ez által őket az egész cseh néppel szoros kulturális közösség szálai fűzik össze. Ha már most a német területre jönnek, érzik annak a szükségét, hogy ezt a nekik kedvessé lett kultúrközösséget tovább ápolják: cseh lapokat olvasnak, cseh könyveket, cseh egyleteket alkotnak. Ép ezen alapszik, hogy a cseh kisebbségeket annál nehezebb germanizálni, mentői jobban halad a kapitalista fejlődés előre: mentői több részük van a széles néprétegeknek a nemzeti kultúrában, annál szorosabb a szellemi érintkezés kapcsa, mely őket a nemzet összességével egybefűzi, annál nagyobb az erő, melyet a többség vonzóerejével szembe szegeznek. A cseh kisebbségek nemzeti szívóssága a német területen tehát a zárt cseh terület belső kulturális fejlettségében gyökerezik, amelyből a munkások és kispolgárok a német nyelvterületre vándorolnak. A haza nemzeti fejlődésének ereje az, mely őket még idegenben is megtartja a nemzet tagjainak. Ezen bevándorlók egy része kevés év után ismét visszatér a cseh hazába; az idő rövidebb arra, semhogy a német kultúrközösség számára meg lehetne őket nyerni. A zárt cseh területtel való közvetlen érintkezés, a visszavándorlás lehetősége az, ami a nemzeti kisebbségeket állandóan megtartja, mert ha a csehek évente százával vándorolnak vissza a német nyelvterületről, akkor egyidejűleg az új bevándorlók százai helyettesítik őket, akik néhány év múlva ismét új beván-

dorló honfitársaknak adnak helyet. De amennyiben a cseh bevándorlók állandóan német területen maradnak is, erősítik a már létező nemzeti kisebbség ellenállását: az új bevándorlók azokkal a honfitársaikkal lépnek érintkezésbe, kik már a városban régebben letelepedtek és így azoknak öveikkel való állandó érintkezését biztosítják; ez által az a kötelék, mely a letelepedett kisebbséget népe tagjaival összefűzi, erősbbödik, ellenállási erejük a többség vonzerejével szemben emelkedik. Mégis a gazdasági forgalom állandóan morzsol le embereket erről a kisebbségről; de számszerűen, ennek ellenére, az változatlan marad, mert a cseh telepterületből való odatódulás sohasem szűnik meg. Ez a titka a cseh kisebbségek ellenálló erejének: a vándorlás folyamata az agrár vidékről az ipari vidékre állandó, minden kedvező gazdasági konjunktúra erősíti, soha nem szűnik meg teljesen.

Hasonló tüneményeket igen jól lehet a zsidóknál is megfigyelni. Itt is gyakori a keletről jövő vándorlás, a nem-asszimilált zsidók által lakott községekből oly zsidóközségekbe, melyeknek többségét már megragadta az asszimilálás folyamata. És ez is kétségtelenül akadályozza az asszimiláló folyamatot: a nem-asszimilált honfitársakkal való érintkezés a nyugat zsidóit is az alkalmazkodás alacsonyabb fokán tartja szemben az európai nemzetekkel. Mégis a beolvasztási folyamatot ez csak meglassíthatja, de meg nem gátolhatja.

Az az erő, mely a zsidókat a népesség többségével való érintkezésre és ez által a kulturális alkalmazkodásra kényszeríti, erősebb, mint ez az akadály. De nyilvánvaló, hogy az egész mozgalom gyorsasága még lényegesen növekedni fog, ha ez az akadály elesik. Nyugat-és Középeurópa zsidóinál máris így áll a dolog. A kulturális távolság, mely őket a keleti zsidóktól elválasztja, azt eredményezi, hogy azokkal a keleti zsidókkal is, kik országaikba bevándorolnak, alig folytatnak valamelyes érintkezést, mely a beolvasztást meglassíthatná. Mindazonáltal a nagyobb zsidó községekben egyre újabb nem-asszimilált kisebbségek állanak elő, melyeknek a környezethez való alkalmazkodását a keletről való folytonos betódulás meglassítja. De csak gondoljuk el, hogy a kapitalizmus megváltoztatja a kelet gazdasági viszonyait, hogy az orosz forradalom az orosz zsidóknak szabad költözködési jogot ad, hogy a demokrácia a kelet zsidóit is egyre inkább érintkezésbe hozza azon nemzetek közéletével, melyek közepette élnek: akkor a keleten is kezdetét fogja venni az asszimilálás folyamata és el fogja zárni azt a forrást, melyből a nyugat nem-asszimilált kisebbségei számára egyre újabb áradat folyik.

A zsidók asszimilálási folyamata és a történelemnélküli nemzetek felébredése ugyanegy okra vezethető vissza: a régi társadalom fel-

forgatására a kapitalista áruterelés által. Az a mozgalom, mely a történelemnélküli nemzeteket új kultúréletre hozza, a zsidóknál is kezdetét veszi. Itt is létezik az a törekvés, hogy egy népet, mely egy régi, megmerevedett kultúrát tunyán átörökít, új életre keltsen, hogy új, élő, gyarapodó kultúrát ajándékozzon neki. De ez a mozgalom nem őrizheti meg a zsidó népnek nemzeti kultúráját, csak ennek a kultúrának lényegét Változtathatja meg, amennyiben ez a kultúra megmarad. De ugyanaz a történelmi fölforgatás, mely a zsidó nép nemzeti kultúrájának lényegét megváltoztatni törekszik, lerontja azt a választófalat, mely a zsidókat környezetüktől elkülöníti, mind élénkebb érintkezésbe hozza őket az árja népesség tömegeivel s így végül besorozza őket a többi nemzetekbe. A kapitalizmus és a modern állam egyre fokozódó fejlődésével a kelet zsidói ép úgy meg fognak szünni önálló nemzet lenni, ép úgy el fognak tűnni a nemzetek között, miként a nyugati zsidók. Ezt az egész mozgalmat elő fogja mozdítani a kelet szláv nemzetek sajátos fejlődése. Amíg ezek a népek csekély kultúrájú, történelemnélküli nemzetek: addig nem lesznek képesek a zsidó kisebbségeket felszívni. De ha a rutének új, élő, fejlődő kultúréletre ébrednek, ép oly erős vonzó erőt fognak gyakorolhatni keleti Galícia zsidóira, mint aminőt a csehek kezdenek gyakorolni Csehország és Morvaország zsidóira.

Természetesen nem szabad e folyamat gyorsaságát túlbecsülni. Az orosz birodalomban hiányoznak még az asszimiláló folyamat gazdasági és jogi előfeltételei. Ennélfogva ott jóval lassabban fogja ez a folyamat a zsidó népességet magával ragadni, ott az új zsidó kulturmozgalom még évtizedeken át bő működési teret talál. Ott még sok éven át fogja a „Szövetség” a zsidó munkásokat szervezni és életüknek új tartalmat fog adni; ott a zsidó sajtó, az új zsidó irodalom még sok sikernek fog örülni. De mentői inkább közeledik Oroszország, gazdaságilag és politikailag, Nyugat- és Középeurópa államaihoz: annál gyorsabban fognak ott is azok a föltételek romba dőlni, melyek mellett egyedül lehetséges az önálló zsidó kultúra fejlődése. A zsidó kultúra fölélesztése a keleten csak egy átmeneti fokon lehetséges: megfelel a társadalom oly fejlődési fokának, mely már a zsidó nép alsó tömegeit kiragadja kulturális álmából és azokat új kultúréletre serkenti, de amely még nem sorozza be a zsidókat a többi nemzet forgalmi és kulturális egységébe. A régi zsidóság, a pénzgazdaságot folytató zsidó népesség külön kultúrája a természetgazdaságot űző parasztok közepett, már ott is meghalt; az új gazdaság, mely az összes népeket a pénzgazdaság körébe vonzza, mely az összes keresztényeket zsidókká s azért a zsidókat keresztényekké teszi,

még nincs itt. Ebben a pillanathelyzetben jön létre a keleti zsidók új nemzeti kultúrája. De amilyen bizonyos, hogy a kapitalizmus nem állapodhatik meg ama fokon, melyet eddig Keleteurópában elért: ép oly bizonyos, hogy a kelet zsidói is végül be fognak olvadni a kelet nemzetébe. A fiatal zsidó nemzeti érzület talán itt-ott lélektanilag meg fogja nehezíteni az asszimilálás folyamatát. De a gazdasági forgalom kényszerűségei erősebbek, mint minden szentimentális kívánság. Történelmileg szemlélve: a keleti zsidóknak fölbredése új kultúréletre sem más, mint a végleges beolvadás előhírnöke.

Csak most, a fejlődési tendenciák megállapítása után, foglalhatunk állást a zsidó nép nemzeti autonómiájának kérdésében. E mellett állapítsuk meg még egyszer, hogy itt csak az államon és nem a párton belüli autonómiáról van szó és hogy csak annak a kérdésnek eldöntésére akarunk szorítkozni, ha vájjon a zsidók autonómiáját kell-e Ausztriában követelni? Nem tudjuk ugyanis megállapítani, hogy erre a kérdésre ép úgy kell-e az orosz birodalomban válaszolni, mint Galiciában vagy Bukovinában.

Mindenekelőtt: maguk a zsidó munkások követeljük-e a nemzeti autonómiát népük számára? Hogy Nyugatausztriának már rég beolvastott, vagy az asszimiláló folyamat árjától már teljesen magával ragadt zsidói nem fognak lemondani azon nemzetek kultúrközösségéről, melyek közepette élnek, az önként érthető. Számukra a zsidó már rég idegen nyelv, a kelet zsidóinak szokása idegen kultúra, melyben nincs részük. A zsidó autonómia kérdése tehát csak Galícia és Bukovina nem asszimilált zsidóira nézve állhat fenn, legfeljebb még Morvaország és Kelet-szilézia zsidóságának törpe kisebbségeire nézve. Ha erre a kérdésre válaszolni akarunk, nem szabad azokból az ép oly jólhangzó, mint üres szólamokból kiindulni, melyek minden nemzet természetes önrendelkezési jogáról beszélnek, hanem a nemzeti autonómia feladatait kell kikutatni és megvizsgálni, ha vájjon a zsidó munkásság szükségletei megkívánják a nemzeti önkormányzatot?

Nemzeti kisebbségek közjogi szervezésének főleg két feladata van: ki kell építenie és azután igazgatnia a nemzeti kisebbség iskolaügyét és jogsegélyt kell adnia azoknak a társaknak, akik a hatóságok és a bíróságok nyelvét egyáltalán nem, vagy nem eléggé beszélnek. Nos, a nyelvkérdés nem létezik a zsidók számára. Mert miután más népek közepette élnek és velük mind szorosabb gazdasági érintkezésbe lépnek, jól vagy rosszul ismerniök kell a többség nyelvét. A zsidó, aki lengyelekkel egy műhelyben dolgozik, lengyelektől vesz, vagy lengyeleknek elad, a bíróságok és a hatóságok előtt is képes lesz jogát lengyel nyelven keresni. Így a nemzet autonóm szervezetének csak egy fontos feladata maradna: a nemzeti iskolaügyről való gondosko-

dás. A zsidók nemzeti autonómiájának kérdése lényegileg iskolakérdés. De a zsidó gyermekek már ma is a nyilvános iskolákat látogatják Galíciában. Az iskolában a zsidó gyermekek, a többi gyermekekkel együtt, az ország nyelvét tanulják. Az iskola ma természetesen szintén igen hatékony eszköze az asszimilálásnak. Annak tehát, aki a nemzeti autonómiát követeli Galícia nem asszimilált zsidói számára, válaszolnia kell arra a kérdésre, hogy tényleg ki akarja-e venni a zsidó gyermekeket a nyilvános népiskolákból és arra gondol-e, hogy külön zsidó iskolaügyet építsen ki a népiskolától az egyetemig?

Azt hisszük, hogy a zsidó munkások Galíciában és Bukovinában, mihelyt saját érdekeiket fölismerik, nem követelhetik az elkülönített zsidó iskolákat. Mindenekelőtt a zsidó gyermekek elkülönítése ellenkezik a zsidó munkások gazdasági érdekeivel. A modern munkásnak költözöködési szabadságra van szüksége. De senkinek sincs nagyobb szüksége rá, mint ép a zsidó munkásnak. A zsidó proletariátus legnagyobb részét ama zsidókból (vagy azok utódaiból) áll, akiknek a modern árútermelés kifejlődése lehetetlenné tette, hogy azon élethivatásokban keressék meg kenyerüket, melyek évszázadok óta biztosították a zsidók megélhetését. Ezek a faluról és a kis városból elűzött zsidók mindenekelőtt kevés városban és kevés üzletágban keresik a megélhetést. A további fejlődés kényszeríteni fogja őket, hogy az országban szét-szóródjanak, vagy hogy az országon kívül keressék meg kenyerüket: a legkülönfélébb termelési ágakban fognak megosztani. Ennélfogva a zsidó munkásoknak ama nemzetek kultúrájához kell alkalmazkodniuk, melyek közepette élnek. A zsidó munkás Galíciában még jóformán sehol sem modern ipari munkás s magán hordja eredete tojásbéreit a zsidó kiskereskedelemről, a zsidó kézműiparból, a zsidó uzsorából. A természeti gazdaság korának gazdasági helyzetét már elvesztette, de még nem annak kulturális típusát, lélektanát. A zsidó munkásság legfontosabb feladata, saját magának kiképzése. A zsidó proletárból valódi, modern munkásnak kell előállani. Mihelyt a zsidó ez lesz: megszűnik az a súlyos akadály, mely elterjedését szélesebb vidékeken és a különböző termelési ágakban lehetetlenné teszi. Ez az akadály nemcsak a zsidók különleges nyelvében áll, hanem egész lényegében. Sok üzemben a keresztény munkások ma sem tűrik meg zsidó társaikat; ez az idegenkedés pedig nem politikai antiszemitizmusból ered, hanem ama naiv ösztönből, mely a nem asszimilált zsidó idegenszerűsége ellen irányul. Hogy lehetséges legyen a zsidók fölvétele minden termelési ágban: ahhoz az kell, hogy kultúrában hasonlóak legyenek a többi nemzetek modern munkásaihoz. Amíg nyelvük hangja, mozdulataik, szokásaik keresztény munkástársaikat, az üzletvezetőt, s a vál-

lalkozót sértik: addig a parasztek és a zsidó árusok közötti gazdasági ellentét átöröklődik valami ösztönszerű ellenszenv, valami esztétikai nem-tetszés alakjában utódaikra, jóllehet úgy a keresztény parasztek, mint a zsidó árus utóda munkás lett; addig a zsidó proletariátus helyi és gazdasági megoszlása lehetetlen, a zsidó munkások — akiknek száma pedig a régi zsidó kereskedelem és ipar pusztulása következtében gyorsan szaporodik — kevés helység kevés iparának szűkös munkapiacára lesznek korlátozva. Csakis akkor, ha a zsidó munkások kulturailag alkalmazkodott környezetéhez, szerezte meg tényleg költözködési szabadságát; mert csakis ekkor mehet el minden községbe, léphet be minden iparba, ahol a kapitalista erők vak uralma ép nagyobb munkáskeresletet eredményezett; csakis akkor szűnik meg a különleges zsidó nyomorúság és marad meg a közös proletár nyomorúság, melyet vállalva, közös harcban kell támadnia s legyőznie árja kollegáival. De hogy erre a küzdelemre egyáltalán képes legyen, kell, hogy műveltsége a keresztény munkáséhoz közeledjék. Csak gondolják el a zsidó gyermekeket saját iskoláikban zsidó tannyelvvel! Milyen szellem fog ezekben az iskolákban uralkodni? Bizonyára egy új zsidó kultúra van keletkezőben, amely ki is fejlődne, ha a zsidó népnek még elég ideje maradna új élő kultúra kifejlesztésére. De ez a kultúra ép hogy keletkezőben van, de még nincs itt. Ezzel szemben a zsidó népnek egy más kultúrája van: ez egy történelemnélküli nemzet kultúrája, oly emberek kultúrája, akik az európai népek polgárosultságán kívül álltak, akik a rég elhalt gondolatok, vágyak, szokások egész világát örökítették át nemzedékről-nemzedékre. Lehet-e kétség az iránt, hogy ez az öreg, megmerevedett kultúra még évtizedeken át rányomná bélyegét a zsidó iskolákra és nem az az új, most megszülető, magán a zsidóságon belül is csak lassan elnyomuló kultúra, mely a forradalmi új-zsidó irodalomból szól hozzánk? Ekként a zsidó munkások gyermekeit mesterségesen rég elmúlt idők szellemében tartanak meg. Rájuk, kiknek, mint modern munkásoknak, műhelyeiket kell fölkeresniök és osztályharcukat kivívniök, a középkor világnézetét örökítenék át, egy meghalt gazdasági rend lélektanát vésnék beléjük, a zsidó pálinkamérő életszokásait konzerválnák bennük, aki természeti gazdaságot folytató parasztek között élt. Igaz, hogy az élet erősebb, mint az iskola, és ezekből a gyermekekből is válhatnának erős emberek, akik osztályharcukban bátran megállják a helyüket; de akarhatják-e azt a zsidó munkások, hogy az iskola olyan lelki állapotba igyekezzen gyermekeiket belenevelni, melyet azután az életnek újra át kell gyúrnia, ki kell vetnie? A zsidó iskola a zsidók számára mindenekelőtt régi kulturális idegenszerűségük mesterséges fentartását jelenti, mely szabad

költözködésüket korlátozza és ezáltal nyomorúságukat gyarapítja; jelenti azután régi ideológiájuk, régi szociál-pszichológiájuk megerősítését, melyet előbb le kell győzniök, hogy az osztályharcra képesek legyenek.

Ha nem akarjuk a külön zsidó iskolákat, akkor a zsidók nemzeti autonómiájának nincs értelme. Hisz ez nem a nemzet létének jogi formája — amint ezt oly frázisosan mondták — hanem eszköz bizonyos célok elérésére. Nem tudom felfogni, hogy minő feladatokat oldana meg, ha a zsidó gyermekek lengyel, német vagy ruthén iskolákba járnának. A nemzeti autonómia nem lehet a zsidó munkások követelése. A német munkás azt kívánja zsidó társának, amit a cseh proletárnak: magasabb béreket, büszke osztályöntudatot, képességet a nemzetközi osztályharcra. Hogy ezt a célt elérje, meg kell adnia a német telepterületen is a nemzeti autonómiát a cseh munkásnak; ugyanezen cél érdekében meg kell azt tagadnia a zsidó munkástól. Ugyanez a jogintézmény, melyre szükségünk van, hogy a cseh munkást az osztályharcra képessé tegyük, hogy őt az osztályharc számára megnyerjük, csak szaporítaná a zsidó proletár nyomorúságát, mert megtartaná számára elmúlt vagy legalább is elmúlófélben levő idők lélektanát, megnehezítené átvitelét a modern iparba s a modern osztályharcba. Nem azon fordul meg a dolog, hogy minden nemzet számára azonos jogintézményeket teremtsünk, hanem azon, hogy minden nemzet munkásait kultúráilag emeljük, hogy valamennyit besoroljuk a küzdő proletariátus nagy nemzetközi hadseregébe. Hogy a német munkás a cseh számára nemzeti autonómiát követel, ellenben azt a zsidó nemzettől megtagadja: megfelel annak a ténynek, hogy a kapitalista termelési mód a cseheket a történelmi nemzetek sorába helyezi, míg a zsidók nemzeti létét megszünteti, őket az európai nemzetek kultúrközösségébe sorozza.

Aki a nemzeti értékelésben elfogult, mindenben a konzervatív-nemzeti politikára esküszik, aki előtt a nemzeti sajátosság fentartása a politikai akarással végső célja: az ugyan szomorúnak találhatja ezt a kilátást. És ez a sajnálkozás itt talán érthetőbb, mint egyebütt. Mert ha az evolucionista-nemzeti politika másutt csak a nemzeti kultúra változását követeli: a zsidóktól egész kulturális különlegességük feláldozását kívánja meg. De az asszimilált zsidóknak ama számos alakja, akik Európa minden nagy nemzete történelmében fennmaradtak, ezt az érzelmi hangulatot is kiigazíthatják! A zsidó nép sorsa két módon forrasztotta nemzetté a zsidókat: először természetes átöröklés által, másodsor kultúrjavak hagyománya által. Ha a zsidó kultúrközösség el is pusztul, a zsidó természeti közösség, a faj, megmarad. A beolvadt zsidó műveltsége szerint annak a nemzetnek gyermeke, melynek kultúráját magába fogadta. De természetes hajlandóságában mégis a zsidó

nép sorsa marad a hatóerő, ama sors, mely őseiben, a természetes kiválasztás útján, erősen kifejezett testi típust és sajátos lelki hajlamosságot fejlesztett ki. Nevek, mint Spinoza, Ricardo, Disraeli, Marx, Lassalle, Heine és sok más, amelyek Európa népeinek gazdasági, politikai, tudományos és művészeti történelméből nem gondolhatok el, bizonyíthatják, hogy a zsidóság mindenütt ott fejtette ki legfényesebb tevékenységét, ahol a zsidó természeti képesség és az európai kultúr-hagyomány egymást megtermékenyítették. A nem asszimilált zsidót gyűlölik a keresztény nemzetek a parasztok gyűlöletével az uzsorás ellen; ellenben az asszimilált zsidók közül számos él emlékezetében, mint ama nagyok egyike, akiknek agyában a történelem hatóerői először sűrűsödtek össze egyéni tette s akik így hozzájárultak egész nemzetek sorsának évszázadokra való meghatározásához.

Persze kérdés, hogy a zsidók, egyszer fölve az európai népek kultúrközösségébe, meg fogják-e tartani legalább ezt a természeti közösséget? Nem fogják-e a csereházasságok a zsidó vért más nemzetek vérével összekeverni? S mi lesz ennek a vérkeveredésnek a hatása?

Itt oly kérdések előtt állunk, melyekre napjaink tudománya nem tud válaszolni. Csak dilettáns áltudomány az, mely néhány bizonytalan egyes megfigyelésből a legmerészebb következtetések rendszerét állítja fel s azzal dicsekszik, hogy ismeri az élet rejtélyét. Megfigyelték, hogy az asszimilált zsidókat is a faj ösztöne gyakran egymáshoz viszi és azt vélték, hogy ezért a zsidó faj, minden kulturális beolvadás ellenére, tisztán fogja magát fentartani. De kevés, szórványos eset megfigyelése nem elégséges ilyen állítás igazolására; legkevésbé elégséges azért, mivel az asszimilálás folyamata sok országban már előrehaladt, de alig folyt le valahol teljesen. Legkevésbé pedig arra nézve tudunk, hogy a zsidók és az árják vérkeveredése jobb vagy rosszabb képességű fajt hoz-e létre. A történelem ép úgy ismeri a vérkeveredésnek kedvező, mint kedvezőtlen hatásait. A törvényt, mely amaz egyes esetek mögött rejtőzik, nem ismerjük. Így a fajkeveredés hatásairól sem mondhatunk semmit előre; itt a tapasztalatnak kell döntenie. És itt nem elégséges néhány elszórt megfigyelés. Így a tudomány nem mondhatja meg, hogy a zsidók beolvadása a többi nemzeteknek nemcsak kultúrközösségébe, de természeti közösségébe, a jövő nemzedékekre előnyös lesz-e vagy nem? A döntést arra a titokzatos hatalomra kell bízni, mely állatnál és embernél a hím és a nőstényt összehozza, mely az emberi nemet napjainkig elvezette és tovább is vezetni fogja: a nemi kiválasztásra. Fiatal emberek szerelmi versengése, fiatal asszonyok szerelmi választása fogja eldönteni minden zsidó kérdésnek ezt a legutolsóját.

Otto Bauer.

A kultúra első forrása a földművelés.

— Második és befejező közlemény. —

III.

De nemcsak a jövő nagy kulturideálja, a szocializmus áll a földművelés állapotával a legszorosabb összefüggésben, hanem a munkálkodó nép mai megélhetése, a munkabér nagysága és vásárlóképesége is.

Ha a földműves a mezőgazdaság tudományában előrehalad vagy új földeket foglal el, úgy, hogy keze munkájával nagyobb élelmiszer-főlösleget képes produkálni, mint annakelőtte: ennek első következménye, hogy az élelmiszer és vele az ipari munkás megélhetése olcsóbb lesz. Másik következménye: hogy a földműves emelkedő fogyasztóképesége föllendíti az ipart, növeli a munkáskéz után való keresletet és a munkabért.

Ez a folyamat a nyolcvanas évek óta az egész civilizált világban mindenütt mutatkozik. A hatását pedig megvilágítják a következő adatok:

Angliában 1860-tól 1891-ig

a búza tonnájának ára	11,5 f-ről	8,9 f-re
„ sajt	55	47
„ cukor	33	17,4

sülyedt; hasonló csökkenés állott be az összes többi élelmiszerek áraiban, csupán a hús, a vaj, a tojás s a gyümölcsfélék ára mutat 5—15% emelkedést. Átlagban minden bizonynyal jelentékenyen

olcsóbb lett az élelmiszer, annak dacára, hogy a fogyasztás úgy mennyiségileg, mint minőségileg soha nem sejtett mértékben gyarapodott.

Ugyanebben az időben az ipari és bányászati munkások bére jelentékenyen emelkedett; legkisebb volt a béremelkedés a gyapjúszővő gyárakban, ahol 15%-ot tett ki, legnagyobb a gyapotszővőknél, akiknek 76% béremelkedés jutott részül.

A civilizált világ földművelője tehát, aki 1860-ban még csak 37 £, 1887-ben ellenben már 49 £ értékű terményt produkált: nemcsak olcsó élelmiszert adott az angol munkásnak, de egy-szersmind magas munkabért is.

Még frappánsabb az élelmiszer-bőség összetalálkozása a magas munkabérekkel az Egyesült-Államokban:

1870-től 1890-ig a newyorki piacon

a hús	ára tonnánként	36 £-ről	27 £-re
„ vaj	„ „	93 „	81 „
„ gabona	„ „	164 shillingről	83 shillingre
120 darab tojás ára		105 d-ről	90 d-re szállt le.

Ugyanebben az időben a munkabér átlaga az Egyesült-Államok területén — évi összegben — 63 £-ről 101 £-re emelkedett, vagyis teljes 60%-kal.

Nincs ezen mit vitatni tovább: mint az egész iparnak, úgy az ipari munkásnak a megélhetését is az az élelmiszer-főlösleg határozza meg, amelyet a földművelő termel. És így a munkásmozgalomnak nincs előkelőbb, nincs célravezetőbb politikai feladata, mint a mezőgazdaság termelőképességének fokozása minden eszközzel, amely rendelkezésére áll. Annál is inkább, mert — amint már láttuk — a kultúra fokának, a társadalom termelőerejének kérdése első sorban mezőgazdasági kérdés.

Az ipar csak addig nyújtózkodhatik, ameddig takarója ér, a takarója pedig a mezőgazdaság. A termelőerők gyarapodásának első sorban a földművelésben kell végbemenniök. Jól látják ezt az amerikai trösztmilliárdosok, akik a legnagyobb erőfeszítéssel iparkodnak minél több vasutat építeni, hogy a mezőgazdaság területi növekedését előmozdítsák, mert csak így háríthatják el az akadályokat az ipari trösztök további növekedése elől.

Mivel a munkásosztály ideáljának, a szocialista társadalomnak megvalósítása a társadalom termelőerejétől s ez ismét a földművelő termelőképességétől függ: maga a szocialista társadalom lehetősége is eminenter mezőgazdasági kérdés.

De ha a földművelésnek ilyen elsőrangú, s a kultúra összes többi kérdéseit felölelő jelentősége van: lehet-e akkor önmagában befejezett, s az egész kulturproblémát magába záró elméletnek tekintenünk a marxizmust, amely épen a mezőgazdasági fejlődés kérdésére nem ad kielégítő választ?

Az ezernyolcszáznegyvenes-hatvanas években minden bizonynyal az ipar volt az egész kultúra legfeltűnőbb jelensége s úgy látszott, hogy az iparral az összes kulturjelenségeket meg lehet magyarázni, annál is inkább, mert a mezőgazdaság a fejlődésnek épen olyanforma tüneteit mutatta, amilyeneket az iparban lehetett konstatálni. Hiszen abban az időben olyan konzervatív elme, mint Lorenz von Stein is arról beszélt, hogy a mezőgazdaságban ép úgy, mint az iparban, a nagyüzemé a jövő és hogy a fejlődés természetes menete megbontja a kisparasztság életföltételeit.

Ebben az időben úgy látszott, mintha minden az iparból indulna ki és mintha a mezőgazdaságban is korlátlan érvényre jutnának az ipari kapitalizmus jelenségei. Egy olyan lángész, mint Marx, ama kor legelső tudományos feladatát végezte el, mikor az ipari kapitalizmust vizsgálat tárgyává tette.

Munkájának eredménye: a marxizmus, nagy alaposággal és kiváló szellemmel alkotott összefoglalása azoknak a folyamatoknak, amelyek a mezőgazdasági szervezetből táplálkozó ipari képződmény belsejében végbemennek. Megállapított törvényeinek legtöbbszörét az ipar fejlődése mindaddig teljes mértékben igazolta; csak azokon a fölülteken nem váltak be a marxi megállapítások, ahol az ipar a földműveléssel érintkezik. Így az a törvény, mely az ipari katasztrófák folytonos nagyobbodásáról és az egyre fokozódó tömegnyomorról beszél: semmiképen sem mutatkozott igaznak, mert — amint már láttuk — úgy a tömegnyomor fokozódása, mint az ipari katasztrófák az élelmiszerdrágasággal, a földművelés korlátozottságával s a földjáradék emelkedésével állottak összefüggésben, és elmúltak a nyolcvanas években, mikor a földművelés kiterjeszkedett. Ilyen, a földműveléssel összefüggő területeken, mint magában a földművelésben a marxizmus úgy elméletileg, mint gyakorlatilag legyőzhetetlen nehézségekkel küzd.

A marxizmusnak egyáltalán az a hibája, hogy az emberi kultúra másodlagos rétegének, a földműveléstől különvált iparnak törvényeit akarja az egészre alkalmazni, az ősrétegre is, a földművelésre, amelyen a második réteg kialakult. De hogy az ipari fejlődés törvényeinek a mezőgazdaságra való alkalmazása milyen

eredményekre vezet: azt semmiből sem lehet jobban megállapítani, mint Kautsky Károlynak, Marx és Engels legkövetkezősebb tanítványának ilyen irányú munkájából, az *Agrarfrage*-ből. Kautsky e munkájában azt állapítja meg, hogy a mezőgazdaság zsákutcába jutott, amelyből saját erejénél fogva nem képes többé kiemelkedni; az iparnak kell jönnie, hogy a mezőgazdaságot a haladás útjára terelje.

Kautsky általában mindent az ipartól vár és azt állítja, hogy a mezőgazdaságban nincs meg a fejlődésnek az az ereje, mely az új társadalom létrehozásához kell. Nem mondja, hogy a nagyüzem jutna diadalra a földművelésben — a tények ellenében nem is mondhatja — azt sem mondja, hogy a kisüzem jutna előtérben hanem Goltz-cal, a konzervatív agronómussal egyetértőleg konstatálja, hogy a mezőgazdaság egy helyben áll, vagyis inkább egy bűvös körben forog és azt mondja, forog is majd mindaddig, míg az ipar és az ipari proletariátus, mint valami elvárásolt királylányt, a bűvös körből ki nem szabadítja.

Ha Kautskynak igaza van, akkor nemcsak a mezőgazdaság, de az egész társadalmi rend örökkön-örökké egy helyben fog állni. Mert honnét vegye a városok szűk területére koncentrált ipar azt a hatalmat, hogy kiemelje sarkaiból a mezőgazdaságot, a százezer négyzetkilométereken szétterülő? És honnét vegye a mezőgazdaság termékeiből egy napról a másik napra élő ipar azt a hatalmat, hogy átalakuljon anélkül, hogy a mezőgazdaság is vele együtt átalakulna?

1789-ben, mikor Párisban a céheket eltörölték és az ipar-szabadságot kimondták: kinn a vidéken százával égtek a kastélyok és míg Párisban az ipar szervezete átalakult: egész Franciaországban átalakult a földművelés szervezete.

A társadalmi rend bármely átalakulásának a mezőgazdasági szervezet átalakulásából kell kiindulnia. Aki a társadalom átalakulását az ipartól várja: *ad graecas calendas* halasztja el a társadalom átalakulását. A mezőgazdaság egy helyben való forgásának tanítása konzervatív tanítás és az a politika, mely ezen a tanításon épül föl: — hangoztasson bármilyen éles forradalmi jelszavakat — csak konzervatív eredményeket szülhet.

Csakugyan, a német szociáldemokrata párt, mely az orthodox marxizmus alapján áll, negyven év fáradhatatlan propagandájával, sok szellem és tömérdek lelkes munka kifejtésével nem ért el egyebet, mint a régi földesúri osztály és a papság erősödését a haladó elemek rovására.

De nem fogunk csodálkozni ezen az eredményen, ha megdölgöljuk, hogy a Kautsky szellemi vezetése alatt álló orthodox marxisták minden társadalmi törekvés döntő porondján, a mezőgazdasági kérdésben állandóan egy iránynt követtek a konzervatív agráriusokkal. Feltűnő, milyen következetesen találkoznak velük minden főbb kérdésben.

Az agráriusok új földtehermentesítésre törekszenek, a földhitel állami szabályozására. Kautskyék a jelzáloghitel államosítását követelik.

Az agráriusok támadják a parcellázást; *Güterschlächterein*ak gúnyolják. Az orthodox marxisták is állandóan támadják a parcellázást.

Az agráriusok semmitől sem félnek úgy, mint a földosztás propagandájától és tüzet kiáltanak, ha valaki földosztásról beszél a parasztnak. Az orthodox marxisták a földosztás propagandáját lelketlen demagógiának tartják, amit meg kell bélyegezni.

Az agráriusok a mezőgazdasági bérmunkásoknak a városba való özönlését a munkások könnyelműségének és fényűző hajlamainak tudják be és mindent elkövetnek az ú. n. *Landflucht* korlátozására. Kautskyék is megállapítják, hogy a földmívelő bérmunkás aránylag nincs rosszul fizetve, jobban él a kisparasztnál és inkább a város csillogása és nagyobb szabadsága az, ami a faluról elcsalja.

Az agrárius-feudális körök ellenségei a köztársasági eszmének, mert hiszen a királyság intézménye a hűbéri nagybirtokon épül föl. Az orthodox marxisták közönbösek a köztársaság iránt, mert — úgy mondják — a proletariátus kizsákmányolásán mitem változtat.

Az agráriusok a nagyipar közeledő nagy katasztrófájáról beszélnek. Az orthodox marxisták is.

Egymással ellentétes célok, sőt egy egész világfelfogás választják el egymástól az agrarizmust és az orthodox marxizmust; állandó harc folyik közöttük és mégis, a sors különös szeszélye a legfőbb mezőgazdasági kérdésekben elég gyakran közel hozza őket egymáshoz. Mert egy és ugyanazon elvből: a nagybirtok fönmaradásának szükségszerűségéből s a mezőgazdaság szervezetének stagnációjából indulnak ki mind a ketten.*)

*) Azt mondja Kautsky az *Agrarfrage*-ban (405—406. lap) „... das? unsere Forderungen vielfach nicht über die Grenzen eines bürgerlichen, demokratisch-sozialreformerischen Agrarprogramms hinausgehen, und dass sie an „Radikalismus“ durch manches Programm von Agrariern (!?) oder Bodenreformern übertroffen werden, geben wir gern zu. Wir trösten uns über diesen

Azt kérdezheti azonban a marxista: hogy lehet, hogy Marx, egy olyan kiváló lángész, ne látta volna meg ezt a konfúziót, mely a marxista alapon álló mozgalmat épen a gyakorlati agrárpolitikában lefegyverzi az agráriusok előtt?

Tény azonban az, hogy Marx a hatvanas években, mikor az ő elmélete kifejeződött, épen nem láthatta meg ezeket a hiányokat. Az ő elmélete tökéletesen megfelelt a hatvanas évek fejlődési állapotának. Hiszen a társadalomtudomány sem igényelhet minden megállapítása számára örök életet és nem is jó elmélet az, amelynek egyik-másik részét ki nem rágja az idő vasfoga. Az örökké mozgó és változó életet nem lehet metafizikai szilárd-ságú elméletekbe szorítani.

Az ezernyolcszázhatvanas években, amikor a földművelés szűk területen mozgott és az élelmiszer-főlöslég csekély volt: igaz volt a tömegnyomor fokozódásáról és a növekvő ipari katasztrófákról szóló elmélet. Mikor az előtérbe lépő gabona-termelés a helyzet urává tette a nagybirtokot és nagy földjáradék a népjólét rovására dúsgazdaggá tette a földesúri osztályt: akkor még elképzelni sem lehetett a társadalmi kérdés más megoldását, mint egy nagy katasztrófa árán, a nyomorgó tömegek kétségbeesett éhséglázadásának diadalával.

De eljöttek az ezernyolcszáznyolcvanas évek, elhozták a világg piacra messzeterjedő civilizált területek élelmiszer-főlöslégét. Az ipar föllendült, a katasztrófák elmaradtak, a tömegnyomorúság megszűnt. A katasztrófa-elmélet és a tömegnyomorúság elmélete megbukott. A földjáradék csökkent, a földesúri osztály meggyöngült és előállott a demokratikus haladás lehetősége. És ezzel meg voltak adva a tudományos szocializmusban a revizionizmus elemei.

A kilencvenes években indította meg Bernstein Eduard a revizionizmus mozgalmát. De ő maga ép úgy, mint követői, nem ott markolták meg a kérdést, ahol égetett: a mezőgazdasági vonatkozásoknál. És ezért nem azt látták meg, ami a hatvanas évek óta új jelenség gyanánt előtérbe lépett, hanem azt, amit a marxizmus a hatvanas évek óta be nem váltott. Nem a pozitív elem, a szocializmus új rendszerének megalkotására való törekvés jellemzi tanításaikat; ők megelégedtek a marxizmus kritikájával és tagadnak, anélkül, hogy újat állítanának a lerontott régi helyébe. Ennek megfelelően lemondást hirdetnek az egész vonalon.

Mangel damit, dass wir hoffen, in unserer Agrarpolitik die Einheitlichkeit der industriellen und der landwirtschaftlichen Entwicklung gewahrt zu haben ...”
— No ezért a vizsgáztatásért csakugyan érdemes konzervatív agrárpolitikát csinálni.

Legyünk eklektikusok! — mondja Bernstein — ami magyarul azt jelenti: mondjunk le a tudományos szocializmus egységes rendszeréről. *Zurück auf Kant!* hangoztatja az egész revizionista tábor; térjünk vissza a Kant-féle idealizmushoz, simuljunk a uralkodó osztály gondolkodásához, mondjunk le a történelmi materializmus forradalmi világfelfogásáról! Korlátok vannak közöttünk és a szocializmus napsugaras ideálja között — mondja Bernstein — mondjunk le arról, hogy az ideált belátható időken kivívjuk; valósítsuk meg belőle azt, amit lehet!

Mi lehet az oka ennek a szomorú hangnak, a lemondás tenorjának, mely a német revizionizmusból kicsendül?

A revizionizmus elemeit: az ipari katasztrófák megszűnését s az ipari népesség jólétének általános emelkedését a mezőgazdaság hirtelen nagyarányú terjeszkedése hozta létre. De ez a terjeszkedés Németország határaitól messze ment végbe, oly távolságban, ahova nem hatolhat el a német munkásmozgalom befolyása. A német munkás jóléte az iparon alapul, az ipar pedig a birodalom határain kívül eső területek földművelésétől függ, amelyeket esetleg fegyverrel kell a német ipar számára megtartani. Bernsteinék az ipar területén állanak és mikor fölismerek — mert föl kell ismerniök — az ipar relatív korlátozottságát és függő helyzetét a világgazdaságban: távol állván a mezőgazdaság forradalmától, csak azt ajánlhatják a német munkásságnak, simuljon bele ebbe a korlátozottságba és az ideálok világában is csak addig nyújtózzék, ameddig a takarója ér.

Magától érthető, hogy a költők és gondolkodók népe, amelyről már Heine megállapította, hogy az álmok világában korlátlan szabadsághoz van szokva: nem veszi be a lemondás ígéit és az is bizonyos, hogy a szabatos teóriákhoz szokott németnek nem imponál az eklekticizmus. Ezért-e vagy másért: nem tudom, de a revizionisták körében már fölhangzik az a kívánság, hogy a rendszertelenséggel föl kell hagyni és meg kell alkotni a tudományos szocializmus egy új rendszerét, mely a revizionizmus törekvéseinek megfelelő.

De ez az új rendszer nem indulhat ki egyébből, mint azokból a mezőgazdasági vonatkozásokból, amelyekből maga a revizionizmus kiindult. Ez az új rendszer, ha a kor szükségleteinek meg akar felelni, nem lehet egyéb, mint az agrárszocializmus rendszere.

Csak ez a rendszer világíthatja meg, miért homályosította el az új idők tapasztalása az ipari szocializmus eszmeképét?

Csak ez az új rendszer állíthatja újra a forradalmi elszántságot a lemondás és a megalkuvás helyébe.

Bernstein fölismeri, hogy az ipar az igazi demokrácia forrása nem lehet, és hogy a szocializmus elvei az ipari munkásság szervezeteiben nem jutnak érvényre. Eltekintve a politikai szervezetektől, amelyek alkotmányforma tekintetében nem vitték messzebb a részvénytársaságoknál — mivelhogy minden jogkört egy évente egyszer tartott közgyűlésre ruháznak — a munkásosztály gazdasági szervezeteiben is egy bizonyos centralizmus és vele a központi vezetők hatalmi túltengése lett úrrá. Bernstein fölismeri ezt, de azt mondja: alkalmazkodjunk a tényekhez és legyünk okosan demokraták, annyira, amennyire lehet.

De aki a mezőgazdaság szempontjaiból indul ki: azonnal föl kell hogy ismerje, mi az oka, hogy az ipari munkásság a saját belső szervezetében nem tudja saját ideáljait megvalósítani. Miért van ez? Azért, mert az ipar maga is korlátozott valami, a mezőgazdaság kiterjedése szabja meg létföltételeit, a földműveléssel szemben függő helyzetben van és ez a függés az ipari munkások szervezeteire is rányomja bélyegét. Konjunktúrák szabják ki az ipari munkás létföltételeit és e konjunktúrák kihasználására tapasztalatokban gazdag, széles látókörű és erős központi vezetés kell. A francia szakszervezetek nem centralisztikusak ugyan, de ezek aztán — az ő teljes demokráciájukkal — nem is elég erősek a gazdasági harcban.

Ellenben a földművelők szervezeteiben, amelyeknek nem valamely egységesen föllépő konjunktúrával kell számolniok, aminek áttekintése nagy iskolázottságot igényel, hanem inkább csak a természet nagy területen és nagy változatosságban föllépő jelenségeivel: ezekben a szervezetekben — olaszországi tapasztalatok szerint — az autonómia és vele a tömegek szabad érvényre jutása az erő forrása.

Az ipari termelést a korlátozottság jellemzi, s a korlátozottság szabadság forrása nem lehet. Míg a földművelésnek a terjeszkedés szabadságáért első sorban a természettel kell küzdenie: az iparnak azonkívül még emberi viszonyokkal is föl kell vennie a harcot.

Ez a fölismerés nem azt mondja nekünk, hogy az emberi szabadság ideáljáról le kell mondanunk, hanem azt, hogy ássunk az emberi szabadság forrása után abban a talajban, amelyben rejtőzik: a földművelésben.

Nagy kérdés, vajjon a német szocialisták rá fognak-e bukanni erre e rejtekhelyre? Németországban a földesurak és a

munkások nagy összecsapása készül a polgári demokráciáért. Ez a harc okvetlenül homloktérbe fogja állítani a mezőgazdasági kérdést. De, hogy a német viszonyok alkalmasak-e az új szocialista rendszer kialakulására: ez legalább is kétséges.

Egyfelől a revizionizmus, másfelől a szindikalizmus fölbukknása senkit sem hagyhat kétségben afelől, hogy a nagy kultúrprobléma eddig létezett legegységesebb szemlélete, a tudományos szocializmus is elveszítette az egységet. Ez az egység csak úgy állhat helyre, s a régi anyagból csak úgy lehet a szocializmus új és harmonikus templomát fölépíteni, ha ez az igazság lesz az alapköve:

„A kultúra és a szabadság első forrása a földművelés.”

IV.

Tisztelt Társaság! Elérkeztem előadásom utolsó fejezetéhez. Rá kell mutatnom — bár időm erősen korlátozva van — azokra a legföltűnőbb tendenciákra, amelyek a világgazdaságban mutatkoznak és ki kell domborítanom a fejlődésnek azt a szemléletét, mely az előadottakból következik.

Már előbb rámutattam, hogy annak, vajjon mely irányban fejlődik a társadalom, az a *punctum saliens*-e, mely irányban fejlődik a mezőgazdaság? És azt, vajjon egyáltalán mutatkozik-e mélyreható mozgás a társadalmi rendben, megint csak abban kereshetjük: mutatkozik-e mozgás a mezőgazdaságban?

Az ipari társadalomban mutatkozó tendenciák ma már nem lehetnek vitásak. Az önálló iparosok száma csökken, a proletárok száma emelkedik. Annál többet vitáznak a földművelő társadalom uralkodó tendenciáiról. Egyik európai államban némi csökkenést, a másikban emelkedést mutat az önálló mezőgazdák száma, bár a mezőgazdasági proletárok száma — ebben minden európai állam megegyezik — a gazdákéhoz viszonyítva állandóan csökken a folytonos elvándorlás következtében.

Mi ennek az utóbbi jelenségnek az oka?

Az ipari proletár csak úgy kaphat munkát, ha munkájának termékéből átengedi a vállalkozónak a kamatot és a profitot, ő maga pedig megelégszik a munkabérrel. A mezőgazdasági proletár a kamaton és a profiton kívül még egy harmadik és igen jelentékeny részről, a földjáradékról is kénytelen a gazdája javára lemondani. És ezért a földművelő proletár munkabére mindig kisebb, mint az ipari munkásé.

Manapság azonban, mikor a jólétnek és az emberi szabadságnak olyan szemmel látható haladása mutatkozik: az emberek mind kevésbé hajlandók arra, hogy egy földesúrnak a munkájuk termékéből földjáradékot adjanak és inkább ott hagyják őt a földjével együtt.

A földesúri osztály, amely másfél ezredéven át jobbágyoktól beszedett földjáradékból tartotta fenn életét és uralmát: a tizenkilencedik században kénytelen volt a bérmunka rendszerére áttérni és jobbágyok helyett földművelőproletárok kizsákmányolt munkájából nyerte a földjáradékot. Most a proletárok is megszöknek, s egyre szűkebben csordul a földbirtokos-arisztokrácia uralmának forrása: a gazdasági funkció nélkül, pusztán a katonai erő hatalmával kisajtolta földjáradék.

Korunk legmélyebbre vágó forradalmi mozgalma a mezőgazdasági proletárok elvándorlása. Ez a mozgalom figyelmezteti a csüggedőt, az emberi szabadság jövőjében kételkedőt, hogy a társadalom szervezetében nagystílű átalakulások készülnek.

Kétféle módon szabadulhat meg a földművelő proletár attól a tehertől, hogy a munkájával földjáradékot szolgáltatson. Vagy városba költözik — itthon, vagy a tengeren túl — és ipari munkás lesz. Vagy pedig földet szerez, önálló kisgazda lesz és magának tartja meg a földjáradékot.

Ha pedig itthon nem szerezheti meg a földet, elmegy a tengeren túl és megszerzi ott. Az Egyesült Államokba vándorló proletárok igaz, többnyire a városba mennek, de van ugyanott egy másik mozgalom, mely a városi munkást a vidékre szólítja, ahol önálló farmerré válhatik. És míg a keleti államokban, ahol a földnek már nagy az ára és a földbirtok szerzése nehezebb, a nagyobb birtokosokat épűgy kétségbeejti a földművelő-proletárok elvándorlása, mint Európában: viszont, a nyugati államok olcsó földjére százezerrel települnek a keletről odavándorolt munkások.

Az Egyesült Államokban

	az önálló gazdák szám	a mezőgazdasági munkások száma
1860-ban	1,850.000	1,509.090
1890-ben	5,282.000	3,038.000

volt; tehát egy emberöltő alatt a proletárok száma megkétszereződött, az önálló gazdák száma ellenben megháromszorozódott. Sokkal erősebb az önálló gazdák számának szaporodása a La-Plata államokban — odaszámítva Délbraziliát is — valamint Kanadában, Ausztráliában, Délafrikában és Szibériában,

ahova a szabadföld végtelen területei csalogatják a dolgozó osztályok tagjait. Az ilyen területeken alig kapni bér munkást, s amely munkás egy kis tőkét tett félre: földet vásárol vagy foglal és gazda lesz.

Az európai földművelő-proletárok elvándorlását — megfelelő folyamat gyanánt — nemcsak az ipari proletárok szaporodása egészíti ki, de egyszersmind az önálló kisgazdák szaporodása; — kis részben itthon, nagyobb részben a tengerentúli országokban.

Gyarapodjék bármilyen mértékben egy ország ipari termelése: a gyarapodás megtörténhetik az ország határain belül, mert hiszen az ipar munkaeszközeit tetszés szerint lehet szaporítani. Ellenben a termőföldet — a belterjesség egy adott fokán — nem lehet szaporítani; a földet nem lehet úgy, mint a gépet, a termelőhöz szállítani: a termelőnek kell odamennie, ahol a föld van. A földművelőnek ki kell vándorolnia az ország határai közül.

És ha ezt figyelembe vesszük, ha meggondoljuk, milyen egységes ma már a világgazdaság és hogy az emberek és a munkatermékek úgy járnak egyik világrészből a másikba, mint régente egyik faluból a másikba: akkor bizony rá kell jönnünk, hogy nagyon meddő munka egyes országokban külön keresni a mezőgazdaság fejlődésének tendenciáit. A világgazdaságot nem lehet részekre darabolni és az az ipari kultúra, mely a modern tudomány kutatásainak legelőkelőbb tárgya: nem egy ország földművelésével, hanem az egész civilizált világ földművelésével áll összefüggésben.

Ha egybevetjük a civilizált világ összes országainak földművelését, ha beleszámítjuk a tengerentúli országokat — ahova a földművelő proletárok mennek — akkor világosan kitűnik, hogy a földművelésben — épen fordítva, mint az iparban — a proletárok száma csökken és az önálló kisgazdák száma emelkedik.

A földműves proletár elvándorol. A nagy- és a középbirtok járadéka csökken, mert kevesbedett a munkások száma, akik földjáradékot szolgáltatassanak neki.

A földműves proletár földet szerez a tengeren túl és élelmszert visz a piacra. A nagy- és a középbirtok földjáradéka csökken, mert egy demokratikusabb rend földművelőjével kell a versenyt fölvennie. Az agráriusok és az orthodox marxisták gyakran úgy tüntetik fel az Egyesült-Államokat, mintha ott a nagybirtok dominálna a mezőgazdaságban. Holott ennek épen a fordítottja igaz: az Egyesült Államok mezőgazdasági terményeinek 93,9%-át

parasztbirtokosok produkálják és csak 6,1%-át termelik nagybirtokosok.*) A mi földmunkásaink nagybirtokos országból parasztországba mennek.

Ennek az áramlásnak az eredménye nem lehet kétséges. Az európai nagybirtok vagy legelővé és pusztasággá válik: vagy földarabolódik.

A földművelő társadalom rendjének legfontosabb eleme: a földjáradék vagy elpusztul, vagy demokratizálódik.

S az olyan ország, mint Magyarország, amelyben oly fontos szerepe van a nagybirtok földjáradékának: ez az ország is vagy elpusztul, vagy demokratizálódik.

Hiszen még egy olyan kiváló ipar-állam, mint Anglia, mely a világgazdaság élelmiszer-főlélegének oly nagy részével rendelkezik: még ez sem képes kibírni, hogy földjének háromnegyedrésze, amelyet nagybirtokok borítanak, a munkáshiány következtében legelővé és puszta vadászterületté váljék.

Idők jele, hogy Angliában, amely országra mindeddig bizonyos belső elégtétellel hivatkoztak a konzervatív elemek, a higgadt, a flegmatikus, a lendület nélküli Angliában valóságos forradalmi mozgalom indult meg, amelynek bevallott, sőt fennen hirdetett célja: a nagybirtokok földarabolása. A mezőgazdasági írók egész serege lépett föl a legutolsó évek folyamán — akik közül Rider Haggard keltette a legerősebb visszhangot — s ez a szellemi mozgalom, mely a közvéleményt fenéig fölkaparta, immár tettere vált: az angol parlament előtt törvényjavaslat fekszik, amely a megyéket a nagybirtokok kényszerű kisajátítására és parcellázására fogja fölhatalmazni. És ami történik, az nem valami apró telepítő-reform, hanem — amint a polgárság és a munkásság vezetőférfiai élesen kiemelik — keresztes hadjárat a nagybirtok és a lordok háza ellen.

Ami nyugaton, Európa legfejlettebb ipar-államában történik: ugyanez megy végbe keleten, Európa legnagyobb és legfejlettebb földművelő országában. Azon a területen pedig, mely Anglia és Oroszország közé esik, napról-napra élénkebben foglalkozik a közvélemény a mezőgazdasági kérdésekkel: mindenütt helyrehozhatlan baj gyanánt érzik a földműves proletárok elvándorlását s a nép földhöz juttatása parancsoló szükség gyanánt lép előtérbe. Mint a franciák a XVIII. század második felében: erőteljes mezőgazdasági mozgalom előtt állunk, amelynek csak egy

*) *12th Census of the United States*. Vol. V. Part I. CXXV. lap.

célja lehet: földhöz juttatni a népet, demokratizálni a földjáradékot és az egész társadalmat.

Ez az út a társadalom átalakulásának egyedül lehetséges útja.

Nincs olyan forradalmi mozgalom, amely a földművelőt, a legnagyobb emberi hatalom letéteményesét nélkülözni tudná. Ám a földművelőt csak az tudja megmozgatni, aki földet akar adni neki.

És nincs olyan kulturmozgalom, amely beérhetné az ipari népesség tömegeinek kulturális emelkedésével, a földművelők négyezerakkora tömegének kultúrájától pedig eltekinthetne, holott maga az ipari népesség kultúrélete is emettől függ. Már pedig a földművelő — úgy, mint bérmunkás — legalább a mai európai viszonyok között nem lehet magasabb jövedelem s ezzel együtt magasabb szellemi és erkölcsi élet részesévé; nem lehet azért, mert munkájának termékéből egy igen jelentékeny rész: a földjáradék a földesúr javára levonásba kerül. Ahhoz, hogy a földművelő anyagi és szellemi élete az ipari munkásával egyenlő rangú legyen, csak egy út vezet el: ha a földművelőből kiscgazda lesz, ha ezzel részesévé válik a földjáradéknak és ha ezzel eltűnik az a hátrány, amely a termelt javak társadalmi eloszlásában a földművelőt az ipari munkás mögé szorította.

A földművelő proletár, akinek a kamaton és a profiton kívül a földjáradék terhét is viselnie kell: semmiféle szervezkedéssel nem képes utolérni az ipari munkás *standard of life*-ját. Magához a szervezkedéshez már az anyagi és szellemi életviszonyok egy bizonyos foka kell. Az ipari munkás már elérte ezt a fokot; a kiscgazda is, amit elárul a kiscgazdák világszerte mutatkozó szövetkezeti mozgalma. De a földművelő proletár az életviszonyok e színvonalán alul marad; tehát csak kivételképen szervezkedik és csak ott, ahol e szervezkedés politikai lázadást, földosztó forradalmat helyettesít. Az ipari munkások szakszervezetei, a kisparasztok termelőszövetkezetei állandó létre hivatott üzemszerű alakulatok; a földmunkások szakszervezetei nincsenek állandó életre hivatva és visszafejlődnek, ha természetes, bár föl nem ismert és be nem vallott céljukat, a földosztást végrehajtani nem tudják. így ment lassanként tönkre az angol mezőgazdasági munkások szakszervezete, miután előbb már félszázezer tagot számlált. S ezért van az, hogy a földművelő proletárok szakszervezetei — eltérően az ipari szakszervezetektől — nem ott lépnek föl, ahol (mint pl. Németországban) a munkás aránylag kedvező jövedelmet élvez, hanem ott, ahol (mint pl. Magyarországon vagy Olaszországban) vigasztalan nyomorúságban él.

Az állandó életre való földművelőszervezkedés, az, amelynek jövője hivatása van: a szövetkezeti mozgalom. S annak, hogy szervezett társadalom felé közeledünk, tulajdonképpen nem az iparban mutatkozó szervezkedés adja meg a legfőbb bizonyítékát, hanem a földművelésben mutatkozó szövetkezeti mozgalom.

Az iparban szaporodik a proletár; a fejlődés oda irányul, hogy az iparos, a nyersanyagot átalakító mechanikus munka kifejtője szabadon rendelkezhesék munkaereje fölött, mozgásában, egyik helyről, egyik iparágból a másikba való áramlásában semmi szilárd tulajdon ne gátolja.

A földművelésben szaporodik a törpegazda; a fejlődés oda irányul, hogy a föld művelője az élelmiszer-fölösleggel, amelyet produkál, szabadon rendelkezék, ő maga vigye piacra, semmiféle munkaadó ne álljon közöttük és a fogyasztó között.

Az új viszonyok derengő félhomályából lassanként kibontakozik két alak, ugyanazon két alak, akikkel az ősi faluközösségben találkoztunk: az iparos, aki a földművelő megbízásából dolgozik, s a földművelő, aki teljes tudatossággal rendelkezik az élelmiszer-fölösleggel, amelyért iparcikkeket akar.

Még csak homályosan mutatkoznak az őskommunizmus két alakjának, az organikus és a mechanikus produkció két képviselőjének körvonalai. Még egy egész sereg élődsi közvetítő, vállalkozó, kereskedő és földbirtokos áll közöttük. De már vas-következetességgel folyik mind a két termelő rétegben a szervezkedés és bízhatunk benne, hogy e két réteg homokszemeit lassanként malomkővé forrasztja az összetartás, olyan két malomkővé, amely meg fog örölni mindent, ami közéje esik: junkerséget, klerikalizmust, kapitalista kizsákmányolást, állami és egyházi uralmat.

Az ipari proletárok szaporodó tömegének hatalmas fegyvert ad a kezébe a szervezkedés: az átalakító mechanikus munka megtagadását.

De ez a fegyver semmi ahhoz képest, amelyet a dolgozó földművelő kezébe ad a szervezkedés, egy legyőzhetetlen, borzadalmas fegyvert, amelynek már a pusztá megmutatása előtt is kapitulálni kell és ez a fegyver: az élelmiszer-fölösleg megtagadása.

Támadjon bármilyen konfliktus a város népe és a szervezett földművelők között: a helyzet ura csak a földművelő lehet. Mert a földművelő akár félesztendeig is kibírja anélkül, hogy iparcikket vásárolna: a legfőbb szükséglete: élelme kikerül a

saját gazdaságából. Ellenben a városi lakosság három napig sem bírja ki, ha a földmívelők egyértelműen megtagadják az élelmiszer szolgáltatását. Azért, mert az ember első szükséglete a táplálkozás, a többi mind azután következik.

A mechanikus termelés nagyobb szökellésekben fejlődött, mint az organikus termelés; az ipar nyomában hamarabb fejlődött kultúra, s az ipari munkás hamarabb érte el a jólétnek azt a fokát, mely a szervezkedéshez szükséges. Ám ez a tényállás — a másik oldalról nézve — magában hordja azt a következtetést, hogy az iparban mutatkozó forradalmi mozgalom csak bevezetése a földmívelők általános forradalmiságának és hogy az ipari kultúra csak bevezetése egy sohasem látott, nagy és általános parasztkultúrának.

Mindenkiben, aki az agrárkérdéssel foglalkozik, figyelmet ébreszt a dolgozó kisgazdák, a parasztok szövetkezeti mozgalma, de különösen a termelőszövetkezeti mozgalom, amely oda irányul, hogy a termelt élelmiszert — már mint tejet, baromfit, tojást, gyümölcsöt, főzeléket stb. — a földmívelők közös üzemben kikészítsék és egy tömegben hozzák piacra. Mindenkinek föltűnt már ez a tömörülés, azt is fölismerték, hogy ez a szövetkezeti mozgalom a földmívelő tulajdonképpen való szervezkedése: de senki sem gondolt még arra, mit jelent hát ez a szervezkedés?

Ez a szervezkedés, a parasztok termelőszövetkezeti mozgalma azt jelenti, hogy a földmívelő lassanként megtanulja, miképp rendelkezék tudatosan élelmiszereinek fölöslegével, a mellyel az egész társadalmat eltartja.

Az apró termelőszövetkezetek — még eddig leginkább a tej szövetkezetek — országos szövetkezeti központokat állítanak fel. Ez a legtermészetesebb mozgalom, mert úgy a termény értékesítése, mint a munkaeszközök, állatok, magvak beszerzése, valamint a termelőfolyamat tudományos tökéletesítése annál előnyösebben megy végbe, minél nagyobbak a méretei. Nemrégiben azt írtam egy népszerűsítő cikkben, a *Budapesti Napló* hasábjain, hogy az országos központokkal nincs befejezve a parasztszövetkezetek tömörülése és hogy azok az előnyök, amelyek a világpiacon való monopóliumnál járnak, a parasztszövetkezetek nemzetközi központjait is létre fogják hozni.

Akkoriban haboztam, leírom-e ezt a gondolatot, bár a helyességéről meg voltam győződve. Ma arról értesülök, hogy a szövetkezeti szakemberek komolyan foglalkoznak ezzel a kérdéssel és a földmívelőszövetkezetek nemzetközi szervezése a

szeptember 13-án Cremonában összeülő nemzetközi szövetkezeti kongresszuson a napirend első pontja lesz.

A monopóliumok alkalmazása kényes föladat. Az ipari tröszt, amely mögött a milliomosok csekélyszámú csoportja áll, nem mer a közönség kizsákmányolásában messze menni, mert fél a túlnyomó többségtől, az ipari munkások millióitól. A nagybirtokosok, akik egyébiránt úgylis idegenkednek a szövetkezeti tömörüléstől: ezek sem igen mernének valami erősebb érvágásra vállalkozni, mert féltik a földjüket, amelyre a földmunkások és a kisparasztok tömege éheznek.

Ellenben a parasztok nemzetközi élelmiszer-monopóliuma, ha egyszer a nagybirtok romjain létrejön, olyan hatalmasság lesz, amelynek senki sem állhat ellent, hiszen az emberiség nagyobbik része, a parasztok számlálatlan milliói állnak mögötte.

És így kell lennie. Míg az ipari munkások — amint a parlamenti szocialistáknak, Bebelnek, Jaurésnek, Ferrinek a militáris kérdésekben való ingadozása mutatja — maguk sem tudják, hányadán vannak a militarizmussal és a nemzetköziséggel: addig a parasztok között életet kap egy új gondolat, a paraszt-nemzetköziség, amelynek megerősödése szükségképen elvonja a militarizmus alól a legbiztosabbnak vélt talajt.

Míg az ipari munkásnak annál a függő viszonynál fogva, mely az ipart idegen földművelő területekhez fűzi, még militáris érdekei is lehetnek: a földhöz jutott földművelő, akinek csak a természettel kell létföltételeiért küzdenie, a legkönnyebben érti meg az antimilitáris törekvéseket. Hervé többek között az Yonne département parasztjaira hivatkozik, akikhez soha sem tudott a szocialista propaganda hozzáférközni, csak az antimilitarizmus közvetítésével.

Az ipari szakmunkás a földművelővel — és különösen gyarat helyzetben levő országok földművelőivel — szemben már egy bizonyos gazdasági kiváltságot élvez és ott, ahol a társadalom jóléte az iparon nyugszik: könnyen hajlandó ezt a gazdasági kiváltságot az emberi szabadság elvének rovására is föntartani. Az emberi szabadság törekvései nem találhatják meg igazi, sziklaszilárd talajukat az ipari munkásságban, mert az ipar már másodlagos réteg a kultúra szervezetében. Nem, hanem a legalsó, a legősibb rétegig, a földművelő népig kell hatolniuk a szabadságtörekvéseknek, erre kell támaszkodniuk, hogy ellenállhatlanok legyenek.

Az emberi kultúra: az emberi tömegek életének megnyilatkozása. Az élet föntartásának pedig nincs olyan nélkülözhet-

len föltétele, mint az élelmiszer. Bármilyen magasrendű legyen valamely kultúra: míg az emberek meg nem tanulják, hogyan kell a levegőből táplálkozniuk, addig csak az élelmiszer-produkció szabadsága képes megadni a teljes emberi szabadságot.

Mi sem volna könnyebb, mint megkonstruálnunk azt a folyamatot, mely a földjáradék demokratizálásán keresztül a földjáradék lassú szétbomlásához, a föld szocializálásához elvezet. De nekünk nem az a feladatunk, hogy a jövő ménében szunnyadó folyamatokat előre megrajzoljuk. Csak a fejlődés föltételei és tendenciái azok, amelyeket mi megállapíthatunk.

Mivel az élelmiszer az emberi test legelső és legrövidebb ideig nélkülözhető szükséglete: a földművelőnek, az élelmiszer termelőjének kezében összpontosul a legnagyobb emberi hatalom, amelynek érvényrejutásához csak az kell, hogy megtanuljon vele élni.

Mivel a földművelők közül napról-napra többen jutnak abba a helyzetbe, hogy saját munkájukkal termelt élelmiszer-fölslegükkel közvetlenül rendelkezhessenek s ezzel egyidejűleg a földművelők termelőképesége, szervezettsége és szellemi kultúrája is emelkedőben van: a földművelő kezében rejlő hatalom folyton közelebb jut az érvényesüléshez.

E hatalom érvényesülésével szükségképen a földművelő lesz az egész termelés irányítója s az ipar a földművelőktől tudatosan megszabott keretekben és irányokban működik. Ez pedig szükségképen maga után vonja a föld és az organikus produkció megnyitását mindazok előtt, akiknek nem jut hely a mechanikus produkcióban. A földművelő diadala a teljes emberi szabadság diadala lesz.

Lehetetlen, hogy a földművelő, a szervezett, a közéletet élő földművelő, ha ura lett az egész termelésnek, kirekessze a föld használatából azokat, akiket az ipari termelésben ő maga kizárt a munkából.

Az ipari tartaléksereg megszüntetésének úgy sincs más módja, mint a munkanélküliek bevonása a földművelésbe. Erre törekszik egyik legújabb határozata értelmében az angol munkáspárt is. Jelentős határozat ez, mert az a munkásság hozta, amely kiválóképen gyakorlati téren mozog, de ezen a téren aztán — úgy a kicsiny, mint a nagy alkotásokban — úttörője lett az egész világ munkásságának.

Vissza a földhöz! Ezt a jelszót az agráriusok adták ki s abban az értelemben, ahogy ők használják, annyit jelent: „Vissza a mezőgazdasági bérmunkához.” Ebben az értelemben használva,

magában hordja az agráriusok reakciós célját, a mezőgazdaságban föllépő forradalmi mozgalomnak: az elvándorlásnak megakasztását s a nagybirtok föntartását. De használhatja ezt a jelszót a haladás jelszava gyanánt s a nagybirtok ellenében is az, aki valóban földhöz, önálló, szabad és produktív élethez akarja juttatni a természet emlőiről leszakítottakat.

Vissza a földhöz! Ez még a jövő jelszava is lehet.

Mi, városokban élő emberek, akik falak között töltjük napjainkat és a szemünket az emberi kéz mértani formájú alkotásai fárasztják ki: gyakran irigykedve gondolunk a természeti emberre. Irigykedve gondolunk tízezer évvel ezelőtt hamuvá lett ősapáinkra, akik az élő természet vibráló színfoltjai között éltek s akiket nem bántott a modern kor nyavalyája: az idegesség.

Gyakran halljuk, különösen az utóbbi időben azt az aggodalmat, hogy az emberi kultúra úgy tönkremegy az idegességben, mint valami bacillus-kultúra a saját életműködése által produkált mérgekben.

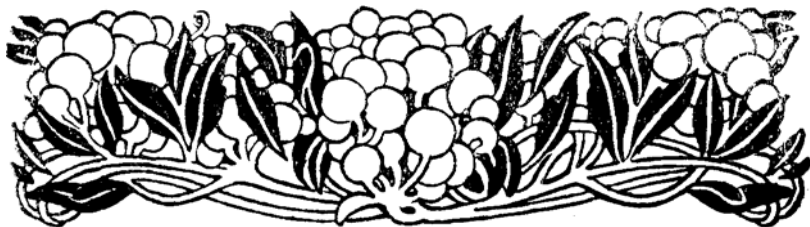
Akik ezt az aggodalmat hangoztatják, elfelejtik, hogy csak pár kilométernyire kell távozniok a várostól és már találkoznak a természeti ember folytatásával, aki épűgy, mint az ősemlék, állandó kontaktusban van az élő természettel.

Az emberiségnek az volt a végzete, hogy az élettelen mechanikus produkció gyorsabban fejlődjék az élő produkciónál. És ezért a város uralomra jutott a falu fölött. De a földművelő a legjobb úton van arrafelé, hogy visszahódítson és megszerezzen minden emberi jót: szabadságot, jólétet, kultúrát és hogy a társadalom elnyomott rétegéből a társadalom mindenható vezetője legyen.

Ez lesz az a kor, amelyben a természeti ember egyesülni fog a kultúremberrel: az erő és az egészség a könnyedséggel és a szellem hatalmával. A földművelő diadalával el kell hogy jöjjön az, akinek alakját föl lehet ismerni a mai idők minden utópiájában, akiről úgy álmodik korunk, mint a viselős anya álmodik gyermekéről: a természeti kultúrember!

Dániel Arnold.

Jegyzetek a zeneművészet fejlődéséhez.

— Második és befejező közlemény. —

Haydn és Mozart ismét külön új csoportba tartozó jelenségek. Haydnról (1752—1809.) azt jegyzi föl a zenetörténelem, hogy ő teremtette meg a lírai zeneműfajokat, azaz a régi olaszos uvertürt (amely gyorsmenetű volt egy közbeiktatott lassúbb résszel) négytételes szimfóniává szélesítette. Szélesednek a zeneművészet eszközei és ehhez új formák kellenek. De ez a formai átalakulás igen lassú, bátortalan; nem egyébért, minthogy a zene még mindig szigorúan formalisztikus alapon nyugszik, még mindig majdnem annyira, mint Bach korában. Hozzájárul ehhez a germán szellem konzervativizmusa, amely nem akar új területekre átmenni, míg a meglévő földet teljesen ki nem használta, meg nem munkálta. Nézzünk csak át Olaszországba: Tartini, a kortársuk, ott (velük szemben) merész romantikusnak tűnik föl.

De a haladást itt is meg kell látnunk. Ők a saját egyéni merészségük keretein belül már kapcsolatokat keresnek az élet egyéb impressziói és a zenei impressziók között. Mozart például általában igen szigorúan kerül a hangfestő hatásokat. Valószínűleg csak azért, mert nem tudja, hogy ilyen hatások is vannak vagy lehetnek. Érdemlegesen a dolgot eldönteni nem lehet, mert Goethére azt mondják, hogy lehetőleg öntudatosan kerül a jelzőket, a hasonlatokat és általán a költői képeket. De miért öntudatosan, hiszen Petőfiről nem lehet állítani, hogy ízléstelenségeket követett volna el a sok-sok hasonlatos és ú. n. költői képpel, amelyeket oly sűrűn használt. Nos tehát

Mozart mégis azt teszi, hogy Don Juan ravaszdi inasának, Leporellónak lépteinél így szólítja meg a zenekart:

Néha azonban gondolkodnunk kell rajta, öntudatos-e ez a dolog, különösen amikor azt látjuk, hogy ugyancsak ő Don Juan halála fölött (emberi szempontok szerint) tovasiklik. Néhány markató a vonósokon, üstdobok, trombiták, de a ritmusban semmi zökkenés, a muzsikában semmi se történik, ami tragédiát akarna jelezni. Valaki erre azt felelhetné: jelzi, de a saját eszközei szerint. Nem hiszem. Haydn a *Teremtés*-ben elsorolhatja az énekessel az állatokat, amelyeket az úr a teremtés ötödik napján alkotott. Itt a zenekar jellemzi a lovat, a kígyót, a szarvast, a bárányokat stb. De hogyan! Olyan gyámoltalanul, mint ahogy *Cinquecento* művészei a tájképet festették. A táj igazi meglátásához csak a XIX. század festői jutottak el; a zenében is így voltak a mi analógiánk művészi területén.

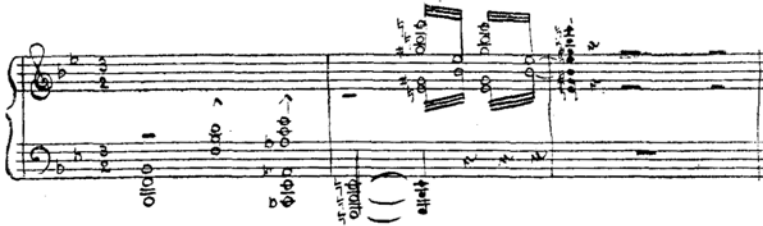
* * *

Haydn és Mozart zenéjének alaki természetét vizsgálva, feltűnik a melódiáknak sajátos jellege. Egy szenvedélyes operajáró ismerősöm, aki maga nem játszik semilyen hangszert, de értelemmel és érdeklődéssel hallgat mindenféle muzsikát, azt mondta nekem, hogy szereti Mozart és Haydn zenéjét, de azon boszankodik, hogy ha műveikből valamit csak egyszer-kétszer hall: elfelejti. Semmire sem emlékszik és akármennyire is gyönyörködteti a közvetlen hallgatás: maradandó impressziókat nem tud szerezni. Ez a muzsika őt azokra az apró gyakorlatokra és etűdökre emlékezteti, amelyekből kezdő zongorások annyit fogyasztanak. Egy alkalommal, amikor Wagner opera után Haydn-féle kamarazenét hallgattam s az nem tudott lekötni — rájöttem a főnnebbi ténynek a magyarázatára. Ebben a zenében a skála dominál. A melódiák vonala nem nagy, nem sűrű-hullámzású. A skála közel fekvő hangjain mozog az ő melódiájuk. A futamok — amelyek sűrűn szerepelnek — egyszerű diatonikus skálák. Még a fiatal Beethovennél is megtaláljuk ezt; azzal a különbséggel, hogy Beethoven nagyobb jelentőséget ad a zenében a harmóniai ötleteknek, míg Haydné igen egyszerűen puritánul harmonizálnak. A dur náluk csak formalisztikusan különbözik a molltól. Bachhal szemben azonban annyiban fej-

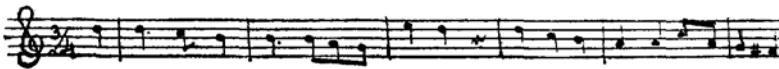
lődtek tovább, hogy a harmóniai helyzeteket már nem változtatják oly sűrűn, mint ő. (Ezt Rameaunál is láttuk.) Ezért nem tudott bennök jellegzetest találni az én Wagner- és Puccini-muzsikán hízott barátom. Hallgassuk meg Haydn D-dur szimfóniájának kezdő tételét.

Elképzelni egy szempontot, amelyből ez a zene nem érdekes, nem nehéz. Ezért Haydnt és Mozartot igazában és teljesen nem mindig tudjuk élvezni. Bizonyos műveltség és tudás kell hozzá, mint ahhoz is, hogy valaki érdeklődhessék Voltaire és Racine drámái iránt s hogy azok hathassanak is reá. Zeneileg műveletlen emberek számára szerencsétlen gondolat volna a klasszikus muzsika népszerűsítése céljából Mozart- vagy Haydn-szimfóniákat adatni elő. A mai embernek tíz mozarti melódiát egymástól megkülönböztetni sokkal nehezebb, mint ugyananyi s oly terjedelmű Wagner-, Goldmark- vagy Puccini-féle ötletet. Ha egyszer hallottam a *Tosca* *Scarpia*-motívumát, el nem felejttem soha.

Talán Mozart hallgatói meg Puccini melódiarajz nélküli, de csodásan színes muzsikájával járnának úgy, mint ismerősöm az ő mesterüknek nemes vonalú, szimmetrikus, de halványan színezett melódiáival, amelyeknek tipikus példája képviselője ez az ária a *Varazsfuvola*-ból.

De, hogy a modern muzsika emlőin nevelkedett közönségre nem tud erősebben hatni a Haydn és Mozart zene, ennek egy más oka is van: az építés módja. A szonátaforma, amelyben ők dolgoznak, nagyon erősen próbára teszi annak a figyelmét, aki a szabályok ismerete nélkül is, gyönyörködni akar a nagy formákban, az egész konstrukcióban.

Hogy előbbre (nem magasabbra) tekinthessünk, vissza kell pillantanunk: Tartinira (1692—1770.), akit a romantikusok sorában elsőnek látok. Barbár megkülönböztetés az, amit ez a romantikus szó nyújt. Mert nemcsak arról van szó, hogy véle a zene más új kifejezőmódokat talál, hanem az emberi kedéllyel új szorosabb viszonyba is lép. Tartini az első, akinél érezni lehet a szenvedély retorikai erejét és a fájdalom zenei kifejezését. Vele kezdődik a zenében a moll uralkodása. Ő talán az első felfedezője annak a szükségszerű és fiziologice is magyarázható összefüggésnek, amely a pszichikai bánat és a síró, sírni készítő muzsika között van. (Talán mindig is volt.) Az ő ördögtrilláinak bevezető taktusaira kell csak néznünk:

Az a „fájdalom” van ebben a három taktusban, amelyet még Mozartnál és Haydnnél teljesen hiába keresünk. Dehát miben van a fájdalom kifejezése? A dinamikában-e, a moll-hangnembben-e? Talán azokban is, de azt vélem, hogy elsősorban a melódia eső természetében. A magyar zene tele van ú. n. szomorú dallamokkal, a magyar kedély oktalan melanchóliájának folytonos nyilvánulásaival. Hasonlítsuk csak össze az előbbi hangjegypéldával *A csap-utcán* . . . kezdetű magyar nótát. (Szándékosan osztottam épen $\frac{6}{8}$ -ba.)

A zenei rokonságot azon az alapon, hogy mindakettő eső természetű, moll-hanglépcsőkön mozgó, *decrescendo* jellegű — tehát fájdalmat vagy melanchóliát fejez ki — nem lesz nehéz közöttük fölfedezni. Hasonló jelleget könnyen ki tudok mutatni a zeneművészet következő korszakából vett példákban. Tartinittól kezdve lassanként épen úgy divatosá lesz a műzenében a bánat, mint ahogy a költészetben Heine szellemeskedő pointírozó modora iskolákat csinál. Egész taláalomra választom ezt a Chopin-nokturnót, amelyben a melódiavonal eső természete szintén nyilvánvaló.

S ahol a melódia utolsó fázisának alakulata nem is egészen ilyen, mint például e másik Chopin-példában (47. Mazurka):

azért az egész melódia-konstrukció tendenciája igazolja az állításunkat.

A víg opera korszaka (mely ezt a kort megelőzi), de maga a zeneművészet se nem ismerte eddig a fájdalmat, a szenvedélyeket. Mennyivel kevesebb moll-hangnemet találunk ezelőtt. S ez nem véletlen. Itt már olyan korszakba értünk, hol a zeneművészet többekhez kezd szólani, mint valaha. A közönség megkívánja az írói ötletek többszörös motivációját.

Valóban Tartininek *Trille du diable* című szonátájában a fent idézett ötlet hatása, amelyet az többszöri ismétléssel és modulálással a kedélyre okvetlenül gyakorol, annyira ki van használva, hogy lehetetlen kételkednünk: Tartini talán öntudatlanul, de célzatosan dolgozott így. S e miatt hajlandók vagyunk benne látni egyik legelső képviselőjét annak az új muzsikának, amelyben a zeneszerzőnek nem is tisztán zenei érzései és gondolatai hangokban úgy nyilatkoznak, hogy ezt az érzést a hallgatóban újra felkeltik. Mozart 40. G-moll szimfóniájában is föltehetjük ennek a törekvésnek nyomait. Az a mély és kedves szomorúság, amely az első tételen előmlik, lehetetlen, hogy mindenkiben ugyanezt a finom érzést ne keltse. De épen a fejlődéstani szempont miatt hivatkoznom kell arra, hogy ez a szimfónia Mozartnak egyik utolsó műve.

Beethoven (1770—1827.) fokozottan érzi ezt az új kötelességet, amely a zeneszerzőt a közönségéhez fűzi. Az ő fejlődése tisztán elénk tárja az egész átalakulást. Haydn és Mozart szellemét az ő első műveiben fölfedezni nem nehéz. Még az op. 11. B-dur trióban teljesen az ő követőjük. Viszont a zongorán merészebb és az F-moll szonáta (op. 2. az első) prestója azt a gondolatot kelti, hogy itten már a későbbi Beethoven szólal meg. Általában figyeljük meg Beethoven ugyanegy időből való zenekari és zongora-műveit. A zongorára írottak sokkal frissebbnek tetszenek, merészebbek, újítottak. Az első két szimfóniában még egészen a Haydn és Mozart nyomain jár, már az ugyané korban írott darabokban megtaláljuk a forradalmár Beethovent.

Az ötleteiben lassanként mind lényegesebbé kezd válni a harmónia. Ilyen melódiát Mozart sohase írt volna, mint ez. (Beethoven 23. szonáta.)

Mert ennek a melódiának motiválása harmóniailag Mozarti szempontból erősen komplikált.

És minél messzebbre megyünk Beethoven opuszai között, annál ritkábban találjuk a Haydn és Mozarttól örökségképen átvett egyszerű harmonizálásokat. Így valóságos unikum a 20. szonáta (op. 49. 2.), amely egészen olyan benyomást tesz, mintha valamely fiatalkori vázlat kidolgozása lenne. Mennyivel szenvedélyesebb, igazán beethovenibb az utána következő 21. szonáta a maga erőszakos, eredeti formáival, érdekes, viharos és a régi melodikai ízlés szempontjából esetlen alap-témájával.

De több bizonyítékunk is van, amelyekkel a zene új korszakának elkövetkezését demonstrálhatjuk. Beethoven például egészen más-kép használja ki a gondolatait, mint az elődei. Sőt: már eleve olyan gondolatai vannak, amelyeket máskép kell és lehet kihasználni.

A Kreutzer-szonáta bevezető részében van egy kicsiny egyszerű frázis, amit mi hangkeverési jellegűnek szeretünk nevezni, s amely félhangnyi távolságra fekvő hang alá (a hegedű intonálja) illeszkedik. Ez az:

A kidolgozásban és hihasználásban, ahogy ezt itt látjuk, a modern zene minden törekvése és eszköze megvan.

Vagy nézzük a 8. zongoraszónáta kezdetét:

Ugyanaz a melódiai ötlet három különböző harmonizálásban megmagyarázva, elismételve, elpanaszkodva. Ez nemcsak a fülre, hanem a kedélyre is hat, nemcsak gyönyörködtet, hanem okvetlen asszociációkat kelt; ez út a programzenéhez és (a harmadik ütem „merész” összevonását tekintve) a ritmus zsarnoki uralkodásának már messziről a végét jelzi.

Valóban, Beethovennél speciálisan érdekes ritmusmintákat kevesebbet találunk. De találunk mást: fölismerését a hangszerelés újabb titkainak, a hatás új lehetőségeinek, új dinamikai árnyalatokat és árnyalást. Ki ne emlékezne a IX. szimfónia öröm-melódiájának (IV. tétel) fényes és egyszerű fokozására, vagy például a Scherzo szédítő emelkedésére. A formák szabadabbak; a szónáta allegróiba beékelődik egy-egy recitativószerű Adagio. Az építésben a művészi konstruálásba az eddigi matematikai logika helyett az érzésbeli logika következik (amely nagyobb teret enged az ötletnek, az ötletszerű hatásnak). Beethovennél, ennél a zárkózott arisztokrata szellemnél semmiképp se lehet ezt a közönség ily irányú érdeklődésével magyarázni. Tudjuk, hogy *Fidelio*-ját kifütyölték, igazán népszerű sohse volt, szóval megelőzte korát. Kortársai Spohr, Auber, Dussek Clementi, sőt Meyerbeer vele szemben még teljesen a múltat képviselik.

Azaz, hogy Beethoven képviseli a jövőt.

És ezzel a XIX. században vagyunk. Az új nevek: Chopin, Schumann, Mendelssohn, Berlioz, Gounod, Verdi, Franz, Bizet, Jensen, Rubinstein. Újabbak: Wagner, Liszt, Brahms, Bruckner, Svendsen, Csajkovszky, Glazounow, Grieg, Wolf Hugó. Legújabbak: Puccini, Debussy, D'Indy, Sinding, Strauss Richard, Sibelius. (Persze ez az osztályozás csak egy szempontot képvisel.)

Ott állunk tehát, hogy a ritmus kezd fontosságából, merevségéből veszteni és a melódiák magyarázásában a hangkeverési ötleteknek

nyílik nagy, kiaknázatlan területe. Chopin, a melanchólikus lengyel poéta érzi és tudja ezt. Csak néhány taktust kell eljátszanunk a 13. Mazurkából.

Néhol annyira szabad és téveteg nála a melódia, hogy szinte újra szakaszokat látunk az ütemek helyén, mint ugyancsak e Mazur más helyén:

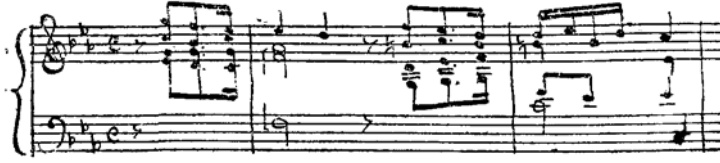
Itt már a fül érzéki élvezetének raffinemáit keresi a zene. Nem figyelünk többé arra, hogy mi van a szólam vezetéssel, vajjon az alap gondolat kivitele szabályszerű-e. A zeneszerzők az íróasztal mellől inkább a zongora mellé költöznek. Kísérleteznek egy-egy ötletükkel és a szabályt odaadják a közvetlen hatásért.

Figyeljük meg ezeket az állapotokat Schumannnál.

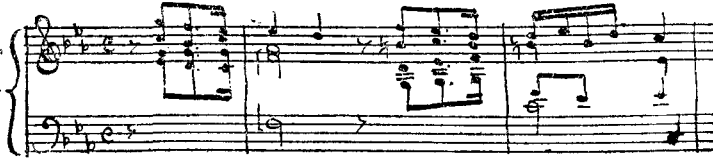
Ő, ha hangulatember is, de öntudatos és öntudatosabb, mint CChopin. Ha kell, a ritmus acélos erejét egyesíti a melódia szépségével, ha kell: álmata, ritmus nélküli melódiákat forraszt egybe, de az ötletei hangkeverési érdekességűek. E mellett újra megtalálja a zenének és az életnek annyiszor elveszett kapcsolatait. Meglesi a madár füttyét. (*Waldscenen, Vogel als Prophet.*)

Kifejezi a testetlen megálmódott emberi érzéseket, amelyekről a zene eddig nem vett tudomást, de még az irodalom is alig. Például felhozhatjuk ugyancsak az erdő-ciklusában lévő *Elátkozott hely* című zeneképet. Jó példa erre a *Téli idő* című aprósága is, amelyben az öregség bánatának nem festését, kifejezését, hanem ezen a zenei egyenértékét találjuk. (*Winterszeit I.*)

A hatás eszközeit és formáit tekintve, ez a néhány taktus Beethoven Patétikus szonátájának bevezető akkordjait juttatja eszünkbe. Mind-ezekben a hangkeverési ötletek jelentősége lép előtérbe. Schumann ebben a tekintetben nagyon előrehaladt, nagyon modern. Egy példát erre. (*Vogel als Prophet.*)

A hatás eszközeit és formáit tekintve, ez a néhány taktus Beethoven Patétikus szonátájának bevezető akkordjait juttatja eszünkbe. Mind-ezekben a hangkeverési ötletek jelentősége jut előtérbe. Schumann ebben a tekintetben nagyon előrehaladt, nagyon modern. Egy példát erre. (*Vogel als Prophet*)

Valahányszor ezt a részt játszom, mindig különösen érdekesnek és érdekesen különösnek találok. S kezdettől az volt róla az impreszióm, hogy Schumann az augusztusi meleg, de korai sárga nyári alkonyatot akarja vele jellemezni.

Bámulatos, hogy Mendelssohn a *Szentivánéji álom*-hoz írt zenéjében már tizennyolc éves korában mennyire a jövő revelációit adja. Milyen csodásán festi a bevezetés a nyári éjszaka bűvös hangulatát. Ezt a zenét még nem haladtuk túl.

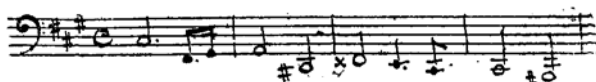
De most menjünk át a másik csoportra, amelynek tagjai Wagner, Berlioz, Liszt, Bruckner, Svendsen, Csajkovszky, Glazounow és a többiek. Mind zenekarra dolgoznak. A mi modern fülünknek és agyunknak írnak valamennyien. Modern agyunknak!? Nos igen, nekünk, akik csak egész napi lőtás-futás után mehetünk muzsikát hallgatni, a mi elcsigázott, nehezen izguló fülünknek, a mi beteg fantáziánknak. Nekünk, akik a zenétől sokszor azt kívánjuk, amit az ópiumpipától és a hasiscigarettától, hogy elkábítson és fölizgasson bennünket. Ezért kell nekünk az új hangszerek egész légiója. Ezért kívánjuk a melódiák (rövid, észbefürödő melódiák) folytonos modulálását és folytonos új — meglepő — harmóniai beállítását.

Az egész *Lohengrin* előjáték mi más, mint ennek a rövid melódia-ötletnek

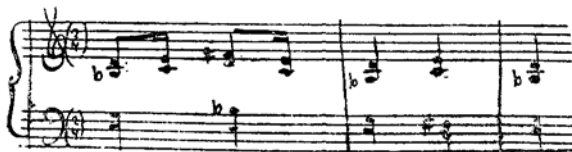
folytonos új és új harmóniai magyarázása; váratlan és mégis logikus szövése egyetlen mintának az összes hangszereken. Nem ismerek valamit, ami a modern kedélyt jobban fel képes izgatni, mint ez a zene, amelyben a ritmus, melódia, mind alárendelvék ennek a zeneszerzői — sőt színészi — célnak.

A *Lohengrin* II. felvonásának előjátékában a cello-uniszónót:

Wagner nem mint valami alkalmas bevezetést adja be a közönségnek (mint ezt talán Mozart és még Beethoven is tenné). Nem. Hallgassuk csak meg. Ez a motívum úgy fekszik a hallgató lelkén az egész felvonáson át, mint valami lidérc. És végig érdeklődést kelt. Elfáradt fejük könnyen fölismeri a motívumot új harmonizálásokban és új hangszerelésben. Ha az ember hosszabb ideig kizárólag csak ilyen tematikus és mesterségesen izgató zenéi hallgat (Wagner, Goldmark, Puccini, Frank Caesar, Sinding), sokáig utána nem képes érdeklődni Mozart, Haydn, Mendelssohn finom és tovaröppenő melódiái után. Az izgató ital kell és nem a falusi kecsketej.

Viszont talán értelmetlennek és unalmasnak találta volna egy Mozart-korabeli hallgató a Puccini *Pillangó kisasszony*-ában szereplő átoktémának százféle ritmikai és „harmóniai (és hangszerelési) földolgozását.

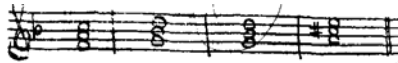

És mennyire érdektelen lenne az ő fülének az az izgató és édes Goldmark-melódia? (*Sakuntala ouverture*.)

Mellesleg: ha valaki azt kérdezné, hogy miért izgató ez a Goldmark-melódia, azt felelném, hogy ezért:

Dehát ez a zene kell. Az egyszerűségeket csak pillanatokra kívánjuk meg. Igen sok diszsonancia — igen kevés harmónia! — ez a modern zene recipéje. Ezért hat azután az egyszerűség és az összhangzás olyan frenetikusán, mint a hosszú vágy és küzdelem után — a beteljesülés, a győzelem.

Íme Puccini: egy komplikált és diszsonanciák tekintetében unikumszámba menő intermezzo előtt ezt az egyszerű témát helyezi el. (*Pillangó kisasszony*, a hajósdal.)

Eme legújabb korszakot megelőző emberek is érezték ezt az utat és ők is reáléptek. Brahms, Grieg, Jensen, Svendsen leginkább a későbbi műveikben hangkeverési raffinériákban törik a fejüket. Egy példa Grieg II. hegedűszonátájából meg fogja világítani ezt az állítást.

Még egy példát iktatunk ide ugyancsak Griegnek zongorára írt Balladájából és hivatkozunk (egészen találomra) Brahms zongoraverse-nyeire, Jensen zongora-szonátájára, *Eroticon* című lírai füzetére, és Svendsen Románcára.

Több bizonyítékét nem is kívánunk felhozni. De igenis konstataálni, hogy mennyire a programzenéhez vezetett ez az út. Ez a harmóniakban és disszonanciákban: tehát a hangkeverésben való gyönyörködés.

Tudjuk, hogy a zörejek tulajdonképpen zenei hangokra bonthatók; minden zörejben van zene, tiszta hang. És a hangkeverés persze, hogy rávezette a finomodó emberi fület, hogy az élet jelenségeiben, eseményeiben és zörejeiben meghallja az összetevő zenei hangokat. A szélzúgást, a patakcsobogást, a nádaszúgást (Debussy), a sírást megtalálja a hangszerekben. Így alakul ki a programzene, a melodráma. A többszörös zenekarok alkalmazása, a fafúvók megerősítése, a fatrombita konstruálása, új dobok és ütőhangszerek (facimbalom, csengetyű) használata, mind ennek a törekvésnek jegyében történik.

Már Beethoven utolsó műveiben nagyon erősen meg lehet érezni az ilyen hatásokhoz való hajlandóságot. (Beethoven op. 112. 32. szonáta.)

Hova lettek innen a ritmus szigorú formalisztikus korlátai. Minél öregebb Beethoven, annál jobban hiányzik a kottáiból. Rá kell csak nézni a 29. zongoraszonáta Largójára.

De a dolgok alakulása lassú. Már Weber is romantikus zeneszerző. Ha az alapötletekben nem is, a kivitelben (a konstruálásban) és a hangszerelésben mindenesetre. Igen, a hangszerelésben. A zenekar mind színesebb, érdekesebb lesz. Beethovennál például még meg-

lehetősen matt. A hangszereket egy beethoveni szimfóniában még nem differenciáljuk úgy (a hallgatásban) mint később. Csak röviden mutatok rá a fejlődésben mutatkozó törvényszerűségekre. Bachnál például egy Courantet vagy Giguét eljátszhatok gyors vagy lassú és igen lassú tempóban s ezzel a zenedarab lényegén s az általa keltett hatáson nem sokat változtattam. Semmi szín elatt se annyit, mintha egy mozarti vagy pláne chopini mű előírt tempóján változtatok. Valami függetlenség van a zenei ötletekben. Később a muzsika természete mind több és több föltételhez kapcsolódik. Például Csajkovszky Manfréd szimfóniájában a kétségbeesés témáját nemcsak egy bizonyos tempo, hanem speciálisan a rézfúvók hangszíne határozza meg.

Wagner a *Tannhäuser*-uvertürben igazi mintája romantikus zeneszerzőnek. Teljesen elfoglal bennünket a zarándokkar téma megmagyarázásával és föllekesít annak (zeneileg értve) diadalra juttatásával. Ez a megkomponálási módszer (egy motívumnak hajszolása és a témák különböző hangkeverési és hangszerelési értelmezése, ami a mi agyunknak kell) már Weberben szintén megvan.

Nemkülönben Verdiben. Csakhogy Verdi annyira öntudatlan génius, hallgatói az olaszok annyira konzervatív muzsikusok, hogy benne ez a hajlam csak Wagner ujjmutatása mellett tud utat törni. Mennyi hasonlóságot találunk az *Aida* előjátékmotívumának kidolgozása és a *Lohengrin-Vorspiel* között.

Az imént azt mondtuk, hogy az olaszok konzervatív muzsikusok. Az első pillanatra ez paradoxonszerűen hangzik. Pedig természetes. Ha valahol a nép sokat énekel, füttyöl, akkor erős művészi ízlés fejlődik ki, amely természetszerűleg mindig az ízlésének megfelelő újdonságot kedveli, az attól eltérőt pedig elveti. Ezért lassú az olasz földön amaz általános fejlődési folyamatok lefolyása, amelyeket elsősorban Németországra vonatkozólag leírtunk. Gounod, Delibes, Saint-Saens és Massenet hazájában is többé-kevésbé hasonló az eset. Dehát álljunk meg itt. A harmóniák, helyesebben a disszonanciák korszakában! Most minden zenei ötlet ebben a dimenzióban mozog, minden zeneszerző ezen a területen cserkészik. Sőt elérkeztek a hangkeverés Bachjai, akik túlhajtják ezt, akárcsak a nagy kántor a zenében rejlő matematikai és geometriai ötletek és a kontrapont alkalmazását, Sinding tudományosan kezeli a disszonanciákat és kottapapiroson — nem zongorán — számítja, bogozza és oldja az ő hang-

keverési ötleteit, mint ahogy Bach egy melódiából az asztal mellett Fugát épített 3, 4, 5, vagy 6 szólamút, amilyen épen tetszett.

Ebből azután Sindingnél épúgy mint Bachnál nem egyszer szemnek szép, de fülnek kevésbé tetszetős muzsika származik. (Lásd és halld Sinding E-dur hegedűszonátáját.)

A zene azonban ennél a végletnél nem áll meg. Most már birtokában van a muzsika összes művészi elementumainak. Tud már rajzolni és festeni, van ezer festéke, használ százféle vásznat, papirost és ecsetet. De még ennél is tovább megy. Ha eszébe jut: megint előveszi a fekete széndarabokat és elhagyott házak falaira rajzol velők merev vonalú képeket... igen, ha eszébe jut, visszatér a zene őskorszakába, hosszú hangsorokat fűz egybe látszólag minden szakasz és ritmus nélkül. Ha jól esik: régi idők szellemét kelti föl bennünk komplikált kontrapontozással,*) végre, ha úgy tetszik, megszólaltatja üstdobjait, kürtjeit és lúdbőrössé teszi a hátunkat.

Nos és a jövő?

De hiszen ez már a jövő képe.

Igen: a *bellum omnium contra omnes* korszaka.

Nincs melódia, ritmus, kottapapír és hangszerek; nincs harmonelethe, nincsen szabály. Minden az agy és a fül új gyönyörűségét szolgálja.

Rózsaszínű függönyök ereszkednek le a szemünk előtt. Bársonyos tapintatú, illatos rózsák csókolják az arcunkat s a hajunk szála égnék mered a selyemsuhogású izgalomtól. S amíg otthon a zongora mellett kritikusai fölénytel bírálgatjuk az elmúlt idők szerzőinek művészetét (amelynek titka többé előttünk nincsen), addig a hangversenyterem vagy opera bársonyszöllyében elnyújtózva, ámulva, szívdobogva és lihegve hallgatjuk a mi korunk muzsikáját, amelyre egész idegrendszerünk rezonál.

Ha történelmi szempontokból vizsgáljuk azt a nagy szociális érdeklődést, amely napjainkban a muzsika iránt mindenütt megnyilatkozik, lehetetlen arra nem gondolni, hogy e zene csak most ért el a reneszánszához. Csak ezután kezdődik el uralkodásának aranykora.

Mert uralkodni fog a munkában kifáradt emberi kedélyeken. Izgatója lesz a mi kiélt szívünknek és elfáradt idegzetünknek, amelyet többi művészetek már nem igen tudnak meglepni, és mélyen érdekelni.

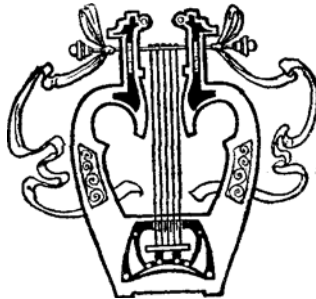
*) Aki hallotta, el nem feledi, hogy milyen perverzül hangzik az a kis fűga, amelyet Puccini a *Pillangókisasszony* előjátékául írt.

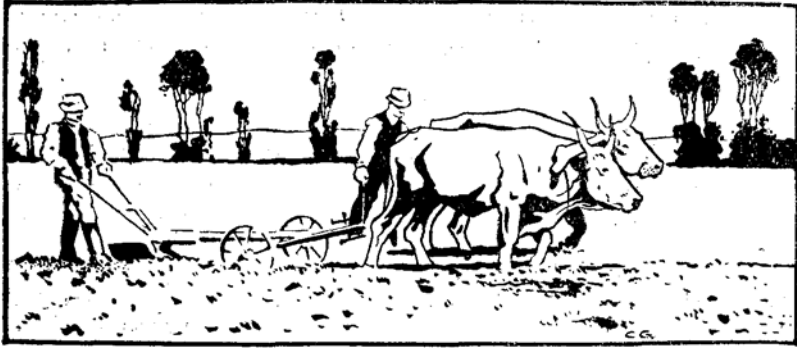
És a zene mindenké lesz . . . Ő az ifjú királyfi a művészetek között, aki eljő, hogy a XX. századtól kezdve átvegye az „uralkodói jogait.

. . . Íme néhány adat, amelyekről azt hittem, hogy velők beláthatók a zeneművészet fejlődésének titkos folyamataiba. Mint az embriológus aki a sejt-kromozomák alakjából és elhelyezéséből következtet a sejt fejlődési viszonyaira, úgy dolgoztam a fekete kottafejcskével. Mégis — itt a végén — érzem, amint az embriológus érzi hosszas görcsövi vizsgálatok után, amidőn a fejlődési folyamatok alakulását pontosan követte, hogy egész munkája tulajdonképpen csak játék, hogy a lényeg és ok megfoghatlan és magyarázhatóan.

Így vagyok e pillanatban a zenével.

Csáth Géza.

Szemlék és jegyzetek.

Társadalmi harcok.

A nemzetközi szociológiai kongresszus tárgyalásai.

Úgy látszik, hogy a Nemzetközi Szociológiai Intézet lassanként ugyanolyan szervvé fejlődik a szociológia művelői számára, amilyen a statisztikusok számára a Nemzetközi Statisztikai Intézet. Hovatovább körében csoportosulnak a szociológia hivatalos és nemhivatalos művelői; évkönyvei, amelyek kezdetben igen vegyes tartalommal jelentek meg, mindinkább a szociológia alapvető és vitás problémáinak mérvadó forrásaivá lesznek; kongresszusain kezdetben az előadásoknak tarka-barka vegyülékét tálalták föl, most egyetlen, rendszerint aktuális elméleti és gyakorlati jelentőségű kérdés körül csoportosítják a vitát. Az 1899-ik negyedik kongresszuson a történelmi materializmust vitatták, az 1903-iki ötödiken a szociológia és pszichológia viszonyáról volt szó; a múlt év júliusában, Londonban megtartott hatodik kongresszus a társadalmi harcokkal foglalkozott. Tárgyalásainak anyaga most jelent meg az Intézet *Annales*-jainak tizenegyedik kötetében.*) Érdekesebb és vitára alkalmasabb témát valóban alig lehet szociológusok gyülekezetének kitűzni. Mióta kissé háttérbe szorultak a humanitárius szocialisták és a régi Comte-féle pozitivisták szolidaritás-elméletei, a tudományban épen úgy, mint a gyakorlati politikában a harci elméletek vannak fölszinen. Alig van ma tudományos érvekkel harcoló politikai párt — s ennek folytán alig van tudomá-

*) *Les luttes sociales*. Etudes et paroles de E. Levasseur, Lord Avebury, René Worms, J. Novicow, Lester F. Ward, etc. etc. — Tome XI. des *Annales de l'Institut international de Sociologie*, publiées sous la direction de René Worms. Paris, Girard & Brière, éditeurs, 1907. Un vol. in 8° de 560 pages. Prix: 10 francs.

nyos iskola is — amely nem a társadalom valamely harcoss koncepciójára alapítaná programját: szociális darwinizmus, fajok harca, osztályharc, stb. stb. igen közönséges, sajnos sokkal gyakrabban hangoztatott, mint megértett jelszavak. Annál inkább kell kutatni, hogy e jelszavak mögött miféle realitás, mennyi tudományos igazság rejlik. A kongresszuson elhangzott közel húsz előadás mindenestre értékes adalékokkal is gyarapította a társadalmi harcok elméletét, de nem egy oda nem tartozó vagy színvonalon alul maradó értekezés is van a kötetben. Természetes következménye annak, hogy a szociológia főadatairól és határaitól még kevésbé megállapodottak a vélemények, mint a többi tudományokéiról, és hogy különösen a szociálpolitika irányában ezek a határok rendszerint teljesen elmosódnak. Bármennyire kívánatos, hogy a szociálpolitikusok szociológusok is legyenek, annyiban, hogy ismerjék a társadalom létesülésének és változásainak törvényeit, valamint kívánatos az is, hogy akik a társadalom törvényeit ismerik, tehát a szociológusok, törődjenek a szociálpolitikával, nem szabad elfelejteni, hogy amit közönségesen szociálpolitikának értenek: a munkásvédőtörvényhozás csak egy ága magának a politikának s hogy tulajdonképpen a politikának minden ága a társadalomra irányul, tehát szociálpolitika tágabb értelemben s ennek folytán a szociológiai kutatás tárgya. A szociológiának a szűkebb értelemben vett szociálpolitikával összekeverése azért is káros, mert elriaszt olyanokat is a szociológia kollektív művelésétől, akik a munkáskérdés megoldásának más eszközeit propagálják, például forradalmi szocialistákat. Valóban a külföldi szocialisták közt igen elterjedt a nézet, hogy a szociológia burzsoá tudomány, a szociológusok burzsoá reakciók, legfeljebb szociálpolitikusok. (Minálunk a reakció ép az ellenkezőt hiszi a szociológiáról.) Nem kell bizonyítani, hogy ez a nézet fölületes szemlélet eredménye: mert bármennyi is a reakciós a szociológusok közt — magának a társadalomnak vizsgálata és a társadalmi élet törvényeinek keresése nem lehet sem burzsoá, sem proletártudomány. Az egyes kutatók kiinduló pontjai, szemléletüknek módja, eredményeik, osztályhelyzetük vagy politikai pártállásuk nyomait magukon viselhetik — s bizonyos, hogy anélkül el sem képzelhetők — de a szociológia, mint tiszta elméleti diszciplína, nem zárja ki sem a konzervatív, sem a szociálpolitikai, sem a forradalmi véleményeket s a marxista épen olyan joggal tarthatja magát a szociológia művelőjének, mint Spencer, Gumpłowicz, Le Play vagy bármely más, szociológusnak nevezett kutató híve és követője. Az egyedüli föltétel, hogy igyekezzen elnyomni azt a mindnyájunkban meglevő hajlamot, hogy szubjektív vágyaink és törekvéseink számára keressünk azokat igazoló s azután objektívnek nevezett törvényeket;*) az igazi szociológusnak főadata az, hogy a társadalom jelenségeinek kauzális összefüggését keresse és az objektív kauzalitás törvényeire alapítsa szubjektív törekvéseit, ha vannak törekvései.

*) Úgy látszik, hogy a pragmatizmus új iskolája ezen hajlamot igazoló tudományos irányzat; mint ilyen, teljes ellenlábasa a szociológiának s csak arra vezethet, hogy a filozófia és a pszichológia közt egyrészt, a szociológia közt másrészt levő űrt még tágítsa.

A szociológiai kongresszusok és a szociológusok tudományos összeműködésének egyéb kísérletei csak akkor lesznek valóban fejlesztők, a tudományon lendítők, ha valamennyi irány és iskola képviselője részt vesz ebben a közös munkában. És a szocialistáknak van legkevesebb okuk, hogy húzódozzanak tőle. Épen az ú. n. tudományos szocializmus, a marxizmus büszkélkedik vele, hogy a német klasszikus filozófia vállain nőtt föl; nem volna-e sokkal fejlesztőbb, magára a szocializmusra jótékonyabb hatással, ha nem állapodnék meg a klasszikus filozófiánál — sok szocialistánál észlelhető ez a maradi hajlandóság — hanem azon tudomány eredményeivel élesítene fegyvereit, amely máris kisajátította társadalmi létünk magyarázatát a filozófiától? A szocializmus elmélkedőinek — szocialista szociológusoknak — ép oly kevéssé volna szabad elszigetelniök magukat a szociológiától, mint ahogy Marx, Engels vagy Lasalle nem restelték, hogy a klasszikus filozófia neveltjeinek vallják magukat. Nem volna szabad elfeledniük, hogy magának a szociológiának alapítója, a pozitívizmus tulajdonképeni atyja is szocialista volt: Saint-Simon; hogy a szocializmusnak leghatalmasabb rendszerét azért nevezik tudományosnak, mert az első, amely társadalmi törvényeken épül föl. És az ellentétes vélemények harca a szociológiát is csak gyarapíthatja.

Mindaddig azonban, míg ez a differenciálódás és egyesülés be nem következik, természetesen lehetetlen elkerülni, hogy a szociológiai kongresszusokon szociológusok mellett filozófusok, moralisták és politikusok ne fejthessék ki nézeteiket, amivel csak zavarhatják a szociológiai problémák tisztázására irányuló munkát, aminthogy tették is — ha egyébként gyarapították is talán — Ludwig Stein, Novicow, Xenopol és mások. Viszont minduntalan vissza fog térni annak a fölösleges megállapításnak az ismétlése — ezúttal a kitűnő Lord Avebury (John Lubbock) üdvözlő beszédében hangzott el — hogy minden rokonszenvük dacára a szociológusok nem jelentenek egyet a szocialistákkal. Amint nem kell konstatálni, hogy nem egyik a reakciókkal, ugyanígy ez a megállapítás is magától el fog tűnni, mihelyt a szocialisták az eddiginél nagyobb arányban vesznek részt az Intézet munkájában, ezzel is bizonyítván, hogy a szocializmus nem akadály, de nem is cím a szociológiára.

Épen a társadalmi harcok kérdése olyan, amelynek tárgyalásában nagy nyomatékkal vehettek volna részt a szocialisták. Alig lehet tagadni — és a kongresszuson is ismételten elhangzott ez a nézet — hogy Marx osztályharcelmélete és a munkásságnak tudatos osztályharca terelte főként a társadalomtudomány figyelmét a társadalmi harcokra. Az osztályharc teoretikusai azonban — sajnos — úgyszólván egyáltalán nem voltak képviselve, úgy hogy a kongresszus eredményei már ezért is szükségképen csonkák.

A vitát Jacques Novicow vezette be *A szociális darwinizmus kritikájával*. A téma kitűnő. Valóban alig követte el tudományos tétellel több visszaélést, mint Darwin törvényeivel, a társadalomra alkalmazván őket. Novicow különösen azon alkalmazása ellen támadt,

amelyet így fogalmazott: a kollektív emberölés az emberiség haladásának oka. A háborúnak, mind az emberi fejlődés főtényezőjének beállítása ellen tehát (Spencer, Ward). Előbb Le Dantec nyomán a biológiából vett adatokkal bizonyítja, hogy minden élőlény két tényező harcának az eredménye: az egyik az állat kontúrájában lokalizált anyag, az állat teste, a másik a környező világ. Az egyik tényezőt máshova el lehet helyezni minden tulajdonságával egyetemben, de nem tudna élni a környezete nélkül; az élet maga a harc az élőlény teste és a környezete közt. A harc közvetlenül sokkal gyakoribb az egyén és környezete közt, mint az egyik egyén és a másik egyén közt, miért is az életet úgy lehet definiálni, hogy az élőlény ellenállása a környezet destruktív akciói ellen vagy a környezet meghódítása az élőlény által.

Ugyanez áll természetesen az emberre is. Az ő harcát a fizikai környezet ellen köznyelven gazdasági termelésnek nevezzük. Ezerféle formában folyik a levegőért, a melegért, a táplálékért, a tudásért, de mindenkép gazdasági javak termelésének útján. És miként a fizikai környezet elleni harc az élőlény legkeményebb harca, természetes, hogy boldogságának summája annál nagyobb, minél nagyobbak győzelmei a gazdasági termelés terén. Ezzel szemben a háborúk eredményei egészen elenyészők. Képzeljük el — mondja Novicow — a modern Németországot. Hatvan millió lakosa van, ebből körülbelül 48 millió keresetképes. Ezek közül 47,400.000 éjjel-nappal azzal van elfoglalva, hogy a fizikai környezet ellen harcoljon (vagyis javakat termeljen) és csupán 600.000 (a hadsereg békelétszáma) azzal, hogy embertársai ellen harcoljon. Ha a 47,400.000 német is az embertársai elleni harcnak szentelné erejét, a németeknek néhány nap multával nem volna mit enniük és mindnyájan éhen halnának.

Ebből az következik, hogy bár a harc egyetemes a természetben, mégis a harc és az egyfajtajúak pusztítása egymás által nem azonos tények. A darwinizmus nagy tévedése, hogy e kettőt azonosítja.

Másik tévedése, hogy nem veszi figyelembe, mennyire újkori jelenség a háború. A tudomány szerint az ember valószínűleg már a pliocénben létezett. De ha csak a quaternär korig követjük vissza, akkor is legszerényebb számítással ötszázezer éve létezik a földön. De alig huszonötezer éve, hogy az ember gazdálkodni kezdett és javakat fölhalmozni; ekkor keletkeztek a politikai szervezetek, az állam és a háború. Vagyis a háború igen fiatal korú intézmény.

Idáig Novicow fejtegetései teljesen tudományosak. Az ideológ moralista kibújik belőle, mihelyt a jövőre állít prognózist. Szerinte az a tény, hogy az emberek háború útján szereztek javakat, csak sajnálatos tévedés következménye. Tehát nem a javak fölhalmozásának, sem az állam létrejövetelének, amiről élöbe beszélt; ezekkel nyilván csak véletlenül esik egybe. Föl kell világosítani az emberiséget tévedéséről és a háborúk megszűnnek.

Nem esett nehezére a következő előadónak, Lester F. Wardnak, hogy ezt a békebarát ideológiát megcáfolja. (*A társadalmi harcok és a biológiai harcok.*) Az ú. n. szociális patológia — mondja — kedveit tanuk a fantasztáknak. Ha igazuk volna, akkor azt kellene mon-

danunk, hogy a betegség volt az emberi társadalom legkirívóbb állapota, minthogy háborúk mindig voltak, mióta társadalom van; de az emberiség robusztus megjelenése ép az ellenkezőjét bizonyítja.

Ward szerint az, amit háborúnak neveznek, nem más, mint a fajok harca a létért és az uralomért, analogonja a biológiai harcnak a létért, amelyet senki sem mondana patológiusnak. Ellenkezőleg az a kevés haladás, amit elértünk, ebből a harcból fakadt, teljesen normális, egészséges állapotból.

Ward elméletéről mindjárt lesz szó. Ami a háborút illeti, az magában bizonyára nem azonos a fajok harcával — fogadjuk el egyelőre ezt a terminust — hanem megjelenésének legfeljebb egy módja, az egésznek része. Hogy nem lehet betegség vagy pláne tévedés, nyilvánvaló mindenki számára, aki a tömegjelenségeket az okozatiság nézőpontjából szemléli. Novicow jó úton volt, amikor a javak fölhalmozását és az állam kialakulását hozta vele összefüggésbe. Hozzá kellett volna még tennie: az osztályok és az osztályuralom létrejöttét. Mi azt hisszük, a törzsszervezet fölbomlása óta nem vívtak egyetlen támadó háborút sem, amely az egész nemzet érdekében lett volna; minden háború az uralkodó — nem dolgozó — kisebbség érdekében folyt, a saját honfitársak kizsákmányolásának kiterjesztése volt más államok polgárain, ez esetben osztálykülönbség nélkül. Mint Novicow maga pedzi: A rablás csak akkor jövedelmező, ha kis privilegizált kisebbség élőködik a valóságos termelők nagy tömegén. Ami természetes. Vegyünk mi is Németországból példát. Ne tekintsük az óriási ember-és vagyonáldozatot, amibe a francia-német háború a német nemzetnek került. Osszuk el csupán az 5 milliárdnyi kártérítést az ötven millió német közt. Mennyi jut egyre? Bizonyára egész vagyon. Dehogy! 100 (egyszáz) frank. Ha a háborúk zsákmányát csakugyan így osztanák el, a háború tényleg nem volna jövedelmező.

A háborúk meg fognak szünni, mihelyt megszűnik az osztályok uralma a nemzeteken belül, mihelyt mindenki munkája arányában osztozik a nemzet gazdaságában. Száz frankért senki sem viszi bőrét a vásárra.

Érdekesek Ward előadásának többi részei. Szemükre veti a szociológusoknak, hogy szinte tökéletesen képtelenek a biológiai harc igazi természetét megérteni, a harcot a létért a természetes kiválasztástól megkülönböztetni. Valóságos mumust, *homme de paille*-t csináltak belőle. „En” — így kiált föl Ward — „sohasem akadtam a szociális darwinizmusról folytatott vitákban egyetlen valóban darwini elvre.” Igaza van Lóriának, amikor kimutatja a *laisser faire* a darwinizusból való levezetésének abszurditását, amit különösen a politikába kontárkodó biológusok (Haeckel, etc.) szeretnek; az uralkodó osztályt legfeljebb a parazitákhoz lehet hasonlítani, de a darwinizmushoz az egésznek semmi köze. Mások a fajok harcának elméletét azonosítják a darwinizmussal, holott ez is semmiképen sem része Darwin tanainak, annál kevésbbé, mert azt az elméletet csak 1883-ban Darwin halála után, dolgozta ki rendszeresen szerzője, Gumplowicz. Ezt az elvet a természetes kiválasztás elve mellé lehet helyezni, mint annak szociológiai homologusát, bár egyébként teljesen más. A darwinizmus nem is a háború, a véres öldöklés, stb.

Ward azután szabatos meghatározását igyekszik adni a létért való küzdelem és a természetes kiválasztás darwini értelmének, mint az egyetlen helyes alapelvnek, amely biológiában és szociológiában egyaránt érvényes. Amidőn a tétel helyességét általában elismerjük, anélkül, hogy részletes vitatásába belemennénk, ami a szemle keretét messze túllépné, nem mulaszthatjuk el mégsem, hogy figyelmeztessünk azokra a lényeges kiegészítésekre, amelyeket egy másik darwinista szociológus, Kropotkin, domborított ki fényesen, a kölcsönös segítségnek nagy szerepére a biológiai és társadalmi harcban és kiválasztásban.

Itt említjük mindjárt Ward második előadását *A politikai pártok szociológiájáról*. A politikai pártoknak ugyanaz az alapelvük, mint a haladás és a fejlődés minden formájáé. A politikai antagonizmus a szociális synergia bizonyos formája. (Ward nem mondja meg előadásában, hogy ezen néven mit ért; nyilván szimultán de különböző irányú cselekvéseknek összeütközését.) A pártok azt hiszik, hogy egymással ellentétben állnak, holott nem tesznek egyebet, mint együtt dolgoznak egy végcél érdekében, amely tudatukon kívül esik. Ép úgy viselkednek, mint az ellenséges fajok a szociális asszimiláció folyamatában; mint a kozmikus erők a szoláris és planetáris rendszerek alakításában. Mindenütt harc van és az eredmény mindenütt egyforma — evolutív. Ellentét — tehát pártok (egy haladó és egy rendpárt) — nélkül nincs haladás. A politikai intézmények — az államok törvényei — ennek a politikai synergiának terméke.

Ward ezen meghatározása a politikai pártokról érdekessé csak ott lesz, amikor a pártokat elválasztó kérdésekről kezd beszélni. A legmeglepőbb tény — mondja — az, hogy ezek a kérdések mindig elvi kérdések és sohasem érdekkérdések. De az elvi kérdéseket mindig vissza lehet vezetni érdekkérdésekre. Mert micsoda egy elv? A politikában és a társadalmi tudomány minden ágában egy elv annak a kijelentése, hogy a politikai vagy szociális akciónak ilyen vagy olyan formája előnyös a közösségre vagy a társadalomra. Már pedig minden, ami előnyös, nem egyéb általánosított érdeknél. De tapasztalati tény, hogy minél jobban tudja valamely párt az érdeket az érdeknélküliség színében föltüntetni, annál nagyobbak sikerei. Ezért aztán a politikai élet telve van képmutatással, mert hiszen nem tehetjük föl, hogy éppen a politikusok motívumai volnának magasabbrendűek, mint a többi emberéi.

Ward fejtegetésének csak főeredményeit vázoltuk s mellőztük annak a számos részletnek cáfolatát, amelyekben az Egyesült-Államok és Anglia pártpolitikai viszonyainak szemléletéből von le sok téves következtetést. Főtétele magában helyes, de szerettük volna, ha pontosabban megállapítja azt az érdeket, amely a pártok tevékenységének alapjául szolgál. Ez az érdek nyilvánvalóan gazdasági — azt hisszük, Ward szerint is — de hogy miféle közös érdek fűzi és tartja össze a pártokat és miért győz az egyik a másik fölött, miért következik be a haladás, azt nem mondja meg. A marxizmus tanítása szerint ez a közös érdek a termelés bizonyos formájának és a jövedelemmegosztás bizonyos forrásának egy osztályához kötött érdeke; normális fejlődés mellett végül az a gazdasági érdek győz, amely a termelésnek magasabb for-

máját, fokát képviseli. A politikai pártok működése csakis ennek a ténynek világitásában látszik csakugyan az evolúció funkciójának.

Másrészt Ward elmélete is igazolása a tudatos osztályharc alapján álló pártok (egyelőre sajnos csak a szocialista párt) azon nyílt, de a szentimentális és morális lelkek által (Ward egyszerűen hipokritáknak nevezi őket) durván materiálisnak, haspolitikának mondott bevallásának, hogy programjuk osztályérdeket képvisel. Hogy ez egyúttal általános társadalmi érdek, azt hangoztatni annál fölöslegesebb — s legfeljebb taktikából engedhető meg, de nem tudományos diszkuszióban — mert hiszen az ellenpárt a szükséges oppozíció címén ugyanúgy hivatkozhatik rá.

Bár nem tartozik a főtétel kifejtéséhez, nem tudunk lemondani róla, hogy ne említsük meg, hogy annak a bizonyítására, miképen változik a politikai viszonyok változásával a pártok jellege, Ward hogyan cáfolja Herbert Spencer ismert kifakadásait az államosítás politikája „az új torysmus,” „a jövő rabszolgasága” ellen. Az állam—mondja Ward — (különösen monarchikus formájában) arra törekszik, hogy az uralkodó osztály előnyét biztosítsa. Egyidőben a toryk voltak uralmon s velük, így az állammal szemben a whigek csakugyan az egyéni szabadságot képviselték, amikor az állami beavatkozás ellen tiltakoztak. De „azt látjuk, hogy azon szigorú gazdasági rendszer alatt, amelyet kezdetben követeltek s később kivívtak, amely megtiltotta az államnak, hogy bármi formában is korlátozza az egy úgynevezett egyéni szabadságot — a *laisser faire* politikája alatt — az egyének olyan rendszert kezdeményezhettek és tényleg kezdeményeztek is, amely az ember személyes szabadságát sokkal teljesebben és sokkal erőszakosabban korlátozta, mint az állam valaha is tette; és napjainknak az lett nagy kérdésévé, hogy az elnyomás ezen új formája ellen találjon szert. Majdnem valamennyi tisztánlátó államférfi, kögazda és gondolkodó észreveszi, hogy az egyetlen szer a kollektív akció. Ez a kollektív akció, amelyet Spencer „a jövő rabszolgaságának” nevez, nem több és nem kevesebb tehát mint az egyéni szabadság politikája. A valódi rabszolgaság már bekövetkezett, és a modern probléma az emancipáció kérdése. Minden ország haladópartja ma is, mint mindenkor, az egyéni szabadság partján van; az egyetlen különbség az, hogy valamikor az állam volt az, aki korlátozta, ma ellenben a hatalmas egyének és a nagy szindikátusok. Az igazi liberális nem kérdezi, hogy ki az elnyomó; az elnyomás az, ami ellen harcol, bárhonnán fakadjon. És így eljutottunk ahhoz a nevezetes paradoxonhoz, hogy t. i.: a kollektívizmus nem hogy ellenkeznék az individualizmussal, hanem éppen egyetlen biztosítéka.”

A kollektívizmusnak ezen igazolása régi liberalizmus nézőpontjából, úgyis mint az idők változásának előjele Amerikában, mindenképen igen érdekes.

Még Ward előtt jutott szóhoz a fajok harca szociológiai iskolájának (Ratzenhofer, Ward, némely fajteoretikusok, mint Woltmann, stb.) alapítója és feje: a gráci professzor, Ludwig Gumplowicz (*A társadalmi harcok szerepe az emberiség fejlődésében.*) Szerinte a szociológia első és legjobb föladata, keletkezésének főoka, hogy a történelem

labirintusában, amely elsősorban végnélküli társadalmi harcok elbeszélése, Ariadne-fonalul szolgáljon. Nem tartoznak a szociológia körébe az egyének közötti harcok, amelyeknek hatása a történelemre majdnem semmi; ezek az individuális pszichológia tárgyai. Ellenben a szociológiának kell a következő kérdésekre felelnie:

1. Mely elveken alapszik a szociális csoportok alakulása?
2. Mi azoknak igazi tárgya és célja?
3. Miféle hivatást teljesítenek az emberi nem fejlődésében?

Az első kérdésre Gumplowicz azzal felel, hogy a társadalmi csoportok alakulásában bizonyos progressziót láthatunk. Különböző elveken nyugszanak. Az első a vér. Később az ember képzeteket alkot a környező világról; ekkor a vallás lesz a kapocs. Azután keletkezik a törzsek egymás alá vetéséből a kényszerorganicáció: az állam, amelynek alapelve az egyik csoport uralma a másik fölött. Az államon belül a csoportok nem tűnnek el, hanem átalakulnak gazdasági osztályokká, aminek alapja a foglalkozások, a mesterségek különbözősége; politikai pártokká az uralom szervezetében elfoglalt helyük szerint; végül vallásos társulatokká. A csoportok ezen sokfélesége nő a kultúra fejlődésével és sokszorosodnak harcaik is a legkülönbözőbb formákban, mint a sztrájkokban, kartellekben, lázadásokban, stb.

Nézetünk szerint Gumplowicz skálája már azon a fokon hibás, ahol a vérséget elhagyja. Kétségtelen, hogy az első csoportosulás, a *gens*, alapja a vér. De már jóval a vallási osztályozódás előtt föllép egy másik differenciáló tényező: a gazdasági, amely vagy a földműveléssel foglalkozó idegen gensnek alávetése vagy a munkamegosztásnak a *gens* kebelén belül spontán kifejlődése útján érvényesül és az állam keletkezéséhez vezet. Maga a vallás pusztán akcesszórius tünet és a vérségi illetve gazdasági tagozódásnak csupán élesebb kontúrozásául szolgál, amint azt főként azon tény bizonyítja, hogy minden nagyobbszabású osztályküzdelem új vallásnak, illetve a fennálló vallás valamely új változatának: a szolgák vallásának a formájában előre vetette árnyékát. Szóval a vallás csak külsőleges csoportalakító elv; amit mindjárt Gumplowiczal magával fogunk bizonyítani.

Amily helyes és a Wardénél precízebb a politikai pártoknak a gazdasági osztályoktól való megkülönböztetése olyformán, hogy azokat az uralmi szervezetben elfoglalt helyük határozza meg, oly helytelen viszont a gazdasági osztályoknak a foglalkozásokkal való azonosítása. Ezt az alapvető hibát követi el Arthur Bauer is methodikai szempontból különben értékes könyvében (*Les Classes sociales*); amiről e folyóiratban már megemlékeztünk.

A szociális harcok tárgya — folytatja Gumplowicz — *pro foro externo* végtelen: az egyik a hazáért, a másik a szabadságért, ez a bérért, az a nyelvért, egy sírért, egy szóért a liturgiában küzd; szemünk előtt folyik oly küzdelem, amelyet két ország állítólag két tucat katonai vezényszóért folytat; *pro foro intemo* a dolog sokkal egyszerűbb. Minden csoport és minden kollektivitás önző érdekéért küzd.

Ez a teljesen helyes tétel egyúttal cáfolata az előzőnek, amely a vallást is a csoportok formációjára alapul, tehát okul szolgáló tényezők közé sorozza. A vallás maga: a környező világról alkotott képzetek

összege — nem érdek. Ideológia, ismeretek összege, ami a társadalmi küzdelemben hatalmas fegyver lehet, miként a vér: ami nem más mint a közös biológiai tulajdonságok szimbóluma, szintén erős fegyver a létért való küzdelemben és a természetes kiválasztásban. De egyik sem érdek, a szó szociális és gazdasági értelmében. A vérségi kapocs képviseli a társadalmi differenciálódás első, *quasi* biológiai fokát; az osztálytagozódás a másodikat, a gazdaságét. A vallás másodlagos tünet. *)

Harmadik kérdésére Gomplowicz így felel: Semmi másnak mint a társadalmi harcoknak nem köszönhetjük a kultúrát. Mi a kultúra? A kultúra az élet, szünetlenül gyarapodó és növekvő szükségletek sokaságának alapján, amelyeknek kielégítése végnélkül specializálódó munkamegosztást követel. A munkamegosztás pedig mit jelent? Hogy az egyik rész dolgozzék a másik számára. Ez a dolog igen különböző, kellemes is, de többnyire kellemetlen. Nyilvánvaló, hogy senki sem végezné önként ezeket a kellemetlen, sokszor súlyos, sokszor veszélyes munkákat. Tehát kényszeríteni kell őket. A kényszer szervezete az állam és ezért van, hogy az állam sohasem jöhetett létre másként, mint erőszak, háború, leigázás által és hogy fentartani is csak azokkal az eszközökkel lehet, amelyekre alapították.

Munkára való kényszerítés kétségtelenül egyik és legfőbb funkciója a társadalmi csoportosulásnak és a társadalmi harcoknak és a rabszolgaságban, a jobbágyságban és a mai bérszolgaságban mi is nélkülözhetlen és mellözhetlen stádiumokat látunk a társadalmi fejlődés emberi akaratoktól — tehát emberi jóakaratoktól is — független processzusában. Mindazonáltal Gomplowicz levezetését valamivel ki kell egészítenünk.

Gumplowicz szerint is a társadalmi harcok közvetlen célja a munkára való kényszerítés. Tehát termelés. Tehát gazdálkodás. Nem volna akkor helyesebb, a társadalmi harcokat is közvetlen a gazdaságra visszavezetni, nem pedig holmi határozatlan önző érdekre?

Másik megjegyzésünk ebből folyik és a jövőre vonatkozik. Gomplowicz elméletéből az következne, hogy az erőszak, a háborúk, a leigázás sohasem tűnnek el az emberiség életéből. Ő maga nyíltan vallja is ezt. Ami logikus, ha az ember az önző érdekből indul ki. De ha e helyett a gazdaság szervezetében alapítja konstrukcióját, az eredmény egészen más. Akkor elsősorban nem veszi szemé elől a gazdaság szervezetének másik módját, amely majdnem akkora szerepet játszik, mint a kényszerítés: ez az összeműködés, a kölcsönös segítség. Azután azt is észreveszi, hogy a munkára kényszerítés gazdasági formájának alakulása egyúttal fejlődés a kényszer erőszako-

*) Gomplowicz igen helyesen figyelmeztet arra, hogy ha a csoportok és kollektívások mindig önző érdekükért harcolnak is, ebből korántsem következik, hogy tagjaik mind egoisták. Távolról sem. Lehetnek idealisták, altruisták, fanatikusok is, életüket is áldozhatják ideális célokért. Nem lehet ezt elég-sokszor hangoztatni a történelmi materializmus tudatlan vagy képmutató ellenfeleivel — de némely hívével szemben is. Bizonyos hogy ezek az egyéni diszpozíciók és kvalitások mitsem vagy végtelenül keveset változtatnak a csoport jellemén; épen ezért kell az egyéni lélek és a tömeglélek, az individuálpszichológia és a szociálpszichológia közt különbséget tenni. Ez az, amit némelyek képtelenek befogadni.

sabb, brutálisabb formáiból enyhébbekbe, hogy úgy mondjuk: emberiesebbekbe. A rabszolgaság kétségen kívül erőszakosabb kényszer-szervezet mint a jobbágytság, s a bérmunkásság viszonylag emberiesebb ennél. Hogyan vált ez lehetségessé? Csak úgy, hogy a kényszerítés szükségessége lett kisebb. Vagyis egyrészt a munka vált kevésbé súlyossá, ami az emberiség technikai ismereteinek gyarapodása, tehát a munkaeszközök javítása által történt; másrészt a munkára való kényszerítés az évezredek folyamán bizonyos állandó idegutakat vajt ki az emberben: az ember kinevelődött a munkára és részben önként megteszi, amit azelőtt csak kényszerítve tett. Vajjon a munkaeszközök fokozatos javítása és a nevelés (beidegzés) folytatása nem engednek-e más perspektívákat, mint a Gumplowiczéit? *)

Nem foglalkozunk Raoul de La Grasserie unalmas kísérletével a társadalmi harcok osztályozására, sem a Simone Halpérine-ével, bár ez néhány modern szempontot vitt be a vitába. Legyen szabad Ludwig Stein előadásából is (*Herbert Spencer és a társadalmi harc elmélete*) csak annyit megjegyeznünk, hogy szellemes tárca-szállóigék özönében egész Herakleitosig megy vissza a társadalmi harc elméletének vizsgálata végett, amivel önmaga zárja ki magát a szociológia tudományát a tények vizsgálatára alapítók sorából. A román Xénopol *A háború szerepét* kutatta a civilizáció történetében, több kardcsörtető elfogultsággal és hazafias frázissal, mint tudással. Frederic Harisson, az angol pozitivisták társulat volt elnöke, az újabkori angol társadalmi harcok történetéből vett érdekes érvekkel fűszerezte előadását *A szellemi hatalom (pouvoir spirituel) szerepéről a társadalmi harcokban*, de nem volt figyelemmel a gazdasági okokra, amelyek lehetővé tették, hogy a szellem hatalma a harcok aránylagosan szelíd formáját előidézzé. C. S. Loch londoni professzor nagy tudással és alapossággal értekezett a társadalmi harcok egyik legnagyobb jelentőségű válfajáról: *A munkáért való harcról és a munkanélküliekről*. G. Arcoleo *Olaszország politikai és szociális fejlődésének* vázlatával igyekezett tapasztalati anyaggal gyarapítani a vitát; ugyanezt tette N. A. Abrikossov, aki Oroszország legújabb forradalmi eseményeinek kapcsán *A szolidaritásról, mint a társadalmi harc legfejlettebb alakjáról* beszélt. K. Kochanovski *A vezetőkről és a tömegekről* értekezett. Léon Philippe úr *Az osztályharc némely lehetséges következményei* címe alatt tett nevetéses és gyerekes kísérletet, hogy a kollektívizmus fennállásának valószínű időtartamát állapítsa meg: ez az idő tizennégy hónap (!) és két év közt ingadozik. Térjünk át komolyabb dolgokra.

Alfredo Niceforo az osztálytagozódás egyik legnagyobb jelentőségű tünetével foglalkozott. *A társadalmi csoportok közötti fizikai és értelmi különbségekkel*. Ezek a különbségek ingerlőleg hatnak a társadalmi csoportok közötti ellentétre és harcokra, hiszen gyakran nem kisebbek, mint két igen távoli nép vagy törzs közöttiek, úgy hogy két szociális réteg, bár egymás oldalán él, gyakran tényleg sokkal távolabb áll egymástól, mint a világ igen messze pontjain élő két idegen faj. Ezeknek a különbségeknek vizsgálata nem szorítko-

*) Az állam szerepére ebben a fejlődésben más alkalommal szeretnénk visszatérni.

hatik a gazdasági térre, sem a morálisra és társadalmira; a természeti és orvosi tudományok pozitív bázisára kell alapítani eme kutatásokat; az antropológia, a fiziológiai pszichológia, a közegészség tana oly sok szemponttal gazdagítják a társadalmi csoportok tanulmányát, hogy lehetségessé válik az antropológia tudományok új ága: a szegény osztályok antropológiája.

Niceforo három nagy munkát szentelt ennek a tannak *) és ezek eredményeit három szempontból klasszifikálja: *a)* a fizikai és fiziológiai jellemvonások, *b)* a fizio-pszichológiai és pszichológiai és *c)* az etnográfiai jellemvonások szempontjából. Mindezen irányokban a szegény osztályok pozitív inferioritását állapította meg.

Ez inferioritás okait kutatván, Niceforo úgy találta, hogy ezek a jellemvonások legfőként abból a környezetből és azokból az életviszonyokból származnak, amelyek közt a szegény osztályok élni kénytelenek (táplálkozás, fáradság, a munka minősége, lakás, műveletlenség). Ezek az okok gátolják, hogy az emberek teljes fizikai fejlettséget érjenek el; különösen a törzs marad vissza és a koponya; ezek az okok akadályozzák a fizikai szenzibilitás kifejlődését — ami a morális szenzibilitás alapja; ezek támadják, különösen a fáradság termelte mérgek és a foglalkozási mérgezések útján az értelmiség és a jellem magasabb formáit.

Igen természetes, hogy alapjukban, fizikailag és morálisan annyira különböző társadalmi csoportok közt ellentétek nyilvánulnak; de az is kétségtelen, hogy ezek az ellentétek — ha nem is tűnnek el véglegesen — kevésbé éleseké válhatnak, minthogy a fizikai és értelmi különbségek majdnem teljesen szociális eredetűek és így a jövő gazdasági átalakulásaival csökkenhetnek.

Niceforo előadásához csak annyi a megjegyzésünk, hogy a jövőtől többet, ezen különbségek teljes elenyészését várjuk.

A kongresszus utolsó előadója Adolphe Landry volt *Otto Effertz harcelméletének* szöszólója.

Effertz elmélete nem új. Közel húsz éve, hogy *Arbeit und Boden* c. munkájában kifejtette, anélkül azonban, hogy bármiféle visszhangot keltett volna. Most franciául adta ki könyvét (*Les antagonismes économiques*, Paris, 1906.); azóta igen élénk eszmecseré fejlődött ki fölötte angol, amerikai, francia és olasz folyóiratokban. Kell tehát, hogy mi is foglalkozunk vele.

Effertz szerint a társadalom legjellegzetesebb tünete az antagonizmus, vagyis az érdekek ellentéte. Minthogy az érdekek sokfélék, sokféle antagonizmus is van; de a társadalmi harcokat csupán a társadalmi csoportok közötti antagonizmusok idézik föl. Ezekkel kell tehát foglalkozni.

A nagy zűrzavart a társadalmi harcok szemléletében egyetlen disztinkció megszünteti. Ez pedig: vannak harcok, amelyek az uralomért folynak, és vannak olyanok, melyeknek célja másoknak elpusztítása. Ha ezeket a célokat mindkét ellenfél szempontjából kombináljuk, háromféle viszonylatot találunk: symbioset, versenyt és parazitizmust.

*) Az utolsó kettőnek címe: *Les classes pauvres*, Paris, Giard & Brière 1905. és *Forza e ricchezza*, Torino, Bocca, 1906.

Symbiose van jelen, amikor mindkét ellenfél uralkodni akar a másik fölött.

Verseny, amikor mindkét ellenfél el akarja pusztítani egymást.

Parazitizmus, amikor az egyik ellenfél uralkodni akar, a másik elpusztítani.

Általánosságban verseny szokott lenni igen hasonló ellenfelek közt; parazitizmus igen különbözők közt; symbiose olyanok közt, akik sem nagyon hasonlóak, sem nagyon különbözők. Például: a nagyipar és a kisipar versenyeznek egymással; viszont helytelen volna, ha a munkáltató és munkás közötti viszonyt is versenynek neveznők. Itt parazitizmus van, épp úgy mint az uzsorás és adósa közötti viszonyban. Háborús felek közt lehet symbiose, lehet parazitizmus, de lehet verseny is.

Igazi jelentőségét ez az osztályozás akkor nyeri — folytatja Effertz — amikor az antagonizmusok közvetlen hatásairól a közvetetekre és visszahatásokra térünk át. Azt kell keresni, hogy végső fokon kik közt folynak a harcok és melyek azoknak végső eredményei.

A gazdasági harcok végső eredményei egyrészt a termelés munkájának, másrészt a fogyasztásra szolgáló javaknak a társadalmi osztályok közötti megoszlásában jelentkeznek. A személyek, akik a társadalmi harcokban egymással szemben állanak, végeredményben egyrészt fogyasztók vagy fogyasztó-termelők, másrészt is fogyasztók vagy fogyasztó-termelők. Minden ember fogyaszt; a legtöbb ember termel. Ha azok közé tartozom, akik, amikor fogyasztanak, termelnek is, végeredményben harcban állok mindazokkal, akik munkám termékét fogyasztják és azokkal is, akik azokat a javakat termelik, amelyeket én fogyasztok. És ha a természet ajándékairól van szó, amelyek nem kerülnek munkába, akkor is harcolnom kell azok ellen, akik szintén fogyasztani akarják azokat.

Ilyformán a gazdasági harcokban a fogyasztás szempontja a döntő és a társadalmi harcokban a fogyasztók állnak egymással szemben; mindegyik arra törekszik, hogy a javak lehető legnagyobb tömegét sajátítsa el magának és kizárja a többi fogyasztót azon javaknak élvezetétől, amelyeket sikerült elsajátítania.

A gazdasági termelés nem önkényes és nem változtatható természetünk szerint. A termelésnek két nagy tényezője van: a munka és a föld. A jószágok egy része sok munkába és kevés földbe kerül, másik részük kevés munkába és sok földbe. Általánosságban azt tapasztaljuk, hogy azok a javak, amelyek kivált munkába kerülnek, a jólétet, a kényelmet, az intellektuális és esztétikai szükségletek kielégítését szolgálják: kulturjavak. Azok viszont, amelyek főként földbe kerülnek, legtöbnyire arra szolgálnak, hogy az életet főtartsák: tápláló javak.

Itt lép ismét előtérbe az eredeti megkülönböztetések jelentősége. Amikor olyan jószágokat fogyasztunk, amelyek kivált munkába kerültek, azt kell mondani, hogy uralkodunk embertársaink fölött; amikor táplálékjavakat fogyasztunk, akkor pusztítjuk őket.

A mai társadalomban a kulturjavak fogyasztása rendkívül egyenlőtlen a különböző osztályok közt, viszont azonban a kapitalista nem

képes tényleg sokkal több táplálékjóságot fogyasztani, mint a munkás. Ebből az következik, hogy a szocializmus létesítése megengedi majd a munkásoknak, hogy kényelmüket, szórakozásaikat, kultúrájukat sokkal fokozzák, de nem engedi majd meg, hogy sokkal többet egyenek. A társadalmi kérdés, ép ellenkezőleg a közhittel, nem gyomorkérdés, hanem kultúrkérdés.

Mit kell tehát tennünk? Szóval és tollal és tettel dolgoznunk olyan társadalmi rendért, amelyben nem kell embertársunkat elpusztítanunk. A fogyasztó lelkiismeretét kell fölébreszteni. Senki se fogyasztson több munkaterméket, mint amennyit önmaga saját munkájával termelt; mindenki munkájával arányban fogyasszon táplálékjavakat és tartózkodjék lehetőleg oly javak fogyasztásától, amelyeknek termelése egészségtelen, veszedelmes vagy lealázó.

Bőven ismertettük Effertz elméletét, mert — mint mondtuk — nagy port vert föl külföldön. Sajnos, ki kell jelentenünk, hogy némely igazsága és sok rokonszenves vonása ellenére sem tarthatjuk helytállóknak.

Az antagonizmusok osztályozása bizonyára eredeti és nagyrészt találó is, de a harcok okainak, reális alapjának ismeretéhez semmivel sem járul hozzá. Tisztára minőségi megkülönböztetések, amelyeket ha mennyiségi alapjukra vezetünk össze, — és csak ez a lényeges — a gazdaságot és a társadalmi osztályokat találjuk Effertznél magánál is. Hogy a társadalmi osztályok harcait a fogyasztás érdeke vezeti, az egyike a legrégebb *truisme*-oknak; hiszen az életnek föltétele ez. De épen azért, mert magától értetődik és mert valamennyi osztálynak közös tulajdonsága, az osztályok és harcok megkülönböztetésére alkalmatlan jel; közvetlenül alkalmatlan azért, mert közös, közvetve, minőségi formái szerint megkülönböztetve pedig azért, meri a minőségi jeleket ha mennyiségi alapjukra redukáljuk, megint csak egy jelt kapunk: a gazdasági érdeket. Már pedig a szociológiában csakis mennyiségi értékekről lehet szó.

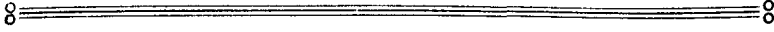
Ebből folyik, hogy a társadalmi harcok okozta bajok orvoslását illető előírás egyenesen utópikus. Effertz azt mondja: forduljunk a fogyasztók lelkiismeretéhez. De a fogyasztás ténye külön osztályjelleget nem konstituál, mint azt épen kimutattuk. Mi marad tehát? Az egyes egyének vagy az egész társadalom differenciálatlan összesége. Mindkettő olyan quantitás, amely a szociológia körén kívül esik, tehát a szociális és politikai propagandáén is. Vagyis lehetetlen vállalkozás és az orvoslás módját másutt kell keresnünk.

Mindazonáltal nem lehet tagadni, hogy Effertz elmélete részleteiben annyi igazságot (és különösen a marxizmussal annyi rokonságot) tartalmaz, hogy tanulmányozása megéri a fáradságot.

Landry volt a kongresszus utolsó előadója. Utána az elnök, Lévassieur bezárta a tárgyalásokat, kitérvén a jövő, 1909-ben Bernben tartandó kongresszus napirendjére a társadalmi szolidaritás problémáját; egyúttal alkalmas irányelveket jelölt meg, hogyan lehessen a kongresszusokon a vitát élénkebbé és többoldalúvá tenni.

Kívánatos, hogy ez a vita jól egészítse majd ki a társadalomnak azon képét, amely csupán egyik oldalának, a harcoknak, ismeretése által csonka volna.

Szabó Ervin.

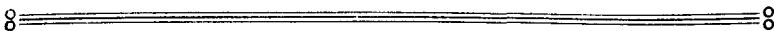
A totemizmus eredetéhez.

Az *Az Újság* f. é. július 25-iki számában a hieroglifák megfejtéséről egy cikk jelent meg, amely e kulturális szempontból nagy jelentőségű eseménynek a történetét adja elő. E cikk elmondja, hogy a hieroglifírás megfejtője, Champollion, milyen módon jutott annak az addig általánosan elfogadott helytelen nézetnek elvetéséhez, hogy a hieroglifírás képírás. Rávezette az a meggondolás, hogy a királyok neveinek, amelyek a latin fordítás szerint e hieroglifikus szövegben is foglaltattak, nem felelhet meg kép, mert tulajdonnevek. Cél szerűnek tartom, hogy ebből az alkalomból az érdeklődők figyelmét arra felhívjam, hogy ugyanazon a meggondoláson, hogy a tulajdonnevek nehézséget jelentenek a képírásra nézve, alapszik a totemizmus eredetének az az elmélete is, amely Somló Bódoggal együtt megírt *Der Ursprung des Totemismus* című dolgozatunkban foglaltatik.*) Cél szerűnek tartom ezt az összevetést, mert valószínű, hogy ugyanaz a szűkségszerűség, mely az egyik esetben megvilágította a dolgot, megvilágítja a másik esetben is.

Ama dolgozatban a következőket mondom: Biztos, hogy a képírás csak úgy volt lehetséges, ha a családokat, nemzetségeket, egyéneket egy lerajzolható tárggyal jelképezték. Biztos, hogy a totemeket felhasználták e célra. Ha nem tesszük fel, hogy a családokat, nemzetségeket, egyéneket az írás kedvéért kapcsolták össze a totemmel, akkor csak az a különös véletlen marad, hogy a képírás szükséglete szerencsésen összetalálkozott attól egészen független vallási képzetekkel, babonákkal, ami igen valószínűtlen. — Ezt az érvet ma is körülbelül ellenállhatlannak találok. Azt az ellenvetést, amelyet elméletem ellen felhoztak, hogy van néhány totem, mely nem rajzolható vagy nehezen rajzolható (például: meleg szél), nem találok döntőnek, mert ezek későbbi időből eredhetnek a régebbi szokás céltalan utánzásakép, mint a mai nemesítéseknél a címerek. A dolog mindenesetre megérdemli a további kutatást.

Pikler Gyula.

*) Megjelent a *Jahrbuch der Vereinigung für vergleichende Rechtswissenschaft und Volkswirtschaftslehre* 1900-iki kötetében és különlenyomatban K. Hoffmannál Berlinben.

Könyvismertetések és bírálatok.

A háború szociológiai szerepe. (*Le rôle sociologique de la guerre et le sentiment national, par le Capitaine A. Constantin; suivi de la Guerre, moyen de Selection collective par le Dr. S. R. Steinmetz de la Haye. Dans la Bibliothèque Scientifique Internationale, cartonné 6 fr. Félix Alcan, éditeur.*)

Constantin kapitány a háború társadalmi fontosságát akarja bizonyítani. Szerepe nélkülözhetetlen volt a társadalmi fejlődésben és a jövőben is az fog maradni. Csak szentimentális moralisták hihetik el azt, hogy a háború kiküszöbölhető, holott megszűnése nagy csapás volna az emberiségre.

Ezt a nem épen új gondolatmenetet (melynek egyik apostola maga a nagy emberpusztító Moltke volt) szerző részben önálló kutatásokra alapítja, részben Steinmetz rokontárgyú munkájára, *Der Krieg als soziologisches Problem*, mely 1899-ben jelent meg, s melyet szerző oly fontosnak tart, hogy azt függelékül lefordította könyvéhez.

Köztudomású dolog, hogy Steinmetz egyike a legnagyobb etnográfiai tudású embereknek s azért jól tesszük, ha előbb kissé ő nála nézünk szét. Érdeklődésünk még fokozódik, midőn a bevezetésben Steinmetz kegyetlen igazságossággal ítéli el a mai szociológiai irodalmat. Panaszodik, hogy míg a többi tudományokban rendszeres, alapos munka folyik, addig a szociológia az egyedüli, „ahol megtűrjük a barbárok berontását”, azokét az emberekét, kik egynéhány lélektani adattal és egy marék történelmi vagy néprajzi ténnyel merész rendszereket csinálnak és azt hiszik, hogy egy kis intuícióval könnyű dolog a társadalmi fejlődés menetét meghatározni.

Érdeklődésünk azonban sajnos hamar lelohad, ha a Steinmetz fejtegetéseit olvassuk, mert maga is „barbárjai” módszerét követi, mikor az emberi természet ősi ösztönéből vezeti le a háborúra vonatkozó mondanivalóit. Eszébe se jut a háborúnak a többi társadalmi életműködésekkel való összefüggését rendszeresen megvizsgálni, hanem

puszta okoskodásaihoz alkalmazza — a jelen esetben — nem is túlságosan nagy ténybeli tudását. Még nagyobb baj, hogy dialektikája sem nem erős, sem nem ragyogó. Ami a nemzetkialakulások véres történetét illeti, azt Bagehot, Gumpłowicz és Ratzenhofer sokkal több mélységgel és ténybeli tudással írták le. Annak a tételének levezetése pedig, hogy „a támadó hajlandóságnak, a harci készségeknek köszönjük az összes haladást, az összes morált, minden finomságot, sőt még azt a kínosan megszerzett képességet is, hogy ma a háború felett vitatkozhatunk” (227) oly sekély, hogy Spencernek a militarizmusra vonatkozó fejtegetései 30 év előtt sokkal modernebbek és alaposabbak voltak. Hogy az ilyesféle szociológiai elmefuttatások mennyit érnek, arra mulatságos példa szerző következő apodiktikus ítélete: „Az orosz ember kétségtelenül sok más nemzetbelinek alatta áll az egyéni verseny terén; de az orosz államnak nincs mitől tartania” (230). Közbe a japán nemzet leverte az orosz kolosszust és ezt a kegyetlenül megcáfolt prognózist nem enyhíti a fordító mentegetőzése, hogy közben olyan tények merültek fel, melyeket a holland szociológus nem vett észre.

Nem mélyebben megalapozott az a tétele sem, hogy „a háború betiltása egyértelmű volna a kollektív verseny elnyomásával a maga eredeti és lényeges formájában” (233) vagy az a megállapítása, hogy a hazaszeretet lehetséges, de az emberiség szeretete nem (227). Teljesen önkényes és a történelem által megcáfolt Steinmetz azon vezérgondolata is, hogy az egyre nagyobb sovinizmus és területi szakadozottság irányában haladunk. Itt a nemzetiségi küzdelmekre gondol, de teljesen képtelen azok mélyebb okaiba bepillantani.

A háború mindig az erősebb, tehát a derekabb fél győzelmével végződik s bármily fájdalmas is az európai közvéleményre nézve Finnország letiprása, „nem lehetséges-e, hogy Finnország annexiója Oroszország által, végeredményben több jót, mint rosszat fog eredményezni?” (244). Ez a tőzszerű kívánság — nem is beszélve tudományos értékéről — annál meglepőbb, mert előbb az illusztris szerző azokon a bajokon búsult, melyekkel a népek békés, gazdasági egybeolvadása járna.

A morálnak egészen új, nem bizonyított és nem is szellemes megalapítása, midőn szerző arról biztosít, hogy „a közvetlen egyéni kiválasztás egoista, a közvetett kollektív kiválasztás altruista. A kollektív kiválasztás folyamata pedig a háború ... Háború nélkül tehát az emberiség erkölcsileg alászállna. (252.)

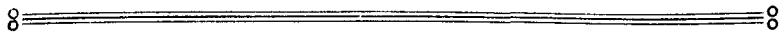
Minek folytatnám szerző eredményeinek ismertetését? Azt hiszem azok nemcsak a „feministákat, pacifistákat, kollektivistákat és anarchistákat” (ahogy szerző *Budapesti Hírlap*os modorban panaszolja) nem fogják kielégíteni, hanem azokat sem, akik a tudományban csak objektív igazságot keresnek és semmi egyebet.

Fájdalom a francia kapitány követi mesterének nemcsak hajlandóságait, de módszerét is. Semmi pontos fölvetel, megállapítás, mérés vagy összehasonlítás, hanem puszta önkényes lélektani elemzés s egy csomó innen-onnan összeszedett tény és adat. Szerző a nemzeti tényezővel, a faji jelleggel, a francia géniusz természetével is részletesen foglalkozik, persze ezek a fejtegetései még bizonytalanabbak, mint a többi.

Mégis munkája azért nem volt teljesen meddő. A kérdésre vonatkozóan nagy irodalmat talál egybegyűjtve az olvasó s olykor a militarizmusnak egyes technikai kérdéseiről a szakember mélyebb elemzéseit is hallhatjuk.

Ezek mellett a munka azon érdemét is ki kell emelnünk, hogy az energikus tiltakozás amaz igen elterjedt tárgyalási mód ellen, melynél a háború elleni erkölcsi felháborodás minden készséget, sőt lehetőséget elvesz a háború természettudományos szemléletére. Holott egész kétségtelen, hogy a szociológia egyik legáltalánosabb, legmélyebb és legdöntőbb folyamatával állunk itt szemben, melynek földerítése nélkül fajunk egész története homályban marad.

A háborúnak valóban tudományos feldolgozása csakugyan egyike volna a legérdekesebb és legtermékenyebb, de egyszersmind a legnehezebb feladatoknak, melyeket a XX. század szociológiája magának kitűzhet. J.

A modern energetikáról. Folyó év áprilisában indult meg (*Rivista di Scienza* 1907. 1. szám egy internacionális negyedéves *W. Ostwald: Zur modernen Ener-* folyóirat *Rivista di Scienza* címen. *getik.*) A folyóirat megindítására az a veszedelmesnek látszó körülmény adott

alkalmat, hogy a mindjobban elmélyülő s részletező szaktudás egyes ágai oly távol esnek egymástól, hogy az emberi tudásnak egysége, áttekinthetősége mind nehezebbé válik. A veszélyben forgó egység és szervezettség megmentésére indult meg a *Rivista*, mely munkatársakul Európának első szaktudósait nyerte meg és célul tűzte ki, hogy minden *esprit cultivé*-hez szóljon, azaz az egyes tudásszakokról olyan modorban írjon, hogy az illető szakban nem jártas egyéneknek is hasznára lehessen s így az egyes szakok érintkezését, összehatását és szerveződését elősegítse.

Az első két szám rendkívül gazdag tartalmából kiemeljük — mivel legjobban tájékoztat az új szemle irányáról — a következő cikkeket:

Picard: A klasszikus mechanikáról. — Ostwald: A modern energetikához. — Ziegler: A természeti kiválasztás. — Supino: A gazdasági törvények természete. — De Marchi: Mi a föld? — Raffaele: A faj fogalma a biológiában. — Pareto: A közgazdaság és a szociológia tudományos szempontból. — Castelnovo: A matematika és a fizika didaktikus értéke, stb.

Érdekes újítása a szemlének az, hogy többnyelvű: a szerzők német, francia, angol vagy olasz nyelven írhatnak tetszésük szerint. A szemle negyedévenként jelenik meg s előfizetési ára egy évre 25 fc.

E sorokban Ostwald érdekes cikkét akarjuk a magyar olvasóval megismertetni.

Ostwald, mint az energia centrális fogalommá tételének harcosa ismeretes. Már 1896-ban lübecki előadásaiban s újabban 1902-ben *Vorlesungen über Naturphilosophie-jáhan* sürgeti az energia-fogalomnak központi viláögsszefoglaló s egységesítő fogalommá tételét. A fizika

fejlettségének mai állapotában a materializmusnak komoly természet-tudományi értelmet adni többé nem tudunk s gondolkodásunknak egységre törekvése más centrális fogalmat követel; ezt a fogalmat Ostwald az energiában látja, mint ami legalkalmasabb egységes világfelfogásunknak, filozófiánknek megalapozására.

Röviden utal arra, hogy a tudományágak fejlődése a filozófia képét is megváltoztatja, pl. Newton mozgástörvényei nélkül nem lehetne komoly természetfilozófiánk, de a hatás csak lassan diffundál a speciálistól amaz általánosságokig, melyek a filozófia jellemzői. Viszont a szakember rendszeresen nem törődve a filozófiával, a filozófia haladása is nehezen érvényesül a tudományban, pl. a Berkeley által teljesen diszkreditált anyagfogalom még ma is sok ember gondolkodásának centruma s ennek a Locke-féle elsőrendű tulajdonságokkal való meghatározását sokan még ma is komolyan veszik, sőt fizikai kézikönyvekben is előfordul.

Az energetika mai állásának megértésére Ostwald röviden vázolja a fejlődést Newton óta. A newtoni mozgástörvényekből a súlyos és kiterjedt „anyag” mint a természeti jelenségek hordozója kerül ki. Az ekkor még érvényben levő „súlytalan anyagok” (fény, meleg stb.) a Lavoisier-féle súlyviszonyok törvényével gyanúsakká lesznek s kikerülésükre megszületik az anyag-erő dualizmus, mely szerint az anyag a szubsztanciáknak „funkciója”, erő az „akcidenciája”.

A súlytalan anyag ferdeségét Robert Mayer, a hő és munka energia-egyenértékének felismerője, veszi észre s vezet be elkerülésére egy ponderábilis (anyag) s egy impoderabilis (erő) természeti okot. Itt lép be a modern energetika, mert az, amit Mayer erőnek nevez, az szerintünk munka s az energiát, mint munkavégzés lehetőségét kell gondolnunk s nagyságát ezzel a lehető munkával kell mérnünk.

Minthogy az energiafogalom először mint elevenerő, azaz mozgásenergia lép fel a természettudományban, a fizikusokat egy első tekintetre különösnek látszó hajlam fogja el. Minden áron ki akarják erőszakolni a természettől, hogy „minden mozgás” s ahol nem látnak mozgást (hő, elektromosság, fény stb.), ott fölteszik, hogy szintén van, de rejtett, észrevehetetlen. Ilyenformán a mozgástüneményekre meghatározott mozgás- és helyzetenergiát próbálják e jelenségekbe belekényszeríteni, de oly kevés sikerrel, hogy pl. még ma is vitás, vajjon az elektromos energiát mozgás- vagy helyzetenergiának tekintsük-e. Világos, hogy addig, míg rejtett mozgások energia-átalakulásainak tekintjük a nem mozgás-tüneményeket, addig nem lehet e kérdésnek megoldása, mert a „magyarázó” mozgás csupán a jelenség alá képzelt modell, csakis összefoglaló értéke van s minden rávonatkozó probléma csak látszólagos. (*Scheinproblem.*)

Ostwald azt proponálja, hogy vessük el a mozgás- és helyzetenergia megkülönböztetést, mint fölöslegest s mint olyat, mi megfosztja az energiafogalmat realitásától, amennyiben képzelt mozgásból származtatja.

Ismerjünk el inkább különböző energiafajokat, mint elektromos, mágneses, fény- stb. energiát s ne kívánjuk, hogy valamennyi egyazon energiának, a mozgásinak legyen egy speciális fajtája, mert a jelen-

ségek *erre* nem jogosítanak. E sokféle qualitasban megjelenő energia alkalmas centrális fogalomnak s nem is visz *Scheinproblem*-ekre, mint az ú. n. „rejtett mozgások”, melyek mérhetlen kicsinyeknek változásai, így hozzáférhetlenek és akárhogy oldjuk meg őket, a tényeken nem változtatnak. Hasztalan dolog a jelenségeknek „belső természetét” (*innere Natur*) kutatni, mert ez nem a gondolkodást, hanem a fantáziát veszi igénybe s a jelenségek sem nem igazolhatják, sem meg nem hazudtolhatják őket.

Az ily mérhetetlenekre vonatkozó, tehát sohse igazolható föltevéseknek tartjuk fenn a hipotézis nevet s a hipotézisekkel takarékosak legyünk. A mérhetőkre kutatás közben tett föltevéseket hívjuk prototéziseknek. A prototézis eltűnik, ha sikeres a kutatás; a hipotézis pedig ott születik, ahol nem akar sikerülni. Ezért marad fenn ez s meggy feledésbe amaz.

A természet energetikai magyarázata ma még csak ott tart, hogy bizonyos jelenségekörökre még csak prototézisnek veheti föl az energia-megmaradást. Pl. a pszichológia már kísérletez a pszichikai energia-megmaradásának prototézisével.

Az energiának két tényezője van: intenzitás és kapacitás; egyenlő intenzitások összegezése nem ad nagyobb intenzitást, két egyenlő kapacitás összegezése kétszerannyi kapacitást ad. Pl. a hőenergia intenzitása a hőfok, kapacitása a melegmennyiség. Két azonos hőfokú folyadék keveréke ugyanoly hőfokú, de kétszerannyi melegmennyiség van benne (ha egyenlő melegmennyiség volt mindkettőben).

Tehát az energiamegmaradást csak a kapacitásra értjük, mert csak arra van értelme az összeadásnak. Az intenzitásnak a változás megindításában van szerepe. Hogy változás kezdődjék, intenzitáskülönbségre van szükség, pl. hogy egyik testről hő menjen át a másikra, hőfokkülönbözetnek kell lenni. A gőzgép lényege ily intenzitáskülönbség a fűtő és hűtő közt, mely két hőfok közt alkalmas eszközökkel energiát alakítunk át. Ezt Clausius így fejezte ki: nyugvó energia önként nem alakul át. Pontosabban így mondhatjuk: minden történés föltétele intenzitáskülönbség s a történés az egyensúly felé tart.

Az energia kapacitása veszi át a régi matéria szerepét, melyet az energetika térfogat, súly és tömegenergia együttesének fog fel s ezek a megfelelő energiatípusok kapacitásai. E régi elsőrendű tulajdonságokon kívül az ú. n. másodrendűek (fény, hang stb.) is kapacitások. Hogy miért van e három energiatípus állandóan együtt? Mert csak akkor vesszük észre, ha együtt van. Térfogat nélkül nem látnók meg, ha mozgása nem volna, akkor tömege sem s így a gyorsulása, mi a tömeggel fordítva arányos, végtelen volna s ha nem lenne súlya, elmenne a földről. E három energiatípus együttesét hívjuk testeknek.

Ostwald nagy jövőt jósol az energetikának, hiszi, hogy megfelelő fejlődés után az emberi tudás összes ágaira ki fog terjedni. Befejezésül a kultúrtörténetnek vázát adja, mit úgy tekint, mint az energiának az ember által történő fokozatos hatalomba vételét. Az első műszerek energia-transzformátorok, mik a test izomenergiájának hatását térben és érvényben növelik. A bot, balta meghosszabbítja a

kart, a dobás még jobban, ez óriási lépés. A dobás fejlesztése a rugalmasság igénybevételével a nyíl. A szúrás, vágás energiakoncentráció kis felületre s ennek a dobással, rugalmas hajítással való komplikálása a vetődárda, nyílhegy.

Nagy lépés az emberhez hasonló energiaforrások felhasználása rabszolgák és háziállatok alakjában s anorganikus energiák, mint szél, tűz értékesítése. A töke energiafőlhalmozás. Az értéket is az illető energiának „használhatósága” méri, azaz annál nagyobb, minél közvetlenebbül transzformálható emberi célokra; ez az értékkritérium a legáltalánosabb.

Záradékol megjegyzi még Ostwald, hogy ha az energiamegmaradást a pszichológiában prototézisül fölvevesszük, ez megszünteti az anyag és szellem összehatásának krónikussá vált problémáját, mert mindkettő azonos kvalitású mennyiségben, energiafaj gyanánt van kifejezve.

bj.

§=====§

Az oláh kérdésről. (Írta: Farkas Pál dr. Budapest, 1907. Singer és Wolfner kiadása.)

Újabb időben fokozott érdeklődéssel kezdenek a nemzetiségi kérdésre tekinteni s gyarapodik azok száma, akik vele foglalkoznak. És

ez természetes is. Minél erősebb lesz a társadalmi szükséglet valamely kérdés megoldására: annál inkább felé fordul írók és olvasók figyelme. A szocializmussal is így volt; a nemzetiségi kérdéssel sem lesz más-kép. Mert Farkas Pál alaposan téved, mikor az oláh kérdést „leketlen izgatók” művének tartja. Szinte elcsodálkozik az ember, hogy valaki, aki a történelmi materializmus szempontjából szereti a történelmet olvasni, e nagy társadalmi mozgalom végső okait ugyanott keresi, ahol az agrár-feudális-klerikális sajtó a szocializmusét. Eötvös József nem volt marxista és mégis nagyon lenézte azokat, akik a nemzetiségi kérdésben — idehaza és a külföldön — néhány gyűlölködő vagy a zavarosban halászni akaró ember mesterkedését látták. A nemzetiségi kérdés, ép úgy mint a szocializmus, egyetemes világtörténelmi mozgalom, határozott történelmi előfeltételekből s gazdaság-politikai okokból eredő. Dőreség tehát alapokát a vezető emberek önérdekében keresni. Kenyér, önérdek, mandátum, bank és gseft minden világtörténelmi mozgalomhoz hozzátapad, bármily szent és emelkedett legyen is az. De azért volnánk szociológusok, hogy az éhes, apró emberek tülekedését megkülönböztetni tudjuk azoktól a nagy folyamatoktól, melyekbe azok belesimpajkóznak. És ha a lengyel, cseh, rutén, görög, örmény, ír, finn stb. nemzetiségi kérdés nem néhány panamista műve — pedig ott is van elég bankfi és mandátumzsaroló — miért volna az a román, a tót, a horvát nemzetiségi kérdés?

Nem mondom én, hogy Farkas Pál mindent rosszul látott, midőn nagynevű angol barátját a román vidékekre elvezette, de határozottan állítom, hogy a valóságnak csak egy részét — és talán nem is a legfontosabbikat — vette észre. Farkas Pál észrevett sok mindent, amit nemzetiségi vidéken az europäer szemlélő észrevehet. De csak azt vette észre, amit ma gentry-magyar-ellenzéki lapban megírni lehet. Így

rikító színekkel festette meg a lelkiismeretlen román zsebelő ügyvéd és bankuzsorás típusát s elfeledte, hogy mindkét típus színmagyar vidéken nem kevésbé virul. Ellenben egy szava sincs az ázsiai köz-igazgatásról, az otrombán brutális választásokról, mikor pl. egy érde- mes, mívelt, önzetlen román vezérférfiút kellett minden áron kibuk- tanni a koalíció egyik házi zsumalisztájával szemben, a rettenetes népokta- tásról, mely sem nem magyarosít, sem nem tanít, és egy sereg más olyan dolgról, melyet ma nem mondhat el Magyarországon senki... aki előkelő és hazafias férfiú.

Az is igen meglepő, hogy Farkas Pál az ő nagy és alapos tanulmányútjában — angol barátja ámulatára — egy szót sem hallott a földkérdésről. Ellenben én csak egy pár napos kirándulás közben sem tudtam beszélni román emberrel anélkül, hogy a föld és a legelők elégtelenségéről ne panaszkodott volna. Bátran állíthatom, hogy a föld a román paraszt lelki életének ép úgy a jegecesedési középpontja, mint a magyar paraszté. Emellett lépten-nyomon hallottam kínos, szomorú, rezignált vagy kitörő keserveket a „cifra jog” ellen, mely a szegény embert „ide-oda csavargatja” és az igazságtalan telepítési politika ellen. De nem hallottam semmit arról az izzó magyar gyűlöletről és nem láttam semmit abból a veszedelmes dakoromanizusból, mellyel a pénzre dolgozó sovinizmus a magyarságot ijesztgeti.

Igenis a gazdasági és a kulturális nyomor az alapja a nemzeti- ségi izgatottságnak. Ebben igaza van Farkas Pálnak. De nincs igaza, mikor azt mondja, hogy ezt a gazdasági és kulturális nyomort a nem- zetiségi középosztály csinálja vagy hogy ebből az izgatottságból él. A nemzetiségi középosztály — mely jobbára pap és lateiner — maga is elnyomott osztály s mint minden elnyomott osztály szükségkép demokrata politikára kényszerül. A magyar középosztály is demokrata volt, amikor a főnemességgel és klerikalizmussal, tehát Ausztria kép- viselőivel, vívta a maga osztályharcát. A vármegyéből, az állami tiszt- ségekből, a magyar társadalmi és gazdasági életből kikergetett román úr csak demokrata lehet, mert csak a demokrácia erőiből remélheti felszabadulását. Ez nem érdeme, viszont nem bűnösebb, mint a nép bőrén élősködő magyar 48-as demagóg vagy bankigazgató. Ha a székeleyeket tönkretévő államférfiak lehetnek meggyőződéses, sovén magyarok, miért ne lehetne meggyőződéses, sovén román a népét sarcoló fiskális vagy bankár?

Tanuljunk meg végre a kollektív lélektan ideológiáit az egyéni lélektan sablonaitól elválasztani!

És mindenekefelett lássuk be, hogy a nemzetiségi kérdésben van még egy nagy plusz is, mely a gazdasági és osztályérdekekhez hozzá- járul. Ezt a pluszt úgy hívják, hogy nemzeti kultúra, irodalom, szokás és művészet.

És hogyha ez a plusz tölti be a mi újjászületésünk legragyogóbb lapjait, legyen bennünk annyi igazságosság, hogy ne mondjuk azt pusztá gseftnek, ami nálunk dicsőség és renaissance volt.

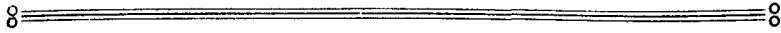
A nemzetiségi harc mindenütt kegyetlen harc. A pacifikálás és emberségesség politikája itt nehezen tör utat magának. A nemzeti közvélemény átalakulása a józan ész és a történelmi lehetőségek irá-

nyában csak lassú lehet. S nem várjuk a magyar úri politika képviselőitől azt az erkölcsi bátorságot, hogy egy ilyen népszerűtlen álláspont védelmére keljenek. De attól a sokat emlegetett úri virtustól és gavallérságtól elvárhatnók, hogy a harc fegyvereit ne mérgezzék meg az ellenfelek indító okainak legyalázásával.

Hogy mi a román kérdés mai állása s mik a várható következményei: az sokkal bonyolultabb probléma, hogysem egy 48 oldalas füzet megbeszélése alkalmából kifejthető volna.

Ehelyett, az igazság érdekében végül felemlítem, hogy néhány érdekes és tanulságos adatot lehet találni a Farkas Pál füzetében.

Jászi Oszkár.

A pragmatizmus filozófiai mozgalomhoz.

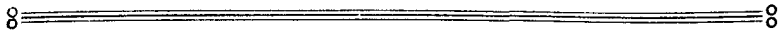
A Huszadik Század júniusi számában G. Papinótól hoztunk egy cikket a pragmatizmusról, erről a most annyira hódító filozófiai irányról. Az ily irányú kutatások iránt érdeklődők bizonyára szívesen fogják venni, ha e mozgalom néhány újabb fejleményére a figyelmet felhívjuk. A mozgalom annál inkább számíthat a magyar közönség érdeklődésére, mivel — mint az alábbi közlésből kitűnik — Pikler Gyulát ezen irány első úttörői közé számítják a külföldön.

Most jelent meg W. James *Pragmatism* című kötete, amelyben a világhírű amerikai pszichológus újabb dolgozatok mellett azoknak a régebbi munkáinak egy részét is összegyűjtötte, amelyekkel a pragmatizmus kifejlesztéséhez és elterjesztéséhez — mindenki másnál hatásosabban — hozzájárult.*) Ebben a könyvben a pragmatizmus felfogás történetét is előadja, annak régebbi képviselői közé számítva Sokratet, Aristotelt, Locke-ot, Berkeleyt, Hume-ot és J. S. Millt, aki emlékének a kötetet ajánlja. A pragmatizmus elvét szerinte egyenesen először S. C. Peirce, amerikai filozófus mondotta ki 1878-ban, egy a *Popular Science Monthly*-ban megjelent cikkében, amelynek címe: *How to make our ideas clear?* Ehhez fűzte James 1884-ban első pragmatizmus filozófiai hitvallását. Mint a pragmatizmus kifejlesztőit említi továbbá James a németek közül Mach-ot, az angolok közül Dewey-t és Schillert, a franciák közül Milhaud-t, Le Roy-t, Blondel-t és De Saily-t, az olaszok közül Papini-t. Az olasz *Rivista di Psicologia* f. é. július-augusztusi füzetében G. Vailati, aki Papini és Mario Calderoni mellett a pragmatizmus legnevesebb olasz képviselője, James munkáját ismertetve, hibáztatja, hogy a pragmatizmus néhány kiváló előbbrevívójéről meg nem emlékezett, így Clifford-ról, a kiváló matematikusról, Stallórol, a jeles természettudósról és „az élők közül Pikler Gyuláról, akinek az objektív lét lélektanára vonatkozó vizsgálódásai Berkeley óta talán a legfontosabb lépést jelentik a világ azon felfogása felé, amelyet James a pragmatizmusnak nevez”. Pikler e munkája, amely a hívést az akarással köti össze, bizonyára érintkezik a pragmatizmussal, de azért Pikler távol van attól, hogy magát a prag-

*) Egy másik rokontárgyú régebbi gyűjteményének címe: *The Will to believe.*

matizmus azon ágával azonosítsa, amely körülbelül azt mondja, hogy azt tartjuk igaznak, amit akarunk, és hogy jogunk van azt igaznak tartani, amit annak tartani jól esik. James mostani kötetében maga is tiltakozik e tan ellen, amelyet *psychologically impossible, morally iniquitous*-nak mond; de kétségtelen, hogy ő maga sokkal járult e tan elterjesztéséhez. Hogy e tan bizonyos határig helyes, azt Pikier *A jog keletkezéséről és fejlődéséről* című munkájának második kiadásának egy kevésbé ismert függelékében (*Az igazság hasznának határaitól*; függelék a 15. szakaszhoz) fejtette ki. E dolgozat még sokkal inkább mondható pragmatiztikusnak, mint Piklernek az objektív létre vonatkozó elmélete. A pragmatizmus másik ágába, amely szerint a mondhatjuk valóságos, kívülről ránk kényszerített igazságok közül (amelyek azonban esetleg egymásnak ellen is mondhatnak) azokat választjuk ki, amelyek cselekvésünk szempontjából célszerűek, és amely szerint az ismeretnek kelléke az igazság mellett a célszerűség is, vágnak Pikler különböző polemikus iratai a *Huszádik Század*-ban. Rokon irányban legtovább menő dolgozata Piklernek *Das Grundgesetz alles neuro-psychischen Lebens* című könyvében a *Zweiter Zusatz: Die Gleichgiltigkeit alles Substanziellen für das psychische Leben*. — A *Rivista di Scienza* utolsó füzeteiből különben utólag látjuk, hogy a *Rinascimento* f. é. februári számában Calderoni is bőven és egyetértőleg foglalkozik Pikier az objektív létről szóló munkájával, a mint hogy Papini is figyelmeztetett rá az utolsó nemzetközi lélektani kongresszuson, Rómában (L. a kongresszus nyomtatványai közt Papini *Credenza e Volontà* c. dolgozatát).

—r.

Mezőgazdasági irodalom.

(*Wilhelm Hasbach: Der Untergang des englischen Bauernstandes in neuer Beleuchtung. Archiv Socialwissenschaft und Socialpolitik., 1907. Heft I.*)

Azt a kérdést, vajjon a mezőgazdaságnak mely irányban, — a nagyüzem vagy a kisüzem uralma felé — kell-e fejlődnie, eldöntöttnek vehetjük ha meg tudjuk állapítani, melyik üzemforma célszerűbb, melyik rejt magá-

ban nagyobb technikai és fiziológiai előnyöket. Föltéve persze, hogy a fejlődés a célszerű gazdasági formák uralma, s a célszerűtlenek kiselejtezése felé halad. De ép azért, mert magunkénak valljuk ezt a történelmi materialista tanítást: teljes figyelemmel kell kísérnünk nemcsak a jelenre, de a múltra nézve is, miféle okok eredményezték itt is, ott is, akár a kisüzem, akár a nagyüzem bukását vagy uralomra jutását. A múlt igen sok felvilágosító adattal szolgálhat a jelen kérdéseire.

Ezért mondjuk — hiányai dacára — nagyérdekességű munkának azt, amely előttünk fekszik. Maga a tárgy, amellyel foglalkozik: az angol kisparasztság tönkretűnésének oka, sok vitára szolgáltatott már alkalmat. Marx Károly annak az abszolút fölénynek tudja be, amely a nagyüzemet a kisüzem legyőzésére képesíti. Ma két álláspont körül oszlanak meg a vélemények. Az egyiket Rae képviseli. (*Contemporary Review* 1883. akihez szerzőnk is csatlakozik, s aki azt mondja, hogy az angol parasztot, a napóleoni háborúkat, az 1813. évet követő

alacsony gabonaárak tették tönkre. A másik álláspontot, amelyet Dr. Hermann Lewy képvisel (*Entstehung und Rückgang des landwirtschaftl. Grossbetriebes in England*) s amely részben I. D. Rogers adataira támaszkodik (*Dictionary of Political Economy*) a következő mondattal lehet visszaadni. Az angol kisparaszt — mint a kisparaszt egyáltalán — főképen állati és kerti terményekben tudja a munkáját érvényesíteni, tehát tönkre kellett mennie az 1813. évet megelőző magas gabonaárak mellett annál inkább, mert termése nem fődőzte a saját szükségletét, úgy, hogy vásárolnia kellett az amúgy is drága gabonát.

Föl kell még említünk egy terminológiai differenciát Rae és Lewy között. A forrásul szolgáló okiratokban ez a kifejezés fordul elő: *yeoman*. Rae a *yeoman* alatt nagyparasztot ért, Lewy pedig 10—50 acre-el rendelkező kisparasztot. Hasbach kimutatja az okmányokból vett idézetek egész seregével, hogy a *yeoman* = nagyparaszt, s azontúl egész munkájában a *yeoman*-ek, tehát a nagyparasztok pusztulásáról beszél. A nagyparaszt kiválóképen gabonát termel, őt tehát a gabonaárak 1813. után való — bár csupán egy évtizedig tartó — hanyatlása tényleg érzékenyen érinthette. De Hermann Lewy, akivel Hasbach polemizál, nem nagy parasztokról beszél, hanem kisparasztokról, amilyenek Angliában a XVII. és XVIII. században, a gyapjúlatifundiumok visszefejlődése után kétségtelenül nagy számban voltak.

És meg kell állapítanunk, hogy Hasbach a *yeoman*-ekkel, tehát nagyparasztokkal, akikről Lewy nem beszél, igen sokat foglalkozik, ellenben igen keveset a kisparasztokkal, bár helyel-közzel olyan módon ír, mintha ezeket is beleértene. Úgy, hogy a főkérdésben aránylag igen keveset mond és csupán a szakirodalomban elfoglalt tekintélyes pozíciója indított bennünket arra, hogy cikkével hosszasan foglalkozzunk.

Hasbachnak a gabonaárak mozgását föltüntető adataiból kiemeljük a következőket:

	1 quarter gabona
1756—1765.....	39 shilling 3 ¹ / ₄ penny
1766—1775.....	51 „ 3 ³ / ₄
1806—1815.....	97 „ 6
1816—1825.....	78 „ 8 ³ / ₄

1825-től kezdve újból emelkedtek a gabonaárak. Tehát abban a kritikus időben, amikor Rae és Hasbach a parasztk pusztulását teszik, az 1813-at követő években a gabonaárak csak 20%-kal voltak alacsonyabbak mint előbb, és kétszer, illetve másfélszer voltak magasabbak, mint 1760-ban, illetve 1770-ben, amikor — ha Raenek igaza van az alacsony gabonaárak romboló hatásában a kisbirtokra nézve — a parasztbirtoknak, és első sorban a nagyparasztbirtoknak, úgy tönkre kellett mennie, hogy irtmagja sem maradhatott volna 1813-ig.

Érzi maga a szerző is, hogy érvelése — amennyiben a gabonaárakra vonatkozik, — gyöngye lábán, áll, és azt igyekszik okmányokkal bizonyítani, hogy a parasztkat nagyrészen fényűző életmódjuk tette tönkre. No ebben ráismerünk az agrárius észjárásra, amely ma is sokalja a parasztk fényűzését. Az pedig — amit más helyütt

állít — hogy a nagyparasztok felső rétege átment a gentrybe: *egy quantité negligeable* eltűnését magyarázza meg, semmi egyebet.

Erősebb  rv Hermann Lewy ellen, hogy Anglia h sfogyasztása a XVIII. század k zepet l 1813-ig a népszaporodás arányában emelkedett. Tehát a kisparaszt megtalálhatta a számadását. Ámde ha el is tekintünk attól, hogy azidőtájt Angliában inkább juhh st fogyasztottak, mint marhahúst, a juh pedig a nagybirtok állata: figyelembe kell venn nk egy k r lmenyt, amelyet  gy Lewy, mint Hasbach elhanyagol.

A kisparasztot első sorban azért teszik tönkre az emelkedő gabonaárak, mert vel k együtt emelkedik az állattenyésztés bázisának, a takarmánynak is az  ra. Ha az állati termények  ra nem emelkedik a gabonánál nagyobb arányban: akkor az állattenyésztés csak mint mell ktermel si  g járhat haszonnal, nem pedig mint f termel si  g, ahogy a kisparaszt foglalkoztat vele.

 s végül: ha a mai Angliában az alacsony gabonaárak a kisbirtok emelkedésével járnak: miért kellett volna ugyanezen oknak 1813. után a kisbirtok pusztulását eredményeznie? A múlt és a jelen idők ilyen lényeges különbsége fölött — amelyet a szerző f ltelez — nem lett volna szabad elsiklania.

... Hasbach azt mondja a dolgozata végén, hogy a tudománynak nem szabad semmiféle politikai irányt szolgálnia. Am az   munkája észrevehetően egy politikai iránynak tesz szolgálatot. Az agráriusok, a gabonavámok hívei azzal a fikcióval élnek, hogy a magas gabonaárak hasznára válnak a kisparaszt-osztálynak. Hasbach munkája ezt a fikciót erősíti.

Sigmund Schilder: Der weltwirtschaftliche Ausgleich zwischen Landwirtschaft und Industrie, Zeitschrift Socialwissenschaft, 1907. Heft IV.
argumentumának  zen hadat.

Mig Hasbach az agr rizmust támogatja: az előttünk előttünk levő cikk irója az agráriusok egyik legerősebb argumentumának  zen hadat.

Az agráriusok azt a fenyegető kilátást szokták a szabadkeresked k ellen szegezni, hogy az ipar, amely idegen f ldm vel  országok fogyasztására és  lelmiszerprodukcij ra támaszkodik:  gy a piacot, mint az élelmiszert el kell hogy veszítse, ha az illető országokban magukban is kifejlődött az ipar. Már pedig manapság minden f ldm vel -ország iparosod sra törekszik. S  p gy, mint az orthodox marxisták: az agráriusok is az ipari kultúra nagy katasztrófáját jósolják.

Dr. Sigmund Schilder kimutatja, hogy e fölfogásának az a föltevés az alapja, hogy m g az ipari produkc o növekszik, a mezőgazdasági termelés stagnál. Már pedig ez nem igaz.  gy a tengeren t l, mint Európában állandóan gyarapszik a f ldm vel s. Sőt a tropikus vidékek színes lakossága és vele együtt e vidékek mezőgazdasági termelése is az utóbbi időben folyton növekszik az állandó béke következtében, a melyet az európaiak e területeken mesterségesen f ntartanak.

E vidékek földművelése mutatja meg, mily kevv s  fedik Malthus tanai a valóságot. Vannak a trópusok alatt területek, melyek a mai kezdetleges művelésmód dacára 200 lelket táplálnak minden n gyzetkil m teren.

Az élelmiszerek drágulására ma, mikor a közlekedés oly fejlett, s a mezőgazdaság szinte korlátlanul terjeszkedhetik az öt világrész termékeny földjein: épenséggel nincs kilátás. Legfeljebb az állati termékek drágulhatnak. Azonkívül drágulnak az ipari nyersanyagok is, első sorban a bőr és a fa.

Jelentékeny ipari zavarokra nincs azonban manapság kilátás. Csak olyan országokban állhatnak be ezek, ahol a kormányok mestersegesen fejlesztettek ipart a földmívelés megfelelő fejlesztése nélkül. Ilyen ország Oroszország, ahol 1900. óta állandóan tart a krízis, továbbá Spanyolország, ahol a kilencvenes években állott be válság,

Szerző a cikk anyagának nagyobb apparátussal való kifejtését is kilátásba helyezi.

(Zur Agrarbewegung in Russland. (I. Die Agrarkrisis und die politische Lage in Russland. Von I. I. Petrunkiwitsch. II. Die Agrarfrage und ihre ökonomische Lösung. Von A. A. Manuilow. III. Die Reform-Programme. Von Dr. Bernhard Braude.) Leipzig, Teutonia-Verlag, 1907)

Egy hatíves füzet azt a dicséretre-méltó feladatot tűzte ki maga elé, hogy eloszlassa azt a sok tévedést amely a külföldön az orosz agrárviszonyok felől szeltében-hosszában elterjedt

El kell ismernünk, hogy — a mi a világosságot és áttekinthetőséget

illeti — e célnak kitűnően meg is felel és nem adhatunk róla kedvezőbb bírálatot, mint ha mi magunk — a három részt egybefoglalva — közreadjuk a lényegesebb igazságokat, amelyeket tartalmaz:

Az orosz jobbágyfölszabadítás a földesúri érdekek túlságosan gondos megvédésével ment végbe. Ennek következtében a parasztnak oly kevés földjük maradt, hogy lehetetlen volt belőle megélniök. 1861. óta még szaporodott is a parasztnak száma, úgy, hogy míg a felszabadítás idején átlag 4,8 deszjatina jutott egy-egy parasztra: ez az átlagrész ma nem tesz ki többet 2,6 deszjatinánál.

A parasztnak tehát megközelítőleg sem élhet meg a földjéből annak dacára, hogy túlnyomó részben erre volna utalva, mert a munkaalkalma igen csekély. A harmadfélmillió munkást foglalkoztató ipar aránylag jelentéktelen munkaerőt vehet föl; az extenzív módon művelt uradalmak pedig rettentően kevésszámú embert foglalkoztatnak, jellemző adat: az 1900. évben a termés betakarítása az összes gabonaföldeken 11,360.200 egyént foglalkoztatott, holott a munkaképes földmívelő férfiak és asszonyok száma 44,724.800 főre rúg.

Az orosz parasztnak a testi, lelki, anyagi és erkölcsi züllés lejtőjén mozog lefelé és vele együtt az orosz birodalom politikai hatalma, gazdasági és pénzügyi ereje.

Javulásra a bürokrácia és a létező birtokviszonyok keretében gondolni sem lehet. A bürokrácia nem tud és nem akar semmit a földmívelésért s a parasztnakért tenni; a birtokviszonyok pedig oly halálos erővel fojtogatják a parasztnak, hogy ezek önhatalmúlag nagy darabokat szántanak el az uradalmi földekből s a hatóságok tehetetlenül nézik ezt a tömegesen előforduló erőszakot.

Az orosz agrárpolitikának ezidőszerint csak egy célja lehet: megélhetést adni az éhenhaló paraszttömegeknek.

Azt a propozíciót, hogy belterjes nagygazdaságokban kellene a paraszt-munkaerőt foglalkoztatni, senki sem veszi komolyan. Eltekintve a kérdés üzemtani oldalától: addig, míg a nagybirtokon a belterjes üzem kifejlődik, tízszer elpusztul éhen a parasztság.

Akik ezt nem akarják belátni, azt vetik a földosztók szemére, hogy az orosz paraszt meg tudna élni a mai földjéből is, ha racionálisan gazdálkodnék s a nyomorúságának ő maga az oka, mert rabló-gazdálkodást folytat.

Ez nagyrészen igaz, valamint az is, hogy a parasztok állandó jó megélhetését csak a belterjes gazdálkodás elterjedése biztosíthatja. Ám épen erre gondolni sem lehet, míg a parasztok mai kétségbeesett ínségállapota fönáll.

Sokan kimentek már a falura, hogy a parasztok között a helyes gazdálkodást propagálják. De ha a csinovníkok meg sem akadályozták a munkájukat: eredményt mégsem mutathattak föl. Mit is kezdjen a racionális gazdálkodással az a paraszt, aki a barma elől piacra kénytelen vinni a takarmányt, úgy, hogy az szalmán rágódik s aki télen a föld trágyáját kénytelen eltüzélni, mert fája nincs, bár ha erdők között is él.

Hogy a gazdasági oktatás s a szövetkezeti mozgalom, szóval: a belterjes gazdálkodás propagandáját az orosz nép közé be lehessen vinni, ennek az az első követelménye, hogy a parasztnak emberi megélhetése legyen. Ezt pedig csak úgy lehet elérni, ha megnagyobbítják a földjét. Föld kell az orosz parasztnak, de földre azért van szüksége, hogy elérje azt a kultúr színvonalat, mely a továbbfejlődéshez elkerülhetlenül szükséges.

A közvetlenül érdekelt földbirtokosok kivételével minden párt követeli ezt, csak a módzatokban és a követelés mértékében térnek el.

Az orosz forradalom oka: a földkérdés. Megszüntét csak a földkérdés megoldásától lehet várni.

d. a.

A Huszadik Száznak a következő új könyveket küldték be.*)

- Peter Maszlow: *Die Agrarfrage in Russland.*
Die bäuerliche Wirtschaftsform u. die ländlichen Arbeiter.
Autorisierte Übersetzung von M. Nachimson. Stuttgart.
1907. Verlag J. H. W. Dietz Nachf.
- Paul Göhre: *Das Warenhaus.* *Die Gesellschaft* c. vállalat-
ban. Herausgegeben von
Karl Scheffler: *Der Architekt.* Martin Buber. Literarische
Fritz Mauthner: *Die Sprache.* Anstalt Rütten & Loening
Richard Calwer: *Der Handel,* in Frankfurt a. M.
Willy Hellpach: *Die geistigen Epidemien.*
- Magy. kir. központi Statisztikai Hivatal:
*A magyar szent korona országainak 1900. évi nép-
számlálása. Harmadik rész. A népesség részletes leírása.*
Ára 8 korona. Budapest. Pesti könyvnyomda részvénytársaság 1907.
- Magy. kir. központi Statisztikai Hivatal:
*A magyar szent korona országainak 1900. évi nép-
számlálása. Kilencedik rész. A népesség ház- és földbirtok
viszonyai.*
Ára 4 korona. Budapest. Pesti könyvnyomda részvénytársaság 1907.
- Dr. Berthold Thorsch *Der Einzelne und die Gesellschaft.*
Neue, teilweise umgearbeitete Ausgabe. Dresden. Carl
Reisner. 1907.
- Alessandro d'Ancona: *La poesia popolare italiana.*
Livorno. Raffaello Giusti. 1906. Lire 5.
- Köveskúti Jenő: *Az énektanítás vezérkönyve.*
Ára 1 kor. Budapest. Lampel. 1907.
- Vámosy Zoltán N.: *A mérgezésekről.*
Ára 2 kor. *Az Egészség Könyvtára.*
Budapest. **Franklin. 1007.**
- Szegedy-Maszácz Elemér dr.: *A tuberkulózis.*
Ára 1 kor.
- J. J. Rousseau: *A beszéd keletkezése.*
Fordította: Dr. Rédei Rezső. — Bevezetés gyanánt:
Miért dallamos a magyar nyelv. (Magyar onomatopeia.)
Írta: Drumár János. Debrecen sz. kir. város könyvnyomdávalalata.
- François Fenyes: *L'histoire Courte de la Meteorologie en Hongrie.*
Paris. Arthur Savaète, Éditeur. 1907
Ára 1 K 20 fill.

*) Eme munkák közül azokra, melyek szemlénket közelebből érdeklik, még visszatérünk.

- Fülöp Béla: *Szociális béke felé.*
Sátoraljaújhely. 1907. Lövy Adolf könyvkereskedése
Ára 1 korona.
- Dr. Radó Sámuel: *Politikai olvasókönyv.*
Budapest. Franklin. 1907. Ára 5 korona.
- Szabadgondolkodók pécsi társasága:
Szabadgondolat és vallás
Vita a szabadgondolkodók pécsi társaságának 1907.
július 29-én tartott ülésén. Pécs. 1907. Taizs József
könyvnyomdája. Ára 50 fillér.
- Dr. Gustave Le Bon: *L'Evolution des forces.*
Paris. Flammarion. 1907. Ára 3 f. 50.
- Többen. *Sociological Papers.*
Vol. III. Published for the Sociological Society, London.
Macmillan. 1907.

Jelentés a Társadalomtudományok Szabad Iskolájának 1906-1907. évi működéséről.

A Társadalomtudományok Szabad Iskolája munkástanfolyamainak első kurzusa 1906. október hó 15-től 1907. január hó 15-ig tartott.

Munkánkat a következő program alapján kezdtük el:

„A Szabad Iskola a Társadalomtudományi Társaság megbízásából folytatni kívánja a Társaságnak a munkástanfolyamok terén történt kezdeményezéseit, felhasználva az e téren tett tapasztalatokat akként, hogy ezek a munkástanfolyamok képessé tegyék majd a munkásság színe-javát az Iskola magasabb, szociológiai tanfolyamainak hallgatására is.

Az világos, hogy a Szabad Iskola a maga szerény eszközeivel, meg a munkásság a maga szűkre szabott idejével és a napi munkában felemésztett energiájával nem teheti jóvá az államnak és a társadalomnak a nevelés körüli összes mulasztásait. A Szabad Iskola és a munkásság lelkes és vállvetett munkája sem érheti el azt, hogy az elemi és középiskolák összes tantárgyait részletesen megismertesse a munkásosztály haladásszomjas elemeivel.

Mi nem kezdhetjük el a tanítást az írásnál és olvasásnál s nem taníthatjuk végig a tudás és az ismeretek egész birodalmát. Tisztában kell lennünk tehát mindenekelőtt azzal, hogy a mi munkánk csak pótló és kiegészítő lehet. Azt megadni, ami legégetőbb és ami szabad társadalmi úton már ma is lehetséges.

Ezek szerint tehát munkánk lényegét abban látjuk, hogy évről-évre kineveljük a munkásságnak azt az elitjét, mely szerencsétlen anyagi és szociális helyzete ellenére is, képes magát magasabb műveltségi fokra felküzdeni, hogy így saját magának életmunkáját és munkástársainak szabadságküzdelmét nagyobb tudásával és szélesebb világnézetével támogathassa.

Természetes azonban, hogy még ennek a kisebb körnek sem adhat az Iskola részletes ismereteket, hanem csak arról lehet szó, hogy azokat az eszközöket nyújtsa neki, melyekkel magát tovább képezheti. Ezeket az eszközöket abban látjuk, hogy a természettudományi és a szociológiai tudományok legfőbb eredményeivel és tényeivel, vagyis a modern tudomány alapvető kérdéseivel és irányjaival megismertessük őket úgy, hogy azt, amit nem szakismeretnek, hanem általános műveltségnek nevezünk, minden kiválóbb munkás megszerezvén,

mindazt az irodalmat olvashassa és élvezhesse, melynek kulcsát ép az általános műveltség képezi.

Jól tudjuk, hogy az általános műveltség fogalma vitás. Mi alatta az integrális műveltséget értjük, a képességet és a fogékonyságot minden modern tudományos és emberi törekvés felfogására s figyelemmel kísérésére. Ennek az általános műveltségnek alapját a törvényszerűség gondolata alkotja és jellemzője, hogy az egész világot egységben látja: a kozmos minden darabja összefügg egymással s a rész csak az egészből érthető meg. Az ily értelemben művelt munkásnak ismernie kell mindazokat a tényeket, megállapításokat és összefüggéseket, melyeken ez a világnézet nyugszik: az égitestek pályáinak matematikai rendjét, földünk helyét a mindenségben, fejlődési szakait, a fizika-kémiai tünetmények legfőbb törvényeit, az élettannak és a fejlődéstannak pozitív elméleteit, a darwinizmust és a lamarkizmust, az emberi társadalom fejlődési fokozatait, a történelmi materializmust, a szociális értékek és igazságok viszonylagosságát, a vallás, jog, erkölcs, művészetek szerepét az emberi együttélésben, stb. stb. Röviden: arra törekszünk, hogy a Szabad Iskola művelt munkásokat neveljen, akik kritikus elmével szemlélhessék az élet és a tudomány változó eredményeit; akik tudják, hogy honnan várhatnak bajt és honnan remélhetik sorsuk javulását; akik formulákkal és dogmákkal nem elégszenek meg, hanem az egész emberiségnek és egyes osztályoknak érdekeit és küzdelmeit úgy ítélik meg, mint az életfolyamatok egy részét, amely — mint ilyen — összefüggésben van mindennel a világon.

Az így kiképzett munkások azután bátran hallgathatják tovább a Szabad Iskola egyetemi jellegű előadásait s ezeknek kapcsán egyre magasabb és magasabb nézőpontokra juthatnak el — a maguk és az emberi haladás érdekében.

Többször használtuk az előbbieken ezt a kifejezést: „a munkásság színe-java”, „a munkásság elitje”, „a munkásság kiválóbbjai”.

— Hát ez mi? — fogják kérdezni — mi fajta új arisztokrácia? S ki fogja megállapítani azt, hogy melyik munkás tartozik hozzá?

A válasz egyszerű: ez az arisztokrácia tényleg megvan s a világ egyedüli igazi arisztokráciája. Az okosabbak, a szorgalmasabbak, a kitaróbbak, a tudományra szomjasabbak, az élesebb látásúak arisztokráciája.

Hogy pedig ki tartozik az arisztokráciához, azt maga a munkásság fogja úgy megállapítani, hogy ki-kinek tanújelét adhatja eme kiválóságának. Ugyanis a Szabad Iskola munkástanfolyamait minden szervezett munkás látogathatja, aki az igen mérsékelt beíratási díjat lefizeti s a kurzusokat úgy állítjuk össze, hogy 4 félév alatt bárki elsajátít-

hatja azokat az ismereteket, melyekben az általános műveltség alap-elemeit látjuk.

E tanfolyamok elvégzésével fog eldőlni, hogy ki tartozik abba a kisebb körbe, mely alkalmas arra, hogy magát tovább képezze s e célból a Szabad Iskola egyetemi előadásait is látogathassa. És ezt ismét a munkásság maga fogja meghatározni, azáltal, hogy azok, akik a munkástanfolyamokat elvégezve, a magasabb kurzusokat is hallgatni óhajtják: kollokviumnak (vizsgának) vetik magukat alá. Aki itt kimutatja, hogy a munkástanfolyamokat eredménnyel hallgatta: teljesen ingyen keresheti fel a magasabb kurzusokat s azokat, melyek őt leginkább érdeklik.

*

E cél elérésére a munkástanfolyamok szervezésében leginkább a lyoni mintát követjük, melynek főcélja integrális műveltség nyújtása. Számolva a munkásosztály nagy elfoglaltságával, egy-egy munkás hetenként csak két tanfolyamot hallgathat: egy természettudományit és egy társadalomtudományit.

A következő terv szerint:

I. félév.

A) Csillagászat és geológia. (A föld helyzetéhek és fejlődésének alapul vétele mellett a legfőbb csillagászati és geológiai eredmények ismertetése. A tanítás célja a világegyetem áttekintése, az anyag-egységnek s a gravitáció egyetemes törvényeinek megismeretése és bizonyítása.)

B) A munkásosztály történetének alapul vétele mellett szociológiai ismeretek nyújtása. (Kezdetleges munkamegosztás, társadalmi tagozódás, osztályok stb. A tanítás célja az, hogy a szociabilitás törvényszerűségét és progresszióját igazolja.)

II. félév.

A) Az anyag körforgása a természet háztartásában. (Fizikai és kémiai ismeretek nyújtása; a szerves és szervetlen világ-összefüggése. A tanítás célja az anyagmegmaradás törvényének bizonyítása.)

B) A modern kapitalizmus története. (A kereskedelmi nagy tőkék keletkezése, a renaissance-kori kézművesipar (manufaktúra) mint nagyvállalkozás, a gép és a modern nagyüzem; a tőke-koncentráció és az ipari munkásság városi tömörülése.)

IV.

III. félév.

A) Fejlődéstan. (A szerves élet keletkezése és fejlődésének törvényei; a fajok eredete, az ember származása. A tanítás célja, hogy feltüntesse a szerves világ fejlődésének egységes törvényszerűségét.)

B) Társadalmi erkölcsstan. (Az erkölcsi érzések keletkezése, az erkölcs sokfélesége, helyi és időbeli változásai, összefüggései a gazdasági és társadalmi szervezettel. Az erkölcs társadalmi szerepe.)

IV. félév.

A) Biológia. (A sejtélet főtörvényei; anyagcsere, érzés, mozgás, termékenyítés, szaporodás. A biológiai törvények társadalmi érvényessége; átöröklés, fajok, kiválasztás.)

B) Összehasonlító vallástörténelem. (Az emberfölötti világra vonatkozó eszmék és érzelmek keletkezése és fejlődése.)

Minden kurzus párhuzamos lesz, hogy minden jelentkező munkás helyt találjon.

Az első félév: október, november és december hónapokra terjed.

A második félév: február, március és április hónapokra.

Egy-egy kurzus 12 órából áll.

(Ez előreláthatólag túlságosan rövid időnek látszik majd. De ne feledjük, hogy 100 egyetemet végzett emberből nem akad 10, aki az itt felsorolt tárgyakból — saját foglalkozási körén kívül — nem 12, de 6 órára való ismerettel rendelkeznék. A tények, számok és kísérletek halmaza megölte a lényegét és az áttekintést.)

A Szabad Iskola természetesen fentartja magának azt a jogot, hogy e terven a tapasztalatok szerint változtatásokat tegyen.

A szemináriumi oktatás bekapcsolására is fognak kísérletek történni; úgyszintén lehetőleg művészeti és esztétikai kurzust is fel fogunk venni.

Minden év végén az Iskola vezetősége a munkásokkal közösen megbeszéli a tett tapasztalatokat.

Az Iskola gondoskodik helyiségről és tanszerekről is.”

Szükségesnek tartottuk ezt a programot szó szerinti újra földézni az Iskola hallgatóinak, tanárainak és barátainak emlékezetébe, mert csakis így ítélni lehet meg, hogy az élet mit valósított meg az elmélet terveiből.

Az első változás a fenti tervvel szemben az volt, hogy a két kötelező kurzus mellett speciálkollégiumokat is felvettünk, a munkásokra bízva, hogy hányat akarnak közülük hallgatni. A párhuzamos tanfolyamok eszméjét elejtettük, mivel a tanterem, melyhez a Munkásbetegsegélyező Pénztár igazgatóságának előzékeny támogatása folytán igen kedvező föltételek mellett jutottunk, lehetővé tette egy 400 embert meghaladó közönség befogadását.

A tanfolyamok oly módon voltak összeállítva, hogy minden héten négy napon át este 8—9 óra között folytak az előadások. Ezzel megdőlt az az eredeti terv, hogy egy munkás hetenként csak 2 órát hallgathasson, mivel a mellékkollégiumok látogatása a hallgatóság tetszésére volt bízva s igen gyakran előfordult, hogy egy munkás hetenként négy tanfolyamot is hallgatott.

Az első munkáskurzus tanrendje ez volt.

Főkollégiumok

I.

Csillagászat és geológia. Előadta: Szalay Károly, főgimn. tanár. 12 óra.

A csillagászat múltja és szerepe az emberi művelődés történetében. A végtelenség fogalma; tér és idő; nap- és csillagrendszerek. Naprendszerünk bolygói. Fizikai ismereteink róluk. A csillagászat, mint világnézetünk alapvető tudománya. Természeti igazságok és társadalmi képtelenségek. Földünk helyzete a mindenségben. A föld keletkezéséről szóló régi és új felfogások. Földünk múltja és jelene. Földünk geológiai alkata. A föld és a rajta élő emberiség. A teremtés fogalma s a belőle levont téves következtetések társadalomtudományi szempontból.

II.

A munka és a munkásosztály története. Előadta: Dr. Jászi Oszkár, a Szabad Iskola igazgatója. 12 óra.

Szociológia. Szocializmus. Szociálpolitika. A társadalmi törvényszerűség. A munka. A kezdetleges (vad) népek munkája. Az ókori rabszolgamunka. A középkori világ kialakulása. A céhek. A középkori földművesmunkás élete. A XVI. század gazdasági forradalma. A nagyipar kezdetei. A munkabér és a munkás életének fejlődése. A burzsoázia uralomrajutása. A gőzgép és az általa okozott gazda-

sági forradalom. A modern kapitalizmus végleges kialakulása. Gyermekek- és női munka. A szocializmus és a XIX. század munkástörvényhozása. A jövő: szakszervezetek; szövetkezetek; sztrájkok; *action directe*; antimilitarista propaganda.

Mellékkollégiumok

I.

Művészettörténeti tájékoztató. Bevezetés a műélvezetbe. (Vetített képekkel.) Előadta: Teőke Andor, tanár. 6 óra.

Bevezetés. A művészetek eredete, célja, hivatása. Az ókor művészete. A középkor művészete. A renaissance művészete. Modern művészet. Iparművészet.

II.

Előadások az egészségtan köréből, különös tekintettel a munkások igényeire. Előadta: Dr. Bexheft Ármin, egyet. asszisztens. 6 óra.

A levegő és a hőmérsékleti viszonyok hatása az egészségre. Meghülés és edzés. Tisztaság és bőrápolás. A lakás egészségtana. A táplálkozás egészségtana. Az italok egészségi szempontból. A munka és a pihenés. A foglalkozás egészségtana.

III.

Modern szépirodalom. Előadta: Bíró Lajos, a *Budapesti Napló* szerkesztője. 6 óra.

A modern irodalom. Küzdelmek és diadalogok. Zola. Anatole France. Guy de Maupassant. Ibsen. Gerhard Hauptmann és Bernard Shaw. Tolsztoi és Gorkij. Beaudelaire. Jehan Rictus. A modern magyar irodalom.

IV.

A munkásosztály joga. Előadta: Dr. Székely Imre, ügyvéd. 6 óra.

Jogi alapfogalmak. Vagyonjog. Kötelmi jog. Szolgálati viszony. Munkaszereződés. Kártérítés. Ipari balesetek. Büntetőjog a munkásosztály szempontjából. A házasság felbontása. A törvénytelen gyermekek jogvédelme.

Ezek szerint a fenti program tárgyi része híven végre lett hajtva, sőt az négy fontos mellékkollégiummal lett kiegészítve, úgy hogy a két főkollégium 12—12 órából, a mellékkollégium mindegyike pedig 6 órából állott, de akként elrendezve, hogy egy hétre 4 óránál több nem esett.

A munkástanfolyamokra 383 hallgató iratkozott be. Köztük 35 felsőiskolai tanuló.

1907. január havában a munkástanfolyamok II. és a felsőbb tanfolyamok I. kurzusa indult meg a következő program-szillabus alapján:

A) Munkás-kurzusok. Oly főkéllégiumok, melyek hallgatása a munkásokra kötelező.

I.

Diner-Dénes József: *A modern kapitalizmus története*. 12 előadás.

A modern kapitalizmus kezdetei. A nagy kereskedelmi tőkék kialakulása. A földjáradék felhalmozódása a városokban. A gyarmatosítás. A manufaktúra mint nagyvállalkozás. A gép és a modern nagyüzem. A városi élet kialakulása. A nagy üzemek győzelme a kis és a középüzemek felett.

II.

Fazekas Bernát: *Az anyag körforgása a természet háztartásában*. 12 előadás.

Fizikai és kémiai alapismeretek. A szerves és szervesetlen világ összefüggése. A tanítás célja az anyagmegmaradás törvényének bizonyítása.

B) Felsőbb tanfolyamok, melyekre a munkások is beiratkozhatnak.

I.

Bolgár Elek: *A tulajdon fejlődése*. 6 előadás.

A tulajdon természeti alapjai. A tulajdon a kezdetleges társadalmakban. Család és tulajdon. Individuális és szociális tulajdon. A tulajdon és tulajdonjog történeti fejlődése az ókori államoktól napjainkig. A jövő tulajdona: A kollektív tulajdon.

II.

Dániel Arnold: *A földművelő társadalom fejlődése a paraszt-lázadások óta*. 6 előadás.

A munkaszervezet fejlődése. A parasztosztály anyagi, erkölcsi és szellemi állapotának változásai. A parasztosztály viszonya a magyar társadalom többi osztályaihoz.

III.

Diner-Dénes József: *Dózsa György kora*. 4 előadás.

Ama gazdaságtörténeti és osztálydinamikai tényeknek megállapítása, melyek a Dózsa-lázadást kikerülhetetlenné tették.

VIII

IV.

Gester Miklós: *A magyar ipartörvény.* 3 előadás.
Az előadások célja, hogy a munkásosztályt az őt legjobban érintő törvényes rendelkezésekről tájékoztassa.

V.

Hevesi Sándor: *A művészet a társadalmi fejlődés szempontjából.* 6 előadás.

A művészet szerepe a társadalmi fejlődésben, különös tekintettel a drámára.

VI.

Rónai Zoltán: *Régi és új büntetőjog.* 3 előadás.
A modern kriminológia alapelvei szemben a régi büntetőjoggal.

VII.

Szende Pál: *Adórendszer és osztályharc.* 6 előadás.
Ezek az előadások a magyar adórendszer kritikáját adják az egymással küzdő osztályok szempontjából.

C) Felsőbb tanfolyamok.

I.

Ágoston Péter: *Osztályközi magánjog.* 5 előadás.
A társadalmi osztályok és ezekre vonatkozó magánjogi szempontok.

Az osztályok különböző érdekei és az osztályokra tekintettel alkotott magánjogi szabályok felosztása. Azok a magánjogi szabályok, melyeket egy osztály érdekeinek figyelembevételével alkotott a törvényhozó.

Azok a szabályok, melyeknél az osztálykülönbséget szem előtt tartotta a törvényhozó.

Azok a különös magánjogi szabályok, melyek az osztályállást figyelmen kívül hagyva, az alsó osztályok megrövidítését előmozdítják.

II.

Dienes Pál: *A fizika alapfogalmai.* (Mechánika és termodinamika.) 6 előadás.

Az előadások célja: 1. a fizika alapfogalmait megállapítani, 2. ezen tiszta fogalmak segítségével a legáltalánosabb természettörvények tartalmát pontosan meghatározni.

A természettudományi okfogalom pontos körülírása. A nélkülözhetetlen matematikai alapfogalmak bevezetése. A tömeg és erőfogalom analízise. A mechanika alaptörvényeinek, az ú. n. Newton-féle törvényeknek értelmezése. A munka és energia fogalmak analízise. Az energia megmaradásának elve a mechanikában. Hőmennyiség és hőfok definíciója. A hőmennyiség energetikus karaktere. A termodinamika első alapténye. Hőegyenérték. Ennek rövid története és hordereje. Az entrópia fogalom bevezetése. Meg nem fordítható folyamatok. A termodinamika második alapténye. Ennek különös karaktere.

III.

Dienes Valéria: *Az én problémája és a monizmus.* 6 előadás.

A probléma kitűzése. Megoldások az angol és a német filozófiában. A szubjektív álláspont hibaforrása. A probléma kifejtése érdekében a pszichológia módszereiről. Az introspektív és a kísérleti pszichológia viszonya. A fejtegetésben elfogadandó alaptények. A tárgyfogalmak keletkezése. Tér. Idő. Az énfogalom genezise. A monizmus.

IV.

Farkas Gejza: *A mezőgazdaság fejlődésének iránya.* 2 előadás.

A mezőgazdaság szerves nyers anyagokat állít elő. Ezen termelés a kültermészet (esetleg már előző munka által átalakított) részének magasabb használhatóság állapotába hozatalából áll. A termelés főtényezői: anyag, eszközök, eljárás. Párhuzam az iparral. A mezőgazdaság járadéka. A járadékot a föld monopóliumát élvezők húzzák, de ezek hitelezői és az állam is kiveszik részüket. Uzsorások és egyéb élösködők, közvetítők. A mai mezőgazdasági munkás, még ha birtokos is, legtöbb helyütt csak erős kényszer hatása alatt kész úgy dolgozni, amint a társadalom érdeke — úgy tőkés, mint szocialista szempontból — megkívánná. Emelése a társadalmi átalakítást célzó legnehezebb, de leghálásabb feladata. Egy megfelelően értelmes és szociális gondolkodású mezőgazdasági munkásosztály mellett megszüntethető az üzemek aránytalansága s a termelési módok célszerűtlensége. Szétosztás, parcellázás, egyesítés, szövetkezés útján. A szocialisták között a parasztbirtok életképességére és egy szocialista termelőrendszerbe illeszthetőségére nézve felmerült nézeteltérés. A mezőgazdasági népesség kívánatos és remélhető nagyobb részesedése a városi kultúra előnyeiben és viszont. Időközi hely- és munkaváltoztatás.

V.

Fülöp Zsigmond: *Az átöröklési probléma fejlődése és mai állása.* 4 előadás.

Bevezetés az átöröklés fogalmába. Az átöröklés gyakoribb jelenségei; szerepe az emberi társadalom kialakulásában. Összefüggése a szaporodás módjával. Nehézségek az átöröklés materiális folyamatának magyarázatánál. Az átöröklési törvények. A legrégebbi átöröklési elméletek.

Az átöröklési probléma a leszármazástan korában. Lamarck elméletének alapelvei. Átmenet Darwinra. Darwin szelekció-elmélete. Az újabb átöröklési elméletek: Spencer Herbert „élet-egységei”; Darwin pangenézise; Hering elmélete az organizált anyag emlékező képességéről; Haeckel perigenézise.

Az újabb átöröklési elméletek folytatólagos ismertetése. De Vries intracelluláris pangenézise és mutáció-elmélete, Nägeli idioplazmája; Weismann elmélete részletesebben. Összefoglalás.

Az átöröklés szerepe az emberi társadalomban: Analógiák az organikus világ és a társadalom között. A variáció, kiválogatódás és átöröklés, mint a társadalmi fejlődés mozgató tényezői. A mestersegesen előidézett negatív kiválogatódás hatása a race-ok fejlődésére.

VI.

Glücklich Vilma: *A nő helyzete a társadalomban s a nőmozgalom célja.* 4 előadás.

A tanfolyam célja a modern feminizmus törekvéseinek ismertetése.

VII.

Harkányi Ede: *Újabb társadalomerkölcstani kutatások.* 8 előadás.

I. A régi vallásos ideológiától ment erkölcsstan megalapozásának gyakorlati szükségessége. Az erkölcs fogalmának meghatározásai.

II. Tiszta utilitárizmus. A természetes kiválasztás elvével kapcsolt utilitárizmus. Bírálat az állati társadalmak példájával. Bírálat etnográfiai adatokkal. Materialisztikus felfogás. Az érzelmi és belátásos elmélet kapcsolásának kísérletei.

III. Történeti rész. Az alsófokú vadak morálparancsairól.

IV. (Folytatás.) A középfokú vadak morálparancsairól.

V. (Folytatás.) A magasabbfokú vadak morálparancsairól.

VI. (Folytatás.) Az alsórendű barbárok morálparancsairól.

VII. (Folytatás.) Középrendű barbárok morálparancsai. Magasabbrendű barbárok morálparancsai.

VIII. Alsórendű polgáriasultak morálparancsai. Középrendű polgáriasultak morálparancsai. Magasabbrendű polgáriasultak morálparancsai. Az alsó- és középrendű műveltek morálparancsairól. Pillantás a jövőbe. Szociális ethika.

VIII.

Hertzka Tivadar: *A munkabér problémája*. 8 előadás.

Előadó bizonyítani fogja, miszerint téves az a felfogás, mely a munkabérek emelkedésének szükséges föltételül a gazdagság emelkedését tekinti. Ezzel szemben kimutatja, hogy a modern népeknél, melyek az elemi erőket szolgálatukba hajtották, fordítva áll a dolog: a gazdagodás kizárólag a munkabérek emelkedésétől függ.

IX.

Jászi Oszkár: *A nemzetiségi kérdésről*. 4 előadás.

A nemzetiségi elv kialakulása. Nemzetiség és faj. Nemzetiség és vallás. Nemzetiség és osztályellentétek. Nemzetiség és szocializmus. A nemzetiségi elv a jövőben.

X.

Krejcsi Rezső: *Kartellek és trösztök*. 4 előadás.

A tőkekoncentráció okai és fejlődése. Gazdasági, politikai és erkölcsi hatásai. A trösztök és a kartellek mint átmenetek a jövő közgazdaságába.

XI.

Kúnfi Zsigmond: *Marx és marxizmus*. 4 előadás.

Marx élete, filozófiai és gazdasági világnézete. Marx és a szocializmus. Marx szociológiája és viszonya a többi szociológiai iskolákhoz.

XII.

Ifj. Leopold Lajos: *A halál szociológiája*. 3 előadás.

I. 1. A társadalom fogalma. A szociálpszichológiai iskola. Viszonya a történelmi materializmushoz. 2. A társadalom elevenségének tényezői. 3. A halál természettudományi ismérvei. 4. A halálozás. Társadalmi föltételei. A halálozás csökkentése. A halálozás emelése. 5. Fajok kihalása. Az európai civilizáció és a vadnépek kihalása.

II. 1. A halál képzete a kollektív tudatban. 2. A különböző életkorok, nemek, foglalkozások, elmebetegek magaviselete a halállal szemben. 3. A halál-képzet visszahatása a társadalom egyéb ítélkezéseire. 4. A halál mithoszai, szertartásai; temetési, özvegyi, örökösödési szokások. Animizmus. 5. A halál túlbecsülése.

XII

III. Társadalmak halála. 1. Tömegek halálnemei. 2. Szervezett társadalmak halálnemei. 3. A társadalmak halálának ismérvei. 4. A kellő időben meghaló társadalmak. A hosszú haldoklás veszélyei.

XIII.

Madzsar József: *Szociálhigiéne*. 6 előadás.

Faji higiéné és társadalmi higiéné. A fejlődést akadályozó társadalmi és gazdasági viszonyok. Osztálytagozódás és egészségi viszonyok. Nemi betegségek. Alkoholizmus. Elme- és idegbajok. A faj tökéletesítésének útja és eszközei.

XIV.

Óvári-Altenburger: *A keresztény vallás és antik társadalom*. 6 előadás.

1. Zsidó imperialisztikus utópiák és messzianikus remények. Az ú. n. vallásalapítók szociálpszichológiai szempontból. A nazarethi Jézus és a zsidók vártá apokaliptikus Messiás. Jézus személye és a történeti kritika.

2. Jézus evangéliuma: az isten országa. A szegény és elnyomott zsidók csatlakozása. Vallási entuziazmus. Öskeresztény kommunizmus.

3. A keresztény mozgalom terjed az imperiumban. Előkészítése a hellén-római vallási és bölceleti kultúrában. Közlekedési viszonyok. Földrajzi helyzet. Római osztályharcok. Cezárizmus. Rabszolgák és proletárok.

4. A keresztény misszió tartalma: a megváltó Krisztus, lelki gyógyítás és gens nova. Chiliazmus. A vallás diszszocializáló hatása. „Az öskeresztények általános sztrájkja.” Üldözések. „Barbár invázió.” Martirium. A kereszténység a felsőbb osztályokban. Antik decadence és keresztény ideológia.

5. Jézus semmiféle egyházi szervezetet nem alapított. Társadalmi erők szülték zsidó és római alapon az eleinte demokratikus jellegű kereszténységből a papi osztályt és az egyházat.

6. A vallás szocializáló ereje. Konstantin, a kereszténység politikai Messiása. Államvallás és államegyház. A keresztény dogma kialakulása. A keresztény egyházak fenmaradásának okai.

XV.

Rózsa Mihály: *Az anyag fejlődése*. 1 előadás.

Előadó az energetikai elméletekkel szemben az atomelmélet helyességét bizonyítja az anyag fejlődésének természettörvényei alapján.

XVI.

Somló Bódog: *A társadalmi típusok osztályozása*. 3 előadás.

I. A társadalmak osztályozása úgy a szociológia tanítása, mint a szociológiai kutatás szempontjából rendkívül fontos. A szociológiai kutatás sok elterjedt hibája e kérdés elhanyagoltságának tudandó be.

II. A szociológiának a társadalmak genetikus osztályozására van szüksége. Ennek megoldása előtt lehetetlenség egyes intézmények kielégítő fejlődéstana. A „szimmetrikus” osztályozások hibás volta. Egy történelmi etnológia és egy szociológiai történelem szükségessége.

III. A társadalmi „fajok eredete”. A lamarckista és darwinista elv jelentősége a társadalmi típusok kialakulásánál. A kollektív munka nélkülözhetetlensége kérdésünk megoldására.

XVII.

Székely Aladár: *A szabadgondolkodó mozgalom*. 4 előadás.

I. A szabadgondolkodás lényege és egyéni föltételei. (A szabadgondolkodás pszichológiája.)

II. A szabadgondolkodás társadalmi föltételei. (A szabadgondolkodás szociológiája a történelmi materializmus világlátásában.)

III. A szabadgondolkodó mozgalom polgári és proletár fázisában. (Szabadgondolat, szocializmus és anarchizmus.)

IV. A mai társadalom alapintézményeinek kritikája a szabadgondolkodó felfogás szerint. (Tulajdon, család, vallás, hazafiság.)

XVIII.

Zigány Zoltán: *A szövetkezetek szerepe a társadalmi fejlődésben*. 6 előadás.

A szövetkezet meghatározása, történelmi fejlődése és mai szerepe gazdasági szervezetünkben. A szövetkezet fajtái, különösen a munkásszövetkezetek alakzatai. A szövetkezetek tevékenységi köre és adminisztrációjuk elmélete. A szövetkezeti kollektívizmus. A szövetkezetek a társadalmosítás szolgálatában. A szövetkezeti fejlődés perspektívája.

Ezen programmban a következő változások történtek: Diner-Dénes József főkollégiumának nagyobb része és egész speciál-kollégiuma elmaradt előadó gyöngékedése miatt.

Dániel Arnold kollégiuma elmaradt szerző előre nem látott más irányú elfoglaltsága miatt, úgyszintén az ifj. Leopold Lajosé is, melynek helyére Fülöp Zsigmond előadása lépett az *Ember származásáról*.

XIV

Betegsége miatt maradt el a Dienes Pál kollégiuma, Kúnfi Zsigmond pedig kurzusát azért nem tartotta meg, mert fölöttes hatóságától nem kapta meg a remélt szabadságot. Elmaradt a Rózsa Mihály egy órás előadása is.

E sajnálatos zavaroktól eltekintve az összes többi 20 kurzus a legnagyobb rendben folyt le.

Az eredeti programmal szemben a munkás- és a felsőbb tanfolyamok tervezett bifurkációja nem hajtatott szigorúan végre, hanem megengedettett, hogy a munkások a felsőbb tanfolyamokat is látogassák. Minthogy azonban a munkásság zöme csak a 8—9 óra közötti előadásokat hallgathatja napi életbeosztásánál fogva: a dolog természete szerint az este 6—7 és 7—8 órák közötti felsőbb tanfolyamokat a munkásság csak kisebb számban hallgathatta. Ezen a bajon úgy segítettünk, hogy a kötelező munkás-főkollégiumokon kívül azokat a tanfolyamokat, melyek tárgyuknál vagy irányuknál fogva a munkásosztályt közelebbről érdekelték, 8—9 óra között tartottuk meg. Így jártunk el a Bolgár Elek, Gerster Miklós, Szende Pál előadásaival.

Az előadásokra beiratkoztak:

a munkástanfolyamokra . . .	261-en
a felsőbb tanfolyamokra . . .	153-an
összesen beiratkoztak . . .	<hr/> 414-en

A fontosabb statisztikai adatokat a következő oldalon kezdődő táblázatok tüntetik fel:

I. Az egyes tényleg megtartott tanfolyamokra beiratkozott:

Az előadó neve és a tanfolyam címe	Diner: Modern kapitalizmus*)	Fazekas: Anyag körforgása*)	Bolgar: A tulajdon fejlődése	Gerster: Magyar ipartörvény	Hevesi: Művészet és társadalom	Rónai: Régi és új büntetőjog	Szende: Adórendszer és osztályharc	Ágoston: Osztályközi magánjog	Dienes V.: Az én és monizmus	Farkas: Mezőgazdaság fejlődése	Fülöp: Átörklés	Fülöp: Az ember származása**)	Glücklich: A nőmozgalom	Harkányi: Társadalmi erkölcesztan	Hertzka: A munkabér problémája	Jászi: A nemzetiségi kérdés	Krejcsi: Kartellek és trösztök	Madzsar: Szociálhigiéne	Óvári: Kereszténység és antik társadalom	Somló: Társadalmi típusok	Székelly: Szabadgondolkodó mozgalom	Zigány: Szövetkezetek
Munkás	261	261	122	64	77	57	82	26	37	35	31	—	32	33	45	35	37	24	44	29	28	39
Felsőbb tanfolyamok hallgatói közül	61	52	53	46	68	51	55	99	99	93	96	—	96	109	111	100	99	92	92	104	91	95
Összesen	322	313	175	110	145	108	137	125	136	128	127	—	128	142	156	135	136	116	136	139	119	134

*) Kötelező tanfolyam munkásoknak.

***) Utólag hirdetett előadás, melyre előzetesen beiratkozás nem történt.

XVI

Ezen kimutatás pontosságát gyöngíti az a körülmény, hogy számosan a származási ívüket úgy töltötték ki, hogy az összes tanfolyamokat hallgatják.

II. Statisztikai kimutatás a hallgatók neme szerint.

Melyik tanfolyamon	Férfi	Nő
Munkástanfolyamon	255	6
Felsőbb tanfolyamon		
Összesen	368	46

III. Anyanyelvi statisztika.

Anyanyelv	magyar	német	román	tót	horvát	olasz	orosz	Összesen
Munkástanfolyam	248	5	4	2	1	1	—	261
Felsőbb tanfolyam	144	5	—	2		1	1	153
Összesen	392	10	4	4	1	2	1	414

IV. Munkástanfolyam hallgatóinak statisztikája foglalkozás szerint.

Ácsok	—	Kereskedelmi alkalmazott	10
Bányászok	—	Magántisztviselők	10
Bőrmunkások	7	Malommunkás	1
Cipészek és csizmadiamunk	18	Szabómunkás	11
Élelmezési munkások	2	Teherszállító és fuvaripari	—
Építőmunkások	3	Textilipari munkások	3
Famunkások	48	Vas- és fémmunkás	64
Festőmunkások	18	Vegyészeti munkás	—
Földmunkások	2	Vasúti munkás.	2
Grafikai szakma	41	Ismeretlen foglalkozású	1
Kávéházi és éttermi munk.	11		
		Összesen	261

V. A felsőbb tanfolyam hallgatóinak foglalkozási statisztikája.

Középiszkolai tanuló	8	Kereskedő	1
Egyetemi hallgató	59	Közégsi és magántisztviselő	15
Műegyetemi hallgató	10	Mérnök	2
Főiskolai hallgató	3	Színész	3
Rajztanárjelölt	1	Tanár	2
Ügyvédjelölt és államtudor	4	Ügyvéd	3
Tanító és tanítónő	4	Ismeretlen foglalkozású	36
Hírlapíró	3	Összesen	153

VI. Nyelvismereti statisztika.

Mely nyelveket beszél a hallgató	Tanfolyam		Összesen
	munkás	felső	
Magyar	108	26	134
Magyar, német	100	67	167
Magyar, egy szláv	13	—	13
Magyar, olasz	1	—	1
Magyar, német és egy szláv	28	6	34
Magyar, német, francia	1	16	17
Magyar, német, angol	1	4	
Magyar, német, olasz	—	1	1
Magyar, német, ruthén	—	1	1
Magyar, német, svéd v. cseh	2	—	2
Magyar, szerb, horvát	1	—	1
Magyar, orosz, tót	1	—	1
Magyar, német és két szláv	2	—	2
Magyar, francia, német, angol	1	17	18
Magyar, német, lengyel, angol	1	—	1
Magyar, német, francia, olasz	—	2	2
Magyar, német, francia, horvát	—	1	1
Magyar, német, francia, orosz	—	1	1
Magyar, német, francia, angol, olasz	—	5	5
Magyar, német, francia, angol és tót v. szerb	1	3	4
Magyar, német, francia, angol és török v. újgörög	—	2	2
Ismeretlen	—	1	1
Összesen ...	261	153	414

VII. Foglalkozási ágak szerint az egyes tanfolyamokra beiratkozott munkások:

	1*)	2*)	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	
	Diner: A modern kapitalizmus	Fazekas: Az anyag körforgása	Bolgár: A tulajdon fejlődése	Dániel: Földművelő társ. fejlődés	Diner: Dózsa György kora	Gerster: A magyar ipartörvény	Hevesi: A művészet és társadalom	Rónai: Régi és új büntetőjog	Szende: Adórendszer és osztályharc	Ágoston: Osztyájközi magánjog	Dienes: A fizika alapfogalmai	Dienes V.: Az én és monizmus	Farkas: Mezőgazdaság fejlődése	Fülöp: Átörklés	Glücklich: A nömozsalam	Harkányi: Társadalmi erkölcsstan	Hertzka: Munkabér	Jászai: Nemzetiségi kérdés	Krejszi: Kartellek és trösztök	Kunfi: Marx és marxizmus	Leopold: A halál szociológiája	Madzsar: Szociálhigiéné	Óvári: Kereszténység és antik társ.	Róza: Anyag fejlődése	Somló: Társadalmi típusok	Székely: Szabadgondolk. mozgalom	Zigány: Szövetkezetek	
Lakatos	22	22	18	11	12	10	12	11	12	9	9	10	8	10	8	9	8	8	8	19	10	8	11	10	8	8	8	8
Kovács	4	4	2	3	3	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—
Mintakészítő	4	4	1	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	3	—	—	—	1	—	—
Öntő	5	5	4	1	1	1	1	1	4	—	—	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bronz- és aranyműves	3	3	3	3	3	1	2	1	1	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—
Bádogos és szerelő	12	12	2	—	1	—	—	—	3	—	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Egyéb vasmunkás	14	14	10	2	2	2	5	2	9	2	3	2	—	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
Vasúti munkás	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Asztalos	33	33	15	6	8	9	10	6	10	3	5	5	3	3	4	3	4	4	3	3	5	4	4	3	3	3	3	3

VIII. Előképzettségi statisztika

Az iskola neve	E l e m i						P o l g á r i						Tanító képző		Felső kereskedelmi			K ö z é p i s k o l a								Felső ipar- és rajziskola	Színművészeti v. festőakad.	Ismeretlen	Összesen	
	1	2	3	4	5	6	1	2	3	4	5	6	1	Oklevél	1	2	Érettség	1	2	3	4	5	6	7	8					Érettség
Munkástanf.	—	6	5	56	28	75	3	13	6	16	—	—	1	—	1	2	10	3	12	6	6	—	—	—	—	—	5	—	7	261
Felsőbb tanf.	—	—	—	—	1	1	—	—	—	7	2	2	—	6	5	2	14	—	—	—	2	—	6	1	3	93	—	4	4	153
Összesen	—	6	5	56	29	76	3	13	6	23	2	2	1	6	6	4	24	3	12	6	8	—	6	1	3	93	5	4	11	414

Végig tekintve a lefolyt év eredményein: azt hisszük, hogy van okunk az öröme és az önbizalomra. Mert a tanfolyamok nemcsak a papíron voltak látogatottak, hanem az életben is; sőt a tényleges hallgatóság a beiratkozottat jóval túlhaladta. Ugyanis az első évben nem akartunk a beiratkozás formáságaihoz túlszigorúan ragaszkodni, hanem szívesen láttuk, ha az Iskolától távolabb álló körökből is jelentek meg érdeklődők egy-egy előadásra, mert általuk az Iskola híre olyan osztályokba is eljutott, melyek máskülönben alig vettek volna tudomást mozgalmunkról. Valóban különösen a kötelező munkás-tanfolyamok olyan látványt nyújtottak, mely feledhetetlen maradt mindenki előtt, aki részt vett bennük. Az óriási dísztelen, durva fapados termet gyakran 500 főnyi hallgatóság töltötte meg. Háromnegyedrésze munkásokból állott, kik a súlyos napi munka ellenére szinte csodálatos figyelemmel hallgatták a tanárok előadásait. Mellettük úgyszólván a társadalom minden rétege képviselőkre talált a hallgatóságban és az egész kép a teljes társadalmi szolidaritás ritka benyomását keltette a tudomány közös eszményének szolgálatában. Előadók és szakértő vendégek véleménye egyaránt az volt, hogy az Iskola hallgatóinak szellemi színvonala és erkölcsi fegyelmézettsége legalább is felveheti a versenyt bármely egyetemünk hallgatóságával.

Mindezt a legszerényebb anyagi eszközökkel, a sajtó és a közvélemény buzdítása nélkül, egy a városi forgalomtól nagyon kieső s a legprimitívebben felszerelt tanteremben értük el.

Jogosult tehát az a remény, hogy ha a szervezett munkásság és a szabadgondolkodó polgárság továbbra is felkarol bennünket lelkes anyagi és erkölcsi támogatásával: Iskolánk oly fejlődést fog vehetni, mely őt a legelső külföldi Népegyetemek sorába fogja helyezni.

Ezt a reményt megerősítik az egyes tanárok által tartott kollokviumok és megbeszélések, melyeken számos munkás-hallgató éles kritikai szellemről és az elvégzett tananyag mélyreható felfogásáról tett tanúságot.

* * *

Ami Iskolánk nemcsak szellemében igyekszik a jövő társadalom eszméit terjeszteni, hanem szervezetében is. Arra törekszünk, hogy a Szabad Iskola működése kollektív munka legyen s a tanárok és a hallgatók köztársasági együttműködésén alapuljon. Ezért a tanfolyamok lezárásával módját ejtettük annak, hogy úgy a tanárok, mint a hallgatók nyilatkozhassanak a lefolyt tanév tapasztalatairól és kifejthessék esetleges indítványait,

megjegyzéseiket és panaszait. Különösen azokban a kérdésekben kértük ki véleményüket, melyekben maga az igazgatóság sem tudott még végleges elhatározásra jutni. Ilyen mindenekfelett a felsőbb és a munkástanfolyamok szigorúbb elválasztásának (ahogyan kezdetben terveztük) vagy végleges egybeforrasztásának kérdése. Ilyen a kollokviumoknak, a tanfolyamok száma megszorításának a kérdése.

Az e kérdések tisztázására f. évi május hó 14-ére egybehívott értekezlet, melyen a tanárok és a hallgatók sorából körülbelül százan vettek részt, hozzájárult ezen kérdések tisztázásához és több életre való eszmét vetett fel.

A felsőbb és a munkástanfolyamok szétválasztásának vagy végleges egyesítésének kérdésében, a vélemények többsége úgy látszik a jelenlegi helyzet fentartása mellett van, mert azt hiszi, hogy hiba volna bárkit is — aki oda vágyik — a felsőbb tanfolyamoktól távortartani. Végre is, ha valaki fárasztó napi-munka után és a kötelező munkástanfolyamok, esetleg munkás speciálkurzusok hallgatása után még'mindig annyi lelki frissességgel bír és oly nagy tudományos vágyódástól van áthatva, hogy a felsőbb kurzusokra is önként jelentkezik (még pedig rá nézve meglehetősen alkalmatlan időben, 7-től 8-ig): ezzel minden formai képesítésnél csalhatatlanabb jelét adta tudományos lelkületének és képességének. Emellett ő maga legjobban fogja megítélni tudni, hogy a felsőbb tanfolyam neki való-e: mert ha túl magas, túl elvont, egyszóval unalmas neki, akkor úgy is el fog maradni arról. A tapasztalat is azt mutatta, hogy a felsőbb tanfolyamoknak egy igen tekintélyes része eddig a szervezett munkások soraiból került ki és igaza van dr. Székely Aladárnak, midőn jelentésében azt mondja, hogy „a munkásságot a felsőbb tanfolyamokból kizárni nem volna helyes. A hallgatóság túlnyomó része eddig abból került ki ezeken is; a színvonalban nincsen túlságos nagy különbség; s végül látjuk a *Jogászegylet és a Magyar Nők Köz-mívelődési Köre* közelmúlt példáiból, hogy a munkásság mindenütt megjelenik, ahol őt érdeklő tárgyról megfelelő előadó szólal meg”.

A kollokviumok rendszeresítésének terve minden oldalról nagy rokonszenvvel találkozott és abban is egy mindenki, hogy ezek a kollokviumok ne pedáns vizsgák, hanem szemináriumok jellegével bírjanak, melyeken tanárok és hallgatók tovább fűzhetik gondolataikat és tisztázhatják a felmerült kételyeket.

Köztetszéssel találkozott dr. Szalay Károlynak az a javaslata is, hogy a jövőben minden tanár előadásairól pontos szillabus

készítsen, hogy így a munkásság előre tudja, miről lesz szó s megítélhesse vajjon a tanárnak sikerült-e tételeit bebizonyítani.

Több oldalról felmerült az az óhaj is, hogy a tartott előadások külön füzetekben is közreadassanak, hogy így a hallgatóknak alkalmuk legyen a tanultakat felfrissíteni. Ez a terv úgy a tanárok, mint a hallgatók meleg tetszésével találkozott s megvalósítása tisztán attól függ, hogy lesz-e az egyes tanároknak elegendő idejük előadásaiknak sajtó alá rendezésére? Ismerve lelkesedésüket, joggal remélhetjük, hogy igen.

Közmegegyezésre talált az az indítvány is, hogy kötelező főkollégium csakis a hét két napján, még pedig kedden és pénteken legyen, nehogy az átlag-munkás hallgató ideje és ereje túlságosan igénybevéssék.

Egy alkalmas könyvtár létesítésére vonatkozó indítvány szintén köztetszéssel találkozott, de ennek megvalósítása tisztán anyagi kérdés, mely elhatározásainktól független.

A jövő évben hirdetendő tanfolyamok tekintetében különösen a természettudományi tárgyak bővebb bevonását, a művészeti és irodalmi kurzusok folytatását, a be nem fejezett vagy elmaradt tanfolyamok újra kitűzését javasolták számosan.

A tanárok közül dr. Dienes Valéria a lélektani tudomány összes ágainak felkarolását, dr. Harkányi Ede a bér munkán alapuló osztálymorál, valamint a munkásság szervezkedése által kiváltott új morális elvek evolúciójának tárgyalását, dr. Óvári-Aitenburger Károly a vallásnak, mint magánügynek és hatalompolitikai eszköznek kutatását, dr. Székely Aladár a radikális egyházpolitika és az antimilitarizmus, valamint a szociológia darwinista, faji és belátásos iskoláinak bővebb ismertetését szeretné a jövő év programjában.

Dr. Kovács Zoltán Győrött tett tapasztalatai alapján vidéki tanfolyamok rendezésének fontosságára hívja fel a figyelmet. E kérdés tekintetében sincs véleményeltérés, de rendszeres megvalósítása egyelőre anyagi nehézségekbe ütközik.

A lefolyt év tapasztalataival felfegyverezve s hallgatóink és tanáraink lelkes támogatásának biztos reményében nincs semmi kétségünk az iránt, hogy a Szabad Iskola munkásságát immár szilárd alapon folytatja s évről-évre a tudomány egyre szélesebb területeit veheti művelés alá s a magyar társadalom egyre tágabb köreiben hirdetheti a modern természettudományos gondolkodás, a szociológia és a szociálpolitika eszméit.

